UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE ISTORIE ŞI FILOSOFIE

Cu titlu de manuscris
C.Z.U.: 94(4-11)-21:63:33”15/16”(043)

DUDNICENCO NICOLAE

ROLUL AGRICULTURII ÎN ECONOMIA ORAŞELOR DIN ESTUL EUROPEI (RZECZPOSPOLITA ŞI ŢARA MOLDOVEI) ÎN SECOLELE XVI-XVII

611.03 ISTORIA UNIVERSALĂ (PE PERIOADE)

Teză de doctor în istorie

Conducător ştiinţific: / **/ COCÂRLĂ PAVEL,**
doctor habilitat în istorie,
profesor universitar

Autorul: / **/ DUDNICENCO NICOLAE**

Chişinău, 2018

© Dudnicenco Nicolae, 2018

CUPRINS

ADNOTARE (în română, rusă, engleză) …….....5
LISTA ABREVIERILOR 8
INTRODUCERE 9

1. ISTORIOGRAFIA ŞI SURSELE ISTORICE ALE PROBLEMEI „ROLUL AGRICULTURII ÎN ECONOMIA ORAŞELOR DIN RZECZPOSPOLITA ŞI ŢARA MOLDOVEI” 16
1.1. Preocupări istoriografice privind evoluţia şi rolul agriculturii în economia oraşelor din Rzeczpospolita ……...16
1.2. Preocupări istoriografice privind evoluţia şi rolul agriculturii în economia oraşelor din Ţara Moldovei ……22
1.3. Sursele istorice ale cercetării 29
1.4. Concluzii la capitolul 1 33

2. EVOLUŢIA ORAŞELOR DIN RZECZPOSPOLITA ŞI ŢARA MOLDOVEI ……...…35
2.1. Formarea și evoluția orașelor în Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei 35
2.2. Arealul geografic al oraşelor din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei 43
2.3. Evoluţia demografică în oraşele din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei în sec. XVI-XVII ...45
2.4. Drepturile orășenilor asupra terenurilor agricole 51
2.5. Concluzii la capitolul 2 55

3. ROLUL AGRICULTURII ÎN ECONOMIA ORAŞELOR DIN RZECZPOSPOLITA ŞI ŢARA MOLDOVEI ……...……...…….....57
3.1. Rolul agriculturii în economia oraşelor din Rzeczpospolita 57
3.2. Rolul agriculturii în economia orașelor din Țara Moldovei 71
3.3. Concluzii la capitolul 3 86

4. MEŞTEŞUGURILE ŞI COMERŢUL CU PRODUSELE AGRICOLE ÎN RZECZPOSPOLITA ŞI ŢARA MOLDOVEI 89
4.1. Meşteşugurile legate de prelucrarea produselor agricole 89
4.1.1. Meşteşugurile legate de prelucrarea produselor vegetale 89
4.1.2. Meşteşugurile legate de prelucrarea produselor animaliere ……..103

4.2. Comerţul cu mărfuri agricole 110
4.2.1. Comerţul interior şi exterior cu mărfuri agricole în orașele din Rzeczpospolita …...110
4.2.2. Comerţul interior şi exterior cu mărfuri agricole în orașele din Țăra Moldovei …...124
4.3. Concluzii la capitolul 4 132

CONCLUZII GENERALE ŞI RECOMANDĂRI …….135
BIBLIOGRAFIE 138
ANEXĂ 156
Anexa 1. Glosar …….156
DECLARAŢIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII 158
CV-ul AUTORULUI 159

ADNOTARE

Dudnicenco Nicolae. ***Rolul agriculturii în economia oraşelor din estul Europei (Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei) în secolele XVI-XVII,*** **teză de doctor în istorie, Chişinău, 2018.**

Structura tezei constă din introducere, patru capitole, concluzii şi recomandări, adnotări în limbile română, rusă şi engleză, bibliografie din 253 surse, 137 pagini a părţii de bază, cu o anexă.

Cuvinte-cheie: Rzeczpospolita, Ţara Moldovei, oraş, agricultură, economie, cereale, vitărit, viticultură, legumicultură, pomicultură, apicultură, meşteşuguri, taxe, comerţ, iarmaroace.

Domeniul de studiu: Istorie universală (perioada medievală).

Scopul lucrării: Cercetarea ocupațiilor agricole ale orășenilor din Rzeczpospolita și Țara Moldovei și stabilirea locului acestei ramuri în economia orașelor din țările nominalizate în sec. XVI până în ultimul sfert al sec. XVII, adică până la începutul declinului economic în aceste țări.

Obiectivele tezei: investigarea istoriografiei şi a surselor documentare privind rolul agriculturi în economia urbană a Rzeczpospolitei şi a Ţării Moldovei; studierea factorilor care au determinat menţinerea agriculturii în oraşele medievale din estul Europei în sec. XVI-XVII; analiza principalelor ramuri ale agriculturii urbane în sec. XVI-XVII în oraşele din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei; cercetarea litigiilor legate de folosirea terenurilor agricole în oraşele din spaţiul geografic al celor două ţări; investigarea meşteşugurilor legate de prelucrarea produselor agricole (vegetale şi animaliere); studierea comerţului interior şi exterior cu mărfuri agricole produse în oraşele din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei în sec. XVI-XVII; estimarea rolului agriculturii în sistemul economic al oraşelor din arealul cercetat.

Noutatea şi originalitatea ştiinţifică a rezultatelor obţinute. Teza de doctor reprezintă un studiu în care a fost analizat complex şi sistemic rolul agriculturii în economia oraşelor din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei. În centrul atenţiei s-a aflat investigarea şi valorificarea fenomenului practicării agriculturii în oraşele din spaţiul propus pentru cercetare. Noutatea ştiinţifică a lucrării rezidă în analiza comparativă a evoluţiei agriculturii orăşeneşti într-un areal geografic extins (Rzeczpospoilta şi Ţara Moldovei), dar şi în complexitatea temei, în care se îmbină istoria agriculturii, economiei şi evoluţiei oraşelor din estul Europei.

Problema științifică importantă soluționată. În cadrul prezentei cercetări au fost stabilite deosebirile formării orașelor în Rzeczpospolita și Țara Moldovei, evidențiate cele mai importante ramuri ale agriculturii care au determinat în cea mai mare măsură evoluția orașelor, analizate drepturile orășenilor asupra terenurilor arabile, comercializarea produselor agricole și a vitelor pe piața internă și externă, cercetate meșteșugurile din orașe legate de agricultură etc.

Semnificaţia teoretică a lucrării constă în argumentarea ştiinţifică a rezultatelor şi a concluziilor cercetării. Materialele introduse în circuitul ştiinţific vor contribui la intensificarea studierii istoriei agriculturii în oraşele din estul Europei, vor deschide noi direcţii de cercetare a istoriei oraşelor europene spre sfârşitul Evului Mediu.

Valoarea aplicativă a lucrării. Materialele tezei pot fi folosite pentru iniţierea tinerilor cercetători în studierea istoriei oraşelor din estul Europei, în cercetarea economiei urbane din acest areal geografic, pentru cercetarea trăsăturilor comune, dar şi a celor specifice a economiei urbane în estul Europei, atragerea cercetătorilor în studierea problemelor comparative din istoria medievală.

Implementarea rezultatelor științifice. Rezultatele științifice ale investigației au fost implementate prin prezentarea comunicărilor la 5 conferinţe ştiinţifice naţionale şi 5 internaţionale, precum şi prin publicaţii ştiinţifice.

АННОТАЦИЯ

Дудниченко Николай. ***Роль сельского хозяйства в экономике городов Восточной Европы (Речь Посполита и Молдавское княжество) в XVI-XVII веках,*** **диссертация на соискание степени доктора исторических наук, Кишинев, 2018.**

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, выводов и рекомендаций, аннотаций на румынском, русском и английском языках, библиографии из 253 наименований, всего 137 страниц основного текста, с приложением.

Ключевые слова: Речь Посполита, Молдавское княжество, город, сельское хозяйство, экономика, зерновые, животноводство, виноградарство, овощеводство, плодоводство, пчеловодство, ремесла, налоги, торговля, ярмарки.

Область исследования: Всеобщая история (средние века)

Цель диссертации: Исследование сельскохозяйственных занятий горожан Речи Посполитой и Молдавского княжества и определение места этой отрасли в экономике городов упомянутых стран в XVI веке до последней четверти XVII века, т.е. до начала экономического спада в этих странах.

Основные задачи: изучение историографии и документальных источников о роли сельского хозяйства в городской экономике Речи Посполитой и Молдавского княжества; исследование факторов, которые обусловили сохранение сельского хозяйства в средневековых городах восточной Европы в XVI-XVII веках; анализ главных сельскохозяйственных отраслей в XVI-XVII веках в городах Речи Посполитой и Молдавского княжества; изучение споров, связанных с использованием сельскохозяйственных угодий в городах из географического пространства обеих стран; исследование ремесел, связанных с переработкой сельскохозяйственных продуктов (растительных и животных); исследование внутренней и внешней торговли сельскохозяйственными товарами, производимыми в городах Речи Посполитой и Молдавского княжества в XVI-XVII веках; оценка роли сельского хозяйства в экономической системе городов исследуемого ареала.

Научная новизна и оригинальность полученных результатов. Диссертация представляет собой исследование, в которой была комплексно и системно проанализирована роль сельского хозяйства в экономике городов Речи Посполитой и Молдавского княжества. В центре внимания находились изучение и оценка феномена применения сельского хозяйства в городах исследуемого пространства. Новизна работы заключается в сравнительном анализе эволюции сельского хозяйства городов географически протяженного ареала, а также в комплексности темы, в которой сочетаются история сельского хозяйства, экономика и развитие городов восточной Европы.

Важная решенная научная проблема. В результате проведенных исследований были установлены особенности формирования городов Речи Посполитой и Молдавского княжества, выявлены важнейшие отрасли сельского хозяйства, которые способствовали в наибольшей степени эволюции городов, проанализированы права горожан на пахотные земли, торговля сельскохозяйственными товарами и домашним скотом на внутреннем и внешнем рынке, изучены городские ремесла, связанные с сельским хозяйством и др.

Теоретическое значение работы состоит в научной аргументации результатов и выводов исследования. Материалы, включенные в научный оборот, будут способствовать интенсификации изучения истории сельского хозяйства в городах Восточной Европы, откроют новые направления исследований в истории европейских городов к концу средневековья.

Практическая значимость работы: Материалы диссертации могут быть использованы для ознакомления молодых исследователей с изучением истории городов восточной Европы, для исследования городской экономики в данном географическом ареале, общих и специфических черт городской экономики в восточной Европе, вовлечения исследователей в изучение сравнительных проблем средневековой истории.

Применение научных результатов. Результаты научных исследований были внедрены путем представления докладов на 5 национальных, 5 международных конференциях, а также в научных публикациях.

ANNOTATION

Dudnicenco Nicolae. ***The agriculture role in the economy of cities from Eastern Europe (Rzeczpospolita and Moldova Principality) in the XVI-XVII centuries*****, thesis for the degree of Doctor in History, Chisinau, 2018.**

Thesis structure consists of an introduction, four chapters, conclusions and recommendations, annotations in Romanian, Russian, English, bibliography from 253 sources, 137 pages of the main part, with one annex.

Keywords: Rzeczpospolita, Moldova Principality, city, agriculture, economics, cereals, animal husbandry, viticulture, vegetable growing, fruit growing, beekeeping, crafts, taxes, commerce, fairs.

Field of study: Universal History (medieval period).

The purpose of the work: is to study the agricultural occupations of the townspeople from Rzeczpospolita and Moldova Principality and to establish the place of this branch in the economy of the cities from nominated countries in the XVI c. until the last quarter of the XVII c., namely until the beginning of the economic decline in these countries.

Thesis objectives: investigation of the historiography and documentary sources on the agriculture role in the urban economy of Rzeczpospolita and Moldova Principality; study of the factors that determined maintaining of agricultture practicing in medieval cities from Eastern Europe in the XVI-XVII c.; analysis of the main branches of urban agriculture in the XVI-XVII c. in the cities from Rzeczpospolita and Moldova Principality; research the disputes related to the use of agricultural lands in the cities from the geographic area of that two countries; investigation of the crafts related to agricultural products (crops and livestock) processing; study of the internal and external commerce with agricultural goods produced in the cities from Rzeczpospolita and Moldova Principality in the XVI-XVII c.; estimating the agriculture role in the economic system of towns from the studied area.

Scientific novelty and originality of the obtained results. The doctoral thesis represents a study in which have been analyzed in complex and systemic mode the role of agriculture in the economy of cities from Rzeczpospolita and Moldova Principality. In the center of attention have been the investigation and exploitation of agriculture practicies phenomenon in the cities from proposed space for research. The novelty of the work lies in the comparative analysis of the urban agriculture evolution in a extensive geographic area, but also in the complexity of the subject, in which are combines the history of agriculture, economy and cities evolution from Eastern Europe.

Important scientific problem solved. In the present research, have been established the differences between the formation of the cities in Rzeczpospolita and Moldova Principality, have been highlighted the most important branches of agriculture which determined in the greatest extent the evolution of the cities, have been analyzed the rights of the townspeople on the arable lands, the marketing of agricultural products and domestic animals in the domestic and foreign markets, have been researched the agricultural crafts related to agriculture and so on.

The theoretical significance of the work consists in the scientific argumentation of the results and the conclusions of the research. The materials introduced in the scientific circuit will help to intensification of agriculture history study in the cities of Eastern Europe, will open new directions for research of European cities history towards the end of the Middle Ages.

Applicative value of the work. The thesis's materials can be used for initiate young researchers in studying the cities history from Eastern Europe, in the research of urban economy from this geographic area, for researching common and specific features of the urban economy in Eastern Europe, attracting researchers in the studing of comparative problems from Medieval history.

Implementation of scientific results. The scientific results of the investigation were implemented by presenting communications at 5 national and 5 international scientific conferences, as well through scientific publications.

LISTA ABREVIERILOR

a. – anul

cca – circa

DIR – Documente privind istoria României

DRH – Documenta Romaniae Historica

Ed. – editura

g – gram

ha – hectar

hl – hectolitru

kg – kilogram

l – litru

MEF – Moldova în Epoca Feudalismului

mln – milion

n.n. – nota noastră

nr. – numărul

or. – oraș

p. – pagina

sec. – secolul

Sf. – Sfântul

t. – tomul

Tip. – tipografia

vol. – volumul

INTRODUCERE

Actualitatea şi importanţa temei abordate. Tema ***„Rolul agriculturii în economia oraşelor din estul Europei (Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei în secolele XVI-XVII)"*** constituie o conexiune complexă dintre agricultura şi economia urbană în perioada cercetată.

Atestată documentar încă din cele mai vechi timpuri, agricultura a fost şi continuă să rămână una din ramurile de bază ale economiei umanităţii, fiind practicată atât de locuitorii aşezărilor săteşti, cât şi ale localităţilor de tip urban, mai ales în antichitate şi în Evul Mediu.

Un rol deosebit de important aveau roadele câmpului pentru economia urbană medievală deoarece agricultura asigura nu numai hrana locuitorilor urbei – ea oferea materie primă pentru meşteşugarii oraşelor de diferite profesii, contribuia la schimbul mărfurilor pe piaţa internă și externă, la intensificarea activităţii comerciale în societatea medievală, precum şi la separarea treptată a meşteşugurilor de agricultură. Acest fenomen s-a produs mai întâi în ţările Europei de Vest (Anglia, Franţa, Germania, Italia de Nord şi Centrală în sec. XI-XII), iar mai apoi – în statele Europei de Est şi de Sud-Est (sec. XVIII-XIV).

Din această cauză, în localităţile urbane din ţările de Est şi de Sud-Est, agricultura a continuat să joace, în sec. XVI-XVII, un rol deosebit de important, – fenomen menţionat în lucrările istorice cu caracter general, dar nestudiat detaliat până la momentul de faţă, – fapt care ne-a determinat să alegem ca temă de cercetare a tezei ce o propunem problema rolului agriculturii în economia oraşelor din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei în secolele nominalizate.

Actualitatea ştiinţifică a cercetării problemei abordate în teză îşi găseşte expresie în tentativa noastră de a realiza sub aspect comparativ o cercetare consacrată studierii (în baza documentelor şi a literaturii accesibile) rolului pe care a avut-o agricultura asupra evoluţiei economico-sociale a oraşelor din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei în sec. XVI-XVII.

Problema abordată de noi în teza ce o propunem, este axată sub aspect teoretico-ştiinţific, pe studierea rolului agriculturii în oraşe prin prisma formulei „oraş – agricultură – economie" şi a interacţiunii reciproce ale acestor fenomene. Studierea problemei consacrate rolului agriculturii, în sec. XVI-XVII, în Europa de Est şi de Sud-Est este actuală deoarece ne permite să evidenţiem similitudinile şi deosebirile dezvoltării oraşelor din estul Europei din punct de vedere economic, caracterul legăturilor economice dintre meşteşugari şi agricultori în oraşele din ţările nominalizate.

Actualitatea studierii temei propuse rezidă şi din faptul că deşi istoria unor oraşe din spaţiul cercetat de noi este relativ studiată, problema rolului agriculturii asupra economiei urbane în Evul Mediu în partea de Est a continentului european este slab cercetată.

Studierea temei abordate de noi se impune şi din considerentul că până la moment nu dispunem de studii speciale în care ar fi fost analizate detaliat ramurile agriculturii răspândite în oraşele din estul Europei (cultivarea cerealelor, creşterea animalelor, viticultura, legumicultura, pomicultura etc.) şi a rolului lor în dezvoltarea acestora. Cercetarea rolului agriculturii în economia oraşelor din estul Europei, în secolele XVI-XVII, permite reconstituirea unei imagini mai mult sau mai puţin ample despre evoluţia economică a oraşelor din această parte a continentului.

Cercetarea problemei abordate în teză ne aduce în faţa unor probleme complexe privind amplasarea terenurilor cu destinaţie agricolă, formele de gestionare a acestora, reglementarea regimului proprietăţii funciare a orăşenilor, soluţionarea litigiilor funciare şi implicit a rolului care le-a revenit autorităţilor în acest proces – aspecte studiate insuficient în istoriografie.

Necesitatea studierii temei propuse rezidă şi din faptul că până la momentul actual nu dispunem de cercetări fundamentale care ar reflecta evoluţia comerţului cu produsele agricole în oraşele din vestul Europei şi varietatea acestor mărfuri. Cercetarea acestei probleme devine deosebit de necesară dat fiind faptul că sec. XVI-XVII sunt marcate în istoria ţărilor Europei de Vest de procesul acumulării primitive a capitalului şi formarea burgheziei, proces în cadrul căruia comerţului îi revene un rol considerabil.

Cercetarea temei ***„Rolul agriculturii în economia oraşelor din estul Europei (Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei) în secolele XVI-XVII”*** se impune şi din considerentul că în istoriografia contemporană se menţionează deseori că sub aspect economic oraşele din această parte a Europei aveau un caracter semiagrar, fără a se specifica însă criteriile de bază caracteristice unor asemenea oraşe. Or, considerăm noi, cercetarea problemei abordate în teza pe care o propunem, va contribui într-o anumită măsură la evidenţierea criteriilor necesare pentru a stabili caracterul semiagrar al economiei oraşelor din Europa de Est în Evul Mediu.

Scopul şi obiectivele tezei. Reieşind din conţinutul, caracterul şi valoarea informaţiilor surselor accesibile, precum şi a realizărilor istoriografiei contemporane, **scopul tezei** îl constituie cercetarea ocupațiilor agricole ale orășenilor din Rzeczpospolita și Țara Moldovei și stabilirea locului acestei ramuri în economia orașelor din țările nominalizate în sec. XVI până în ultimul sfert al sec. XVII, adică până la începutul declinului economic în aceste țări.

În teza de faţă ne-am orientat spre soluţionarea următoarelor **obiective**:

- investigarea istoriografiei şi a surselor documentare privind rolul agriculturi în economia urbană a Rzeczpospolitei şi a Ţării Moldovei;

- studierea factorilor care au determinat menţinerea agriculturii în oraşele medievale din estul Europei în sec. XVI-XVII;

- analiza principalelor ramuri ale agriculturii urbane în sec. XVI-XVII în oraşele din ţările nominalizate;

- cercetarea litigiilor legate de folosirea terenurilor agricole în oraşele din spaţiul geografic al celor două ţări;

- investigarea meşteşugurilor legate de prelucrarea produselor agricole (vegetale şi animaliere);

- studierea comerţului interior şi exterior cu mărfuri agricole produse în oraşele din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei în sec. XVI-XVII;

- estimarea rolului agriculturii în sistemul economic al oraşelor din arealul cercetat.

Arealul geografic. Arealul geografic al oraşelor studiate în teză a cuprins teritoriul Rzeczpospolitei (care în sec. XVI-XVII includea parţial afară de Polonia și Ucraina, Lituania, Belorusia) şi teritoriul Ţării Moldovei în secolele nominalizate.

Cadrul cronologic. Limita cronologică inferioară a tezei este sec. XVI – secolul constituirii şi afirmării Rzeczpospolitei pe plan european, iar limita cronologică superioară a cercetării sunt anii ’80 ai sec. XVII, ani în care Rzeczpospolita a intrat într-un impas economic. Pentru a realiza o cercetare comparativă a problemei investigate am considerat necesar să corelăm limitele cronologice ale cercetării în ambele state. Ţinem să menţionăm însă că sec. XVI se caracterizează în Ţara Moldovei ca secol al stabilirii regimului suzeranităţii otomane (care şi-a lăsat amprenta asupra evoluţiei economico-sociale a ţării deşi în cadrul Imperiului Otoman țările române au avut un regim politic privilegiat). Sub aspect economic sfârşitul sec. XVII se caracterizează pentru Ţara Moldovei ca o perioadă în care a început declinul economic care a durat până la mijlocul sec. XVIII.

Suportul metodologic şi teoretico-ştiinţific. Investigaţia temei propuse a necesitat aplicarea unei metodologii moderne, bazate pe principii teoretico-ştiinţifice. Principiile cercetării în domeniul istoriei – obiectivitatea şi istorismul au constituit baza studiului nostru. În teza pe care o prezentăm am utilizat următoarele metode de investigaţie: metoda comparativă, metoda analizei cantitative, metoda consecutivităţii cronologice, metoda sincronă, metoda analizei şi sintezei.

Metoda comparativă a constat în determinarea trăsăturilor comune şi specifice ale unor oraşe din spaţiul analizat de noi, precum şi a diferenţelor evoluţiei economice a localităţilor urbane din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei.

Utilizând **metoda analizei cantitative**, am evaluat volumul mărfurilor agricole vândute pe piaţa internă şi externă, raportul numeric dintre aceste produse, precum şi cantitatea aproximativă de produse agricole utilizate în meşteşugărit.

Metoda consecutivităţii cronologice a constat în faptul că la studierea oraşelor din estul Europei (Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei) am elucidat procesele ţinând cont de consecutivitatea evenimentelor şi a fenomenelor istorice din perioada cercetată.

Metoda sincronă a constat în faptul că am studiat rolul agriculturii în economia diferitor oraşe din acest spaţiu în aceeaşi perioadă de timp.

Metoda analizei și sintezei a constat în analizarea tuturor datelor și formularea unor concluzii.

În lucrarea am aplicat de asemenea **metode matematice** folosite în cercetarea istorică la transformarea valorilor numerice a unor valute existente în perioada analizată. Graţie acestor metode am putut stabili şi estima unele achiziţii reflectate în documentele de epocă.

În general, la realizarea tezei am dat preferinţă metodei complexe de studiere a fenomenelor şi evenimentelor istorice pe baza principiului problematic şi cronologic.

Noutatea şi originalitatea ştiinţifică a rezultatelor obţinute. În teza pe care o propunem pentru prima dată este abordată complex şi sistemic problema rolului agriculturii într-un areal geografic extins – în partea de Est a Europei (Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei) prin introducerea în circuitul ştiinţific a unui volum vast de documente în diferite limbi (română, rusă, poloneză, lituaniană, ucraineană, belorusă) nevalorificat în cercetările anterioare. Materialele de care am dispus ne-au permis să demonstrăm că agricultura a avut un rol semnificativ în dezvoltarea economiei urbane în Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei în sec. XVI-XVII.

Studiul pe care îl propunem reprezintă o primă tentativă de analiză în ansamblu a deosebirilor şi similitudinilor genezei şi evoluţiei oraşelor din estul şi vestul Europei – aspect al problemei care permite evidenţierea specificului dezvoltării economice a oraşelor din estul continentului şi, respectiv – a fenomenelor care au generat menţinerea pentru o perioadă de durată lungă a agriculturi în sistemul economic al oraşelor din această parte a Europei.

Noutatea ştiinţifică a tezei constă şi în evidenţierea şi analiza separată a fiecărei ramuri agricole practicată de orăşeni, a rolului pe care îl avea fiecare ramură în dezvoltarea comerţului interior şi exterior, a influenţei agriculturii urbane asupra dezvoltării ramurilor meşteşugăreşti în oraşele din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei.

Importanţa ştiinţifică a lucrării constă în argumentarea tezei potrivit căreia menţinerea agriculturii în sistemul economic al oraşului medieval din estul Europei n-a însemnat un regres economic pentru ţările din acest areal geografic analizat.

Problema științifică importantă soluționată. În cadrul prezentei cercetări au fost stabilite deosebirile formării orașelor în Rzeczpospolita și Țara Moldovei, evidențiate cele mai importante ramuri ale agriculturii care au determinat în cea mai mare măsură evoluția orașelor,

analizate drepturile orășenilor asupra terenurilor arabile, comercializarea produselor agricole și a vitelor pe piața internă și externă, cercetate meşteşugurile din oraşe legate de agricultură etc.

Semnificaţia teoretică a lucrării constă în argumentarea ştiinţifică a rezultatelor şi a concluziilor cercetării în care sunt evidenţiate şi elucidate principalele aspecte ale rolului agriculturii în sistemul economic al orașelor din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei în sec. XVI-XVII. Materialele introduse în circuitul ştiinţific vor contribui la intensificarea studierii istoriei agriculturii în oraşele din estul Europei, vor deschide noi direcţii de cercetare a istoriei oraşelor europene spre sfârşitul Evului Mediu.

Valoarea aplicativă a lucrării. Teza pe care o propunem poate fi utilă cercetătorilor care manifestă interes pentru istoria Evului Mediu, şi în special pentru cei ce studiază evoluţia economico-socială a oraşelor din estul Europei, precum şi pentru elaborarea studiilor comparative. Materialele din teză pot fi folosite de specialiştii preocupaţi de istoria medievală la elaborarea lucrărilor de sinteză, a cursurilor de prelegeri la istoria Ţării Moldovei şi a Rzeczpospolitei în Evul Mediu, pot servi drept suport la studierea la diferite niveluri (gimnazial, liceal, universitar) a istoriei naţionale şi universale.

Implementarea rezultatelor științifice. Rezultatele științifice ale investigației au fost implementate prin prezentarea comunicărilor la 5 conferinţe ştiinţifice naţionale şi 5 internaţionale, precum şi prin publicaţii ştiinţifice.

Aprobarea rezultatelor. Teza a fost elaborată în cadrul *Catedrei de Istorie Universală, –* catedră care din 2 septembrie 2013 a fost inclusă în componenţa *Departamentului Istoria Românilor, Universală şi Arheologie* a Facultăţii de Istorie şi Filosofie a Universităţii de Stat din Moldova, înscriindu-se în tematica de cercetare a Departamentului. Teza a fost discutată mai întâi la şedinţa Departamentului Istoria Românilor, Universală şi Arheologie, USM din 12 aprilie 2016, proces-verbal nr. 9, apoi la şedinţa Seminarului Ştiinţific Specializat de Profil la specialitatea 611.03 – Istoria Universală (pe perioade) din cadrul USM din 20 aprilie 2017, proces-verbal nr.1, fiind recomandată pentru susţinere la specialitatea 611.03 – Istorie Universală (pe perioade) în cadrul Consiliului Științific Specializat D 30.611.03-03 – Istoria Universală (pe perioade) din cadrul USM, autorului popunându-i-se să ţină cont de doleanţele exprimate de colegi.

Rezultatele cercetării au fost reflectate sub forma comunicărilor la conferinţe ştiinţifice naţionale şi internaţionale, prin publicarea unor articole şi a unor rezumate în culegeri de articole şi reviste de specialitate.

Principalele rezultate ale cercetării și-au găsit reflectare în 14 articole științifice, dintre care 9 recenzate (unul în revistă internațională [66], 5 – în reviste naţionale de categoria B (la

momentul publicării) [65; 67; 69; 70; 71], unul în revistă naţională de categoria B – actuală („Studia Universitatis Moldaviae”) [76], 2 – de categoria C (la momentul publicării în Anuarul USM „Studia Universitatis”) [72; 73] şi 5 – nerecenzate [63; 64; 74; 77; 78]), precum şi în 5 rezumate ale comunicărilor de la conferinţe ştiinţifice [68; 75; 79; 80; 81], cu un volum total de cca 11 coli de autor.

Sumarul compartimentelor tezei. Teza este constituită din Introducere, patru capitole, concluzii generale şi recomandări, bibliografie din 253 de titluri, anexă (glosar).

Conţinutul tezei este structurat în baza scopului şi obiectivelor lucrării. În ***Introducere*** se argumentează actualitatea şi importanţa problemei abordate, sunt formulate scopul şi obiectivele tezei, se specifică cadrul geografic şi cronologic al cercetării, se descrie metodologia cercetării ştiinţifice, se subliniază noutatea şi originalitatea ştiinţifică a rezultatelor obţinute, problema ştiinţifică importantă soluţionată, precum și importanţa teoretică şi valoarea aplicativă a lucrării.

În ***Capitolul I Istoriografia și sursele istorice ale problemei „Rolul agriculturii în economia orașelor din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei”***, sunt analizate principalele lucrări științifice în care a fost reflectat rolul agriculturii în oraşele din estul Europei. În compartimentul respectiv au fost prezentate conceptele expuse anterior de cercetătorii care au abordat problema evoluției orașelor din spațiul analizat de noi în încercarea de a explica cauzele menținerii ocupațiilor agricole ale orășenilor în sec. XVI-XVII. Tot în acest capitol sunt analizate *sursele istorice ale cercetării* utilizate la scrierea acestei teze pe care le-am divizat în câteva categorii: *documente oficiale* – dispoziţiile emise de regi sau domnitori, de administraţia oraşelor, documentele particulare întărite de domnitori, înregistrările de cumpărare-vânzare precum şi *documentele neoficiale – cronici şi memorii ale călătorilor străini.* La realizarea lucrării o atenție deosebită a fost acordată informațiilor despre ocupațiile și activitatea comercială a târgoveților din Țara Moldovei descrise de D. Cantemir în opera sa „*Descrierea Moldovei*” [15].

În ***Capitolul II Evoluţia oraşelor din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei (trăsături generale)***, se analizează *formarea și evoluția orașelor* din Rzeczpospolita și Țara Moldovei, se determină *arealul geografic al oraşelor* din cele două țări, se investighează *evoluția demografică* a orașelor respective, se analizează drepturile orăşenilor asupra *terenurilor agricole* în Rzeczpospolita și Țara Moldovei.

În ***Capitolul III Rolul agriculturii în economia orașelor din Rzeczpospolita și Țara Moldovei***, sunt analizate *ramurile agriculturii* – cultivarea cerealelor, creşterea animalelor, viticultura, legumicultura, pomicultura din terenurile orașelor cercetate de noi. De asemenea, în acest capitol, este examinată *îndeletnicirea de bază a orășenilor* – apicultura.

Capitolul IV. Meșteșugurile și comerțul cu produsele agricole în Rzeczpospolita și Țara Moldovei, e constituit din două compartimente. În primul compartiment sunt analizate detaliat *Meşteşugurile legate de prelucrarea produselor agricole,* care este divizat în două subcompartimente: *a)Meșteșugurile legate de prelucrarea produselor vegetale* (morăritul, brutăritul, producerea băuturilor alcoolice) și *b) Meșteșugurile legate de prelucrarea produselor animaliere* (în special a pielii). Al doilea compartiment, întitualat *Comerţul cu mărfuri agricole* este divizat în două subcompartimente: *a)* Comerţul interior şi exterior cu mărfuri agricole în orașele din Rzeczpospolita şi *b)* Comerţul interior şi exterior cu mărfuri agricole în orașele din Țăra Moldovei.

În compartimentul *Concluzii generale şi recomandări* sunt sintetizate rezultatele principale obținute în urma cercetării problemei abordate şi sunt propuse recomandări pentru cercetătorii care manifestă interes față de istoria orașelor în general, și a celor din estul Europei – în special.

Compartimentul *Bibliografie* reprezintă suportul documentar şi istoriografic al tezei, fiind alcătuit din 253 de titluri. Referinţele bibliografice sunt prezentate în ordine alfabetică.

Anexa cuprinde un glosar de termeni utilizaţi în teză. Volumul total al tezei constituie 161 de pagini tehnoredactate cu font de 12 puncte la un interval de 1,5.

1. ISTORIOGRAFIA ŞI SURSELE ISTORICE ALE PROBLEMEI „ROLUL AGRICULTURII ÎN ECONOMIA ORAŞELOR DIN RZECZPOSPOLITA ŞI ŢARA MOLDOVEI”

1.1. Preocupări istoriografice privind evoluţia şi rolul agriculturii în economia oraşelor din Rzeczpospolita

Dat fiind faptul că orașul a fost și continuă să rămână un consumator activ al produselor agricole, problema ocupațiilor agricole ale orășenilor în Evul Mediu a fost și continuă să rămână unul dintre subiectele cercetate în istoriografie.

Un prim pas în cercetarea dezvoltării agriculturii în oraşele din Rzeczpospolita a fost întreprins de cercetătoarea L. V. Razumovskaia în studiul monografic al căreia au fost analizate ocupaţiile agricole ale orăşenilor din Rzeczpospolita, precum şi influența coloniștilor germani asupra economiei oraşelor din Rzeczpospolita după răspândirea „Legii germane” sau a „Dreptului de Magdeburg” [199].

În viziunea cercetătoarei, principii polonezi au preferat să accepte „Dreptul de Magdeburg” evitând să elaboreze condiții noi pentru coloniști, deoarece, în acel timp (sec. XIII), legea germană era favorabilă și atrăgătoare pentru orășenii germani înstăriți [199, p. 269]. Autoarea atrage atenție și asupra faptului că „Dreptul de Magdeburg” răspândit în orașele poloneze a fost modificată și adoptată la condițiile Poloniei, concluzionând că „(...) a numi dreptul orășenesc răspândit în Polonia „german” putem doar în mod condițional” [199, p. 271].

La rândul său, în baza materialelor documentare din Polonia Mică, V. A. Iakubskii a studiat problema proprietății funciare a orășenilor din Polonia și a relațiilor dintre orășeni și șleahtă în sec. XIV-XVII. În articolul consacrat acestei probleme V. A. Iakubskii menționează că apariția litigiilor dintre orășeni și șleahta, care tindea să acapareze pământurile orășenilor, era un fenomen frecvent. El a stabilit că nu întotdeauna terenurile făgăduite de proprietarii oraşelor coloniştilor treceau în stăpânirea acestora pentru că șleahta împiedica acest proces [207, p. 72]. Tot în acest articol cercetătorul constată că cele mai mari acaparări ale pământului orășenesc de către șleahtă a avut loc în sec. XVI-XVII, fenomen care a condus la reducerea suprafețelor terenurilor orășenilor ocupația de bază a cărora era agricultura [207, p. 75].

Problema interacțiunii dintre orașele și satele din regiunea Carpaților în sec. XVI-XVIII a constituit obiectul unui studiu a lui Ia. D. Isaevici. În urma comparării evoluției economice a orașelor din țările Europei de Vest și a celor din Est, Ia. D. Isaevici a concluzionat că în ambele părți ale Europei au avut loc fenomene similare: intensificarea legăturilor economice dintre sat și oraș, răspândirea rentei în natură ș. a. Autorul a constatat că „dezvoltarea țărilor din Europa de

Vest și cea de Est avea loc pe căi similare" și că la Est de Elba această linie a dezvoltării istorice a fost întreruptă din cauza stabilirii sistemului de folwark [162, p. 190].

Una dintre probleme puţin cercetate rămâne a fi cea a situaţiei locuitorilor satelor formate pe terenurile oraşului, locuitori cunoscuţi şi sub denumirea de *ţăranii oraşelor*. Un prim pas în cercetarea acestei probleme a fost articolul lui Ia. P. Kisi [173] consacrat analizei legăturilor populaţiei unor atare sate (11 la număr) cu oraşul Liov (gradul de dependenţă al populaţiei satelor de Liov; rolul satelor în evoluţia economică a oraşului; formele de stăpânire a terenurilor oraşelor de către populaţia acestor sate etc.). În urma analizei acestui subiect (cercetat insuficient în opinia noastră) Ia. P. Kisi a stabilit că aceste sate erau situate pe pământurile orașului ca urmare a cumpărării acestora de orașul Liov. Ele erau incluse în sfera vieții economice a Liovului, asigurând astfel orașul cu produse agricole necesitatea cărora creştea pe măsura dezvoltării oraşului. Ia. P. Kisi a mai constatat că aceste așezări sătești au apărut, în sec. XV-XVI, ca urmare a abandonării de către țărani a moșiilor șleahtei sau a Bisericii.

În rezultatul analizei evoluției acestor sate, Ia. P. Kisi a ajuns la concluzia că după ce cele 11 sate au trecut în mâinile consiliului orășenesc, din cauza exploatării intense a administrației orășenești și a arendei, țăranii acestor sate s-au ruinat trecând în categoria țăranilor dependenți de oraș [173, p. 156-157].

Un interes deosebit pentru cercetarea temei propuse prezintă articolul lui A. P. Grițkevici, în care autorul analizează detaliat cartea magistratului orașului Sluțk (Belorusia) ce conține informații prețioase despre unul dintre marile centre meșteșugărești și comerciale ale Belorusiei [154]. Materialul analizat i-a permis autorului să concluzioneze că spre deosebire de alte orașe ale epocii, orașul Sluțk n-a cunoscut în a doua jumătate a sec. XVII – începutul sec. XVIII stagnare economică. În viziunea cercetătorului aceasta s-a datorat faptului că spre deosebire de alte orașe ale epocii, în care se produceau cele mai diferite mărfuri, majoritatea locuitorilor erau meșteșugari specializați mai ales în prelucrarea pieilor, cumpărând materia primă (grâne, piei etc.) de la orășeni, ceea ce demonstrează indirect că locuitorii orașului se ocupau cu agricultura și creșterea vitelor [154, p. 243].

În anii ⁷70 ai sec. XX pentru prima dată în istoriografie a fost abordată problema evoluției economice în orașele private din Rzeczpospolita. Istoria acestei categorii a oraşelor din Belorusia, în sec. XVI-XVIII, a constituit obiectul de studiu al cercetătorului A. P. Grițkevici [155]. În baza unui șir de izvoare, puse pentru prima dată în circuitul științific, autorul a analizat dezvoltarea social-economică a orașelor private, care constituiau în perioada cercetată de autor (sec. XVI-XVIII) peste 40% din numărul total al orașelor din Belorusia. Tot pentru prima dată în

istoriografie A. P. Grițkevici a studiat rolul pe care l-au avut orașele-cetăți private în perioada luptelor interne dintre marii magnați ai țării.

Analizând deosebirile dintre orașele private ale nobililor și cele ale regelui, autorul ajunge la concluzia că aceste deosebiri erau de ordin juridic și politic, și anume: orașele situate pe domeniul regal se supuneau doar funcționarilor acestuia, în timp ce orașele private se supuneau proprietarului în folosul căruia dădeau renta și prestau un șir de obligațiuni. În viziunea autorului factorul principal care a condus la apariția orașelor private (în sec. XVI – prima jumătate a sec. XVII) a fost stabilirea sistemului de șerbie și a boierescului care s-au menținut timp de peste trei secole [155, p. 7].

Deoarece nu toate orașele din Rzeczpospolita se dezvoltau în aceeași măsură, menținerea unor trăsături specifice în evoluţia economică a acestora era inevitabilă. Problema deosebirilor dezvoltării social-economice a orașelor din Ucraina de pe malul stâng și malul drept al Niprului, în sec. XVII-XVIII, a fost cercetată într-un studiu special de către E. S. Kompan și V. A. Markina [177]. Printre deosebirile orașelor de pe malul stâng autorii evidențiază predominarea numărului meșteșugarilor în orașe, pătrunderea relațiilor marfă-bani în teritoriile seniorilor cu menținerea în același timp și a boierescului, limitarea drepturilor feudalilor asupra orașelor de pe malul stâng al Niprului după anexarea acestei regiuni a Ucrainei la Rusia etc. [177, p. 350-352].

Autorii menţionaţi au stabilit că, orașele din estul Ucrainei se dezvoltau mai lent, comparativ cu cele din Vest, fenomen explicat de E. S. Kompan și V. A. Markina prin faptul că formarea orașelor ucrainene în partea de Est avea loc în condițiile menținerii dreptului de șerbie [177, p. 362]. În pofida acestui fenomen, deşi lent, oraşele de pe ambele maluri ale Niprului au continuat să se dezvolte, S. Kompan și V. A. Markina subliniind că „introducerea sistemului de folwark-boieresc în Ucraina la sfârșitul sec. XVI n-a însemnat triumful economiei naturale” [177, p. 361].

O contribuție semnificativă în cercetarea agriculturii din Rzeczpospolita a avut-o O. E. Ivanova prin studiul consacrat nivelului de dezvoltare a agriculturii în Rzeczpospolita în Evul Mediu atât la sate, cât şi la oraşe [161]. În baza materialului cercetat, O. E. Ivanova a constatat că, în sec. XVI – prima jumătate a sec. XVIII, în Rzeczpospolita predomina sistemul de trei câmpuri, deși în unele regiuni se mai întâlnea și sistemul de două câmpuri, constatând că în perioada cercetată avea loc perfecţionarea de mai departe a agrotehnicii atât la sate, cât şi la oraşe. O. E. Ivanova considera că acest fenomen a fost impulsionat de perfecționarea agrotehnicii, de intensificarea legăturilor economice dintre diferite regiuni ale Rzeczpospolitei, precum și de publicarea și răspândirea calendarelor în care se conțineau sfaturi prețioase referitoare la agricultură, calendare care erau cunoscute de orășeni [161, p. 104].

În ceea ce priveşte inventarul agricol al orăşenilor şi ţăranilor sursele istorice sunt sărace. Cercetătorii dispun doar de lucrarea lui A. Gostomski apărută în 1588, care ţănând cont de tot inventarul necesar, considera că pentru a face faţă cerinţelor un ţăran trebuia să dispună de 23 de piese [161, p. 166]. O. E. Ivanova considera însă că numărul pieselor necesare unui agricultor din sec. XVI-XVII este exagerat şi că cea mai necesară piesă era plugul (cel mai probabil cu brăzdarul de fier*)* [161, p. 166].

Un deosebit interes pentru cercetarea problemei relațiilor agrare în Polonia și Cehia, în sec. XVI-XVIII, îl prezintă articolul lui D. L. Pohilevici [198] în care autorul trece în revistă realizările istoriografiei sovietice în această problemă, precum și unele aspectele discutabile ale evoluției relațiilor agrare în aceste țări. D. L. Pohilevici nu este de acord cu afirmația cum că presiunea șleahtei asupra țăranilor şi a orăşenilor l-a transformat pe nobilul polon într-un exportator de pâine, deoarece, în viziunea autorului din Polonia se exporta epizodic relativ puțină pâine [198, p. 105]. Autorul nu împărtășește opinia expusă în istoriografia sovietică care afirma că în rezultatul dezvoltării sistemului boieresc-folwark a fost intensificată exploatarea țăranilor și lipsirea lor de pământ și că acestea ar fi fost cauzele principale ale decăderii gospodăriei țărănești și începutul crizei care a durat în a doua jumătate a sec. XVII – prima jumătate a sec. XVIII [198, p. 106]. D. L. Pohilevici opinează că decăderea economică a oraşelor a început încă din anii ’20-’30 ai sec. XVII.

D. L. Pohilevici consideră că criza economică a fost cauzată de faptul că atât asupra orașelor cât și a satelor a influențat deosebit de negativ politica economică a șleahtei, în același număr privilegiile ei acordate la import-export, monopolurile comerciale și banalitățile [198, p. 107].

Printre lucrările în care sunt cercetate unele aspecte ale problemei abordate de noi se înscrie şi monografia lui V. E. Maier consacrată relaţiilor dintre oraşele şi satele Germaniei în sec. XIV-XVI [183]. Autorul observă că locuitorii orașelor atrăgeau, în sec. XIV-XVI, o deosebită atenţie cultivării legumelor și dezoltării pomiculturii [183, p. 64-69]. V. E. Maier a observat un fenomen nou în relaţiile dintre sat şi oraş: acestea se manifestau prin aceea că burgherii oraşelor cumpărau terenuri sau dreptul de a percepe renta, obţinând astfel un folos dublu: pe de o parte ţăranii le plăteau renta, dar în acelaşi timp, căpătau produse agricole care deveneau mărfuri şi puteau fi vândute la un preţ convenabil de către burgheri.

V. E. Maier este de părere că dezvoltarea oraşelor în Germania a contribuit mai întâi la dezvoltarea rapidă a ramurii creșterii vitelor, apoi a cultivării cerealelor. Autorul își argumentează teza prin faptul că meșteșugarii aveau nevoie în primul rând de materie primă –

piei, lână etc. Tot din aceste considerente, una dintre ramurile de bază ale agriculturii a devenit creșterea oilor [183, p. 47].

Printre articolele de valoare pentru tema cercetată de noi se înscrie și articolul cercetătorilor L. A. Markarianț și V. A. Iakubskii [184]. În rezultatul analizei suprafeţelor posesiunilor funciare ale locuitorilor orașelor poloneze în sec. XVI-XVII autorii au ajuns la concluzia că acestea erau relativ mici și de aceea volumul exportului cerealelor peste hotare era mic. Ei au observat că pe pământurile întărite după orașe odată cu răspândirea „Dreptului de Magdeburg" atare terenuri erau supuse orașului doar sub aspect juridic și că, de fapt, terenurile aparțineau locuitorilor plătind anual administrației orășenești un anumit tribut [184, c. 172].

Un aspect important din istoria orașului medieval european l-a constituit problema interațiunii economice a orașului și a satelor din împrejurimi. Acest aspect, în baza istoriei Italiei de Nord, a fost cercetat în studiul monografic al cercetătoarei T. P. Gusarova [156]. Autoarea analizează astfel de probleme caracteristice orașului medieval ca: structura socială a proprietarilor terenurilor situate în afara orașului, relațiile de piață al proprietarilor de terenuri, agricultura și agrotehnica practicată de orășeni etc. Referindu-se la atitudinea administrației orașelor față de locuitorii satelor din jur, T. P. Gusarova a subliniat că „(...) problema alimentară a fost totdeauna în centrul administrației orășenești în Evul Mediu. Scopul principal al politicii alimentare a oricărui oraș medieval era asigurarea populației cu produse alimentare și a prețurilor mici la aceste produse" [156, p. 24].

Cercetând practicarea meseriilor urbane legate de agricultură, cercetătorul lituanian A. Baliulis a abodat un alt subiect, deosebit de important – al dreptului pe care îl avea orășeanul asupra pământului pe care îl deținea. În baza materialului orașului Merkinės (de la sfârșitul sec. XVI – prima jumătate a sec. XVII), cercetătorul a ajuns la concluzia că în acest oraș, întocmai ca și în alte orașe din Rzeczpospolita „(...) grădinile și pajiștile erau date prin moștenire" [220, p. 10], ceea ce presupune drept de proprietate privată.

Un subiect important legat de dezvoltarea agriculturii în Rzeczpospolita, inclusiv la orașe precum și factorii care au impulsionat cultivarea cerealelor a constituit obiectul de studiu a cercetătorului B. Kwiatkowski. În urma analizei subiectului nominalizat, cercetătorul a ajuns la concluzia că factorii care au contribuit la dezvoltarea agriculturii au fost: existența unor suprafețe considerabile pentru practicarea agriculturii, inclusiv în orașe pe terenurile *intra* și *extravilane*, cerințele crescânde ale pieții etc. [213, p. 40].

Printre lucrările accesibile utile în cadrul realizării tezei se înscrie studiul monografic a lui Norman Davies [32] în care sunt analizate cele mai importante evenimente și fenomene din Istoria Poloniei (care au influenţat într-o anumită măsură evoluţia economică a ţării) începând cu

sec. XI-XII până în anul 1795, an în care Prusia, Austria și Rusia au realizat cea de a treia împărțire a Poloniei, eveniment după care Polonia încetează de a mai figura ca stat independent. În lucrare se acordă o deosebită atenție colonizării din sec. XIII, pe care N. Davies o apreciază ca o „transformare socială fundamentală" [32, p. 91-92]. De asemenea, în lucrare sunt cercetate legăturile dinastice ale regilor Polonezi, problemele economice și religioase, războaiele purtate de Polonia în Evul Mediu (îndeosebi cele purtate de Sigismund cel Bătrân (1467-1548)), care au agravat situaţia economică a oraşelor.

Bazată pe documente inedite și bogată ca conținut, monografia lui N. Davies permite formarea unei viziuni de ansamblu istoriei Rzeczpospolitei de la întemeiere până la 1795.

Problema evoluției economice a orașelor din Rzeczpospolita, inclusiv a preocupărilor agricole ale orășenilor, a constituit obiectul de studiu și a unor istorici de vază din Polonia contemporană. Printre acești cercetători se înscrie și M. Bogucka, care într-un studiu monografic consacrat istoriei orașului Gdansk sublinia că în piața acestui port orășenii vindeau mai ales „(...) materia primă de origine vegetală și animalieră", care constituia „(...) principala sursă de producere în atelierile meșteșugărești" – constatare din care reiese că agricultura era una dintre ramurile importante ale locuitorilor orașului [208, p. 169].

Într-un alt studiu monografic consacrat istoriei orașelor din Polonia, M. Bogucka a menţionat că proprietarii terenurilor agricole ale orașelor mari din Polonia erau afară de orășenii de rând „reprezentanții administrației orășenești, nobilii orașului și Biserica" [249, p. 136].

Printre studiile de valoare consacrate ocupațiilor agricole ale orășenilor din Rzeczpospolita, în sec. XVI-XVII, se înscrie și monografia cercetătorului polonez A. Wyczański, în opinia căruia cele mai răspândite ramuri în economia urbană erau: legumicultura, pomicultura și creșterea animalelor. Autorul subliniază că dacă roadele legumiculturii și pomiculturii erau destinate consumului propriu, apoi animalele erau crescute în special pentru comerț [218, p. 36].

Cercetând problema ocupațiilor agricole din orașele Rzeczpospolitei, un alt istoric polonez – A. Klonder a constatat că deoarece berea se consuma în regat în cantități mari, una din culturile întâlnite, atât în afara orașelor cât și în interiorul lor, era hameiul crescut de orășeni. În monografia consacrată producerii băuturilor alcoolice în oraşele din Prusia Regală – Elblag, Gdansk şi Torun, A. Klonder a conchis că „O parte a cererii fabricilor de bere din mediul urban pentru hamei era acoperită de producția locală a grădinilor, care erau concentrate adesea în orașe" [212, p. 101].

Astfel, istoriografia accesibilă ne permite să conclizionăm că deşi problema evoluţiei economice a oraşelor din Rzeczpospolita (din arealul geografic al sec. XVI-XVII) n-a fost

trecută cu vederea, cea a rolului agriculturii în aşezările urbane n-a constituit deocamdată problema unui studiu special.

1.2. Preocupări istoriografice privind evoluţia şi rolul agriculturii în economia oraşelor din Ţara Moldovei

Cercetarea intensă a istoriei oraşelor din cele două țări românești – Țara Moldovei și Țara Românească în perioada medievală a început în prima jumătate a sec. XX, odată cu creșterea ponderii economiei urbane în România în perioada interbelică.

Printre primii cercetători ai istoriei oraşelor, și în special a comerțului interioe și exterior, se înscrie marele istoric al neamului – N. Iorga, care analizând „Negoțul și meșteșugurile în comerțul românesc" sublinia că „Înainte de toate, moldovenii făceau negoț cu boii, ale căror cirezi acopereau din primăvară până în toamnă întinsele și grasele pășuni ale poienilor și văilor" [99, p. 79], subliniind că acest comerţ se întreţinea fie prin plecarea negustorilor din oraşele Ţării Moldova în Polonia, fie că prin venirea negustorilor din ţaraa vecină să cumpere boi în Ţara Moldovei [99, p. 79].

O contribuție de valoare la cercetarea istoriei oraşelor din țările românești în perioada medievală a adus prin studiile sale P. P. Panaitescu. În lucrările sale el a evidențiat pentru prima dată deosebirile oraşelor din Principatele Române față de orașele apusene [114, p. 120]. Analizând comunele medievale în Principatele Române, P. P. Panaitescu afirma că în ţările române au fost comune medievale tocmai ca şi comunele din Flandra, recunoscând în acelaşi timp că în Principatele Române erau condiţii deosebite faţă de cele din Apus: „economia păstorească şi agricolă care predomina la noi" [114, p. 120]. În opinia lui P. P. Panaitescu locuitorii oraşelor din ţările române „(...) arau, semănau, secerau ca niște adevărați țărani" [114, p. 121].

Unul dintre primii cercetători români care au studiat structura hotarelor şi ocoalelor oraşelor din Ţara Moldovei a fost Constantin C. Giurescu. În studiul monografic consacrat istoriei târgurilor sau oraşelor moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul sec. al XVI-lea Constantin C. Giurescu a cercetat astfel de probleme importante pentru teza noastră ca: „Formarea tîrgurilor moldovene" [90, p. 68-79], „Aspecte din negoțul tîrgurilor" [90, p. 120-124], „Hotarul și ocolul tîrgului" [90, p. 139-150] ș.a. În cadrul analizei structurii hotarelor târgurilor, Constantin C. Giurescu a constatat că terenul din hotar „(...) cuprindea ogoare, imaș și fîneață în toate cazurile, apoi vii și livezi, prisăci, iazuri sau helești, vaduri de moară, păduri etc. [90, p. 139]. Referindu-se la ocupațiile agricole ale orășenilor pe terenurile din hotarele târgurilor, care se întindeau „(...) pînă la „hotarele" satelor vecine", autorul a explicat existența hotarelor prin aceea că „(...) tîrgurile moldovenești – în marea lor majoritate provin din sate (...)"

că „(...) în stadiul inițial al acestei dezvoltări, tîrgoveții sînt și agricultori și meseriași” [90, p. 140].

Interesul cercetătorilor din RSSM față de istoria orașelor din Moldova în Evul Mediu și a legăturilor comerciale cu țările vecine a sporit în mare măsură grație organizării în 1959 de către AȘ a URSS a primului simpozion științific consacrat istoriei agrare a țărilor din Europa de Est, materialele căruia au fost publicate în 1961 [207].

Unul dintre primii cercetători care au studiat problema legăturilor comerciale ale Țării Moldovei cu Rzeczpospolita, în sec. XVI-XVII, a fost E. M. Podgradskaia, rezultatele investigațiilor cercetătoarei fiind reflectate în studiile monografice. În primul studiu, în care sunt analizate legăturile comerciale cu Liovul în sec. XVI-XVII, autoarea a demonstrat că Țara Moldovei era antrenată prin intermediul Poloniei în piața europeană influențată de marile descoperiri geografice, care au condus la restructurarea în această țară a relațiilor agrare – folwark-ul [193, p. 72]. În același timp, E. M. Podgradskaia menționa că spre deosebire de alte țări din Europa Centrală și de Est, în Moldova secolelor XVI-XVII nu se observă o restructurare în relațiile agrare ca în Rzeczpospolita, constatând că de la mijlocul sec. XVI și până la sfârșitul sec. XVII în economia moșiei feudale din Moldova continua să predomine renta în natură [193, p. 73].

Una dintre problemele discutabile în istoriografie este cea a influenței monopolului impus de sultanii Imperiului Otoman țărilor române începând cu anii ’60 ai sec. XVI asupra comerțului interior și exterior al Moldovei. Opiniile expuse de cercetători în această problemă au fost analizate de E. M. Podgradskaia, în viziunea căreia „Datele documentare despre comerț în sec. XVI-XVII demonstrează un export intens al Moldovei în Polonia, Transilvania și în alte țări” [192, p. 96]. Autoarea subliniază că în sec. XVI-XVII la iarmaroacele care se organizau periodic în Moldova cumpărau vite și alte mărfuri nu numai negustorii din Turcia și Rzeczpospolita, ci și din Transilvania, Germania și alte țări europene [192, p. 96].

Pe de altă parte, autoarea concluzionează că ținând cont de faptul că o parte din bunurile Moldovei erau duse sultanilor sub formă de cadouri, tribut, mită etc., acestea făceau ca „monopolul turcesc în principate să frâneze dezvoltarea lor economică” [192, p. 98]. În istoriografia din Turcia a fost expusă părerea (T. Ghekvilghin) cum că „dominația Porții a avut o influență pozitivă asupra princpatelor deoarece Poarta garanta în principate liniște, dreptatea și stabilitate economică” [157, p. 13].

Într-un alt studiu, consacrat legăturilor economice ale Moldovei cu țările Europei Centrale și de Est, în sec. XVI-XVII, E. M. Podgradskaia [195] ajunge la concluzia că „Consecințele marilor descoperiri geografice au contribuit la formarea a două lumi în relațiile

„agrare din Europa” [195, p. 8], autoarea având în vedere pe de o parte – sistemul folwark-boieresc, iar pe de alta – menținerea rentei în natură. Materialul analizat i-a permis autoarei să concluzioneze că în sec. XVI-XVII prin Polonia și Transilvania, care aveau rol de intermediari, Moldova exporta producția agricolă și vite în Cehia, Silezia, Moravia ș.a. [195, p. 22]. În viziunea autoarei „Revoluția prețurilor a contribuit și mai mult la consolidarea legăturilor economice ale țării (Moldova – n.n.) cu alte state din regiunile indicate, unde prețurile la vite erau mai mari” [195, p. 22].

Cercetarea detaliată a consecințelor „celei de a doua înșerbiri a țăranilor” și influența ei asupra economiei urbane în statele Europei Centrale și de Est, i-a permis cercetătoarei E. M. Podgradskaia să concluzioneze că „volumul producției orășenești a scăzut, stimulându-se, în schimb, producerea cerealelor, fenomen, în rezultatul căruia s-a micșorat influența orașelor” și că „dintre cele trei sectoare de producere – a sectorului țărănesc – orășenesc – și nobiliar, doar ultimul s-a dezvoltat cu desăvârșire” [195, p. 23].

Printre problemele discutabile în istoriografie în a doua jumătate a sec. XX, se înscrie și problema corelației dintre creșterea vitelor și prelucrarea pământului în Țara Moldovei în Evul Mediu, – problemă analizată de D. M. Dragnev într-un studiu monografic consacrat dezvoltării agriculturii în Moldova medievală [157]. În cadrul analizei expuse în istoriografie referitor la acest subiect, D. M. Dragnev a observat că dacă în anii ’50 ai sec. XX prevala opinia despre predominarea agriculturii asupra ramurii creșterii vitelor, apoi în a doua jumătate a secolului al XX-lea majoritatea cercetătorilor (cu referință, în special, la moșia boierească și terenurile țăranilor) erau de părere că „nu agricultura era ramura de bază a gospodăriilor agricole din țară” [157, p. 24]. D. M. Dragnev a mai opiniat că pentru a clarifica acest subiect e necesar de a analiza detaliat structura internă a fiecăreia dintre aceste două ramuri [157, p. 27], opinie care în viziunea noastră se referă și la ocupațiile agricole ale târgoveților.

Rezultatele cerecetării dezvoltării economice a Moldovei în epoca medievală întreprinse de un colectiv de autori, în frunte cu P. V. Sovetov, au fost publicate într-o lucrare colectivă apărută în 1976 [170]. În această lucrare pentru prima dată în istoriografia din RSSM se cercetează, în mod detaliat, structura internă a hotarelor târgului la sfârșitul sec. XIV – începutul sec. XVI, subliniindu-se că existența hotarului orașului „era legată de menținerea rolului important al agriculturii în viața locuitorilor orașelor” [170, p. 110]. Autorii consideră că orășenii dădeau în această perioadă prioritate creșterii animalelor, viticulturii și apiculturii [170, p. 111]. Referindu-se la caracterul economiei urbane din Moldova, în sec. XVI – anii ’70 ai sec. XVII, autorii au apreciat-o ca o economie cu caracter semiagrar. Această apreciere a fost făcută în baza faptului că greutatea specifică relativ înaltă a populației urbane (18%) în general, nu este

adecvată greutății specifice a populației care se ocupa cu meșteșugurile și comerțul, iar agricultura, ca și mai înainte, ocupa un loc vădit în economia orașului din Moldova în sec. XVI-XVII [170, p. 185]. Un factor, care în viziunea autorilor a determinat caracterul semiagrar al economiei orașelor din Moldova în această perioadă, a fost încetinirea dezvoltării economice a țării în condițiile suzeranității otomane [170, p. 185].

La studierea problemelor ocupațiilor de bază ale orășenilor din Moldova în Evul Mediu își aduc contribuția și arheologii. Astfel, în lucrarea autorilor E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, în care sunt reflectate rezultatele săpăturilor arheologice, persistă și compartimentul „Creșterea animalelor domestice" în care sunt analizate în special osemintele animalelor și a păsărilor de pe lângă casele locuitorilor, oseminte care atestă că târgoveții din orașul Baia, de altfel ca și locuitorii orașelor epocii, se ocupau și cu agricultura [109, p. 49-50]. În aceeași monografie autorii au evidențiat și un alt compartiment: „Cultura cerealelor, legumicultura și pomicultura", compartiment în care sunt analizate uneltele agricole din sec. XV-XVII, semințele culturilor agricole etc. [109, p. 52-58]. Aceste unelte agricole atestă că agricultura era una dintre ocupațiile de bază ale târgoveților din oraș în perioada cercetată de autori. În general, săpăturile arheologice în vetrele târgurilor sau oraşelor în Ţara Moldovei în Evul Mediu (sec. XIV-XVII) scot la iveală diverse piese metalice (piese de harnaşament şi potcoave, cuţite de pluguri, de brăzdare simetrice etc.), care confirmă că agricultura era una dintre ramurile principale ale economiei urbane.

Printre cercetătorii problemei evoluţiei economice a târgurilor din Ţara Moldovei în perioada medievală se înscrie şi P. Cocârlă. Într-un studiu consacrat acestui subiect (cu referire la sfârşitul sec. XVII – începutul sec. XIX), P. Cocârlă a menţionat că cercetătorii problemei dezvoltării oraşelor Moldovei în perioada medievală (P. P. Dimitriev, D. Dragnev, P. Sovetov) au atras atenţie în lucrările lor asupra faptului că sub aspect economic oraşele (târgurile) din estul Europei, inclusiv cele din Ţara Moldovei, au avut un potenţial economic mai slab comparativ cu cele din vestul continentului, deoarece erau „strâns legate de agrciultură" [175, p. 22].

În viziunea lui P. Cocârlă, în linii majore, în lucările cercetătorilor din RSSM, au fost evidenţiaţi câţiva factori care au contribuit într-o anumită măsură la meţinerea agriculturii în economia urbană a Moldovei medievale, dintre care: 1) dat fiind faptul că târgurile sau oraşele au apărut pe teritoriul domnitorilor țării, locuitorii lor n-au fost nevoiţi să lupte împotriva feudalilor pentru a fi recunoscute, şi de aceea n-au construit incinte fortificate în jurul târgului; 2) Populaţia târgurilor era deseori supusă atacurilor din partea tătarilor ceea ce ruina economia orașului; 3) Iniţial fortificaţii aveau doar oraşele Soroca, Hotin, Suceava, Cetatea Albă, Neamţ –

orașe care fie că au fost distruse din porunca otomanilor, fie că au fost cucerite (Cetatea Albă, Hotinul), 4) Lipsa incintei fortificate a făcut ca orașul să se extindă pe contul pământurilor din împrejurimi, unde populația acestora practica agricultura [175, p. 22-23].

De asemenea, lui P. Cocârlă îi aparține și un studiu monografic [26] în care sunt abordate și analizate astfel de probleme din istoria orașelor Moldovei ca: apariția localităților de tip urban [26, p. 7-21], aspectul exterior al orașelor sau târgurilor [26, p. 21-22]; ocolul, hotarul și vatra târgului și evoluția lor pe parcursul sec. XV-XVIII etc. Analizând materialele referitor la ocoalele târgurilor, P. Cocârlă subliniază că „ocolul era o proprietate pur domnească, de care domnul dispunea așa cum vroia el" [26, p. 29]. Autorul apreciază hotarul ca „centură teritorial-economică a orașelor" menționând că „formarea hotarului se afla în legătură directă cu formarea statului; odată cu întemeierea lui, domnia a recunoscut pământurile orașelor ca hotare ale lor" [26, p. 32].

O atenție deosebită este acordată în acest studiu problemei evoluției și rolului agriculturii în viața orășenilor. În rezultatul cercetării principalelor ramuri agricole, răspândite în hotarele târgurilor (viticultura, creșterea vitelor, cultivarea grăunțoaselor, legumicultura, pomicultura) [26, p. 38-48], autorul menționează că locuitorii orașelor foloseau roadele câmpiilor bogate atât pentru a-și asigura existența, cât și pentru a vinde produsele agricole pe piața locală, cât și în afara țării [26, p. 48].

Deși superficial, problema rolului agriculturii este abordată și în unele monografii cu caracter general consacrate istoriei orașelor din Moldova medievală publicate în România. Drept exemplu ne poate servi în acest sens monografia consacrată istoriei orașului Roman [102], în care sunt analizate în special „negoțul și meseriile" fără a fi înscrisă și agricultura. Autorul compartimentului consacrat istoriei economiei orașului în Evul Mediu – Nicolae Grigoraș, a evitat să cerceteze ocupațiile agricole ale orășenilor, constatând doar că „Toți locuitorii aveau dreptul de a folosi o parte din terenul care forma „moșia târgului", de a-și pășuna vitele pe imașul orașului, de a folosi pădurile din apropiere, pentru lemne de încălzit sau construcții", menționând că „pământul era în cantitate suficientă pentru a satisface trebuințele locuitorilor orașului" [102, p. 91].

O anumită contribuție la cercetarea rolului agriculturii, și în special a evoluției corelației ramurilor agricole în economia urbană din Țara Moldovei de la sfârșitul sec. XVI – începutul sec. XVIII, a adus cercetătoarea L. Zabolotnaia prin articolul în care este studiat coraportul principalelor ramuri agricole în economia urbană a Moldovei medievale [125]. În baza informațiilor depistate de autoare din sursele în care se conțin informații despre ocupațiile agricole ale orășenilor, L. Zabolotnaia a tras concluzia că „economia orașelor medievale

moldovenești de la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVIII-lea era reprezentată de toate ramurile principale ale agriculturii" autoarea având în vedere viticultura, producerea cerealelor și creșterea animalelor [125, p. 157].

Rolul agriculturii în economia orașelor din Moldova în sec. XV-XVI a fost reflectat parțial în ultima ediție a istoriei României apărută la București în a. 2001. În volumul IV, spre exemplu, se menționează că „Chiar și orașele, la începuturile lor, încă puternic legate de agricultură, își satisfăceau o mare parte din nevoile de alimente și de materii prin exploatarea fondului funciar din teritoriul și mai ales din „hotarul orașului" [103, p. 90].

În volumul V autorii analizează tehnica agrară a vremii [104, p. 418], plantele cultivate în Moldova, animalele crescute pe lângă locuințele sătenilor și ale orășenilor, nivelul de dezvoltare al pomiculturii și legumiculturii etc. [104, p. 418-421] Merită atenție concluzia autorilor că „Deși la mijlocul veacului al XVI-lea negoțul cu Imperiul Otoman avea ponderea cea mai mare în comerțul extern al Țării Românești și al Moldovei, totuși relațiile lor comerciale cu țările vecine sau cu cele mai depărtate au continuat să dețină un loc deloc neglijabil" [104, p. 101].

Un interes sporit al cercetătorilor față de istoria orașelor din Moldova medievală se observă în ultimele decenii. Dintre studiile de valoare menționăm în primul rând monografia cunoscuților medieviști Andrei și Valentina Eșanu, în care sunt analizate aspecte insuficient cercetate din istoria târgurilor Orheiul Vechi și Orheiul Nou, care în viziunea autorilor „s-a impus ca centru administrativ al ținutului Orhei (...)", cu „începere din anii anii '50- '60 ai sec. al XVI-lea" [85, p. 28]. În acest studiu este concretizată prima mențiune documentară a târgului Lăpușna (9 ianuarie 1489) [85, p. 118], precum și apariția târgului Chișinău [85, p. 144-146]. În cadrul cercetării istoriei orașelor nominalizate mai sunt analizate aspecte legate de administrația târgurilor, transformarea acestor orașe în centre ținutale etc. În acelaşi context, evidenţiem monografia realizată de A. Eşanu consacrată istoriei Chişinăului din cele mai vechi timpuri până la începutul sec. XIX [84].

O contribuție de valoare în cercetarea agriculturii în Moldova medievală a adus cercetătoarea L. Bacumenco în studiul monografic consacrat ținutului Orhei în sec. XV-XVI [3]. În această monografie autoarea analizează detaliat ocolul cetății și a târgului Orhei [3, p. 91-93], constatând lipsa datelor „care ar arăta că ocolul cetății era diferit de cel al târgului, prin urmare avea o structură unitară" [3, p. 92]. Referindu-se la ocupațiile locuitorilor ținutului după strămutarea vetrei și formarea Orheiului nou, L. Bacumenco subliniază că „(...) Agricultura sub toate aspectele ei – cultivarea cerealelor, viticultura, pomicultura, grădinăritul, creșterea animalelor – a constituit baza de producție a ținutului Orhei, ca și în majoritatea ținuturilor moldovenești" [3, p. 172]. Folosind rezultatele cercetărilor arheologice, autoarea menționează că

„în umplutura locuințelor și anexelor gospodărești din târgul Orheiului au fost descoperite boabe de grâu, orz, ovăz, mazăre, mei ș.a.” – dovezi directe ale ocupațiilor agricole ale târgoveților [3, p. 173].

Un deosebit interes pentru teza noastră prezintă articolul cercetătoarei A. Felea în care autoarea face o analiză detaliată a terenurilor din jurul orașului Soroca [86]. Merită atenție specificarea autoarei „(...) că nu pot fi considerate identice „hotarul” cu „ocolul târgului”, evidențiind diferența dintre aceste terenuri. În urma cercetării documentelor accesibile referitor la ocupațiile agricole ale orășenilor, A. Felea concluzionează: „Dimensiunile hotarelor orașului erau, după toate posibilitățile, suficiente pentru ca orășenii să poată liber ara, semăna și cosi” [86, p. 49].

Rezultatele generale privind istoria Sorocii în perioada medievală sunt reflectate în studiul monografic al autoarei, apărut în 2009 [87]. În acest studiu, în compartimentul întitulat „Situația economică și ocupațiile în secolele XVI-XVII” [87, p. 73-78] A. Felea analizează ocupațiile agricole de bază ale orășenilor, concluzionând următoarele: „Cultivarea grăunțoaselor era însă mai puțin dezvoltată decât alte ramuri, deoarece Poarta impunea pentru acestea dări mari, vânzarea lor făcându-se la prețuri joase și nerentabile” [87, p. 75]. Rezumând materialul compartimentului enunțat, A. Felea trage concluzia că „(...) în Evul Mediu târgoveții soroceni se ocupau intens cu agricultura, folosind roadele câmpiilor bogate și a fluviilor atât pentru a-și asigura existența, cât și pentru comerțul pe piața internă și externă” [87, p. 78].

Una dintre ultimele lucrări consacrate istoriei orașelor din centrul și estul Europei în Evul Mediu aparține cercetătorului L. Rădvan [116]. În această monografie L. Rădvan a analizat trăsăturile generale și specifice ale istoriei orașelor din Europa de Răsărit, Țara Românească și Moldova, evidențiind în special legăturile comerciale dintre ele, menționând printre mărfuri și produsele agricole. Astfel, referindu-se la comerțul exterior al Poloniei L. Rădvan subliniază că „Alături de metale se exportau sare, vite, pește, lână, grâne, lemn, blănuri (...)” [116, p. 40]. În baza actelor vamale ale orașelor poloneze autorul a conchis că „produsele meșteșugărești nu reprezentau o cotă importantă în cadrul exporturilor. În schimb, orașele mici se bazau mult pe agricultură” [116, p. 42]. În același context autorul conchide că „Producția agricolă a orașelor nu era suficient de mare pentru a fi profitabilă și acoperea mai mult nevoile interne” [116, p. 42].

Menționăm că în partea a treia a studiului monografic al lui L. Rădvan – „Orașele din Moldova”, autorul analizează astfel de aspecte legate de ocupațiile agricole ca: moșia orașului și drepturile orășenilor asupra terenurilor din moșia (hotarul) târgului [116, p. 436-437]; dările orășenilor față de domnie pentru folosirea terenurilor (care erau considerate proprietate domnească) [116, p. 438-439]; sunt analizate ocoalele târgurilor [116, p. 439-440].

L. Rădvan este de părere că „Comerțul a reprezentat baza economiei orașelor din Moldova” [116, p. 450], acordând o atenție sporită acestei ramuri a economiei urbane [116, p. 450-461], concluzionând mai apoi că „Față de comerț, meșteșugurile au stat în planul secund al economiei urbane” [116, p. 461].

În viziunea noastră, L. Rădvan n-a acordat atenție cuvenită rolului agriculturii în economia urbană. Cunoscutul urbanist s-a limitat la constatarea că „Cei care aveau venituri mai reduse din negustorie sau meșteșuguri își asigurau traiul prin creșterea animalelor sau cultivarea de plante pe moșiile orașelor” [116, p. 466]. În calitate de argumente autorul aduce rezultatele săpăturilor arheologice de la Baia și Suceava unde au fost descoperite pluguri, brăzdare etc. [116, p. 466].

De altfel, rezumând rezultatele acestor săpături, autorul face următoarea concluzie: „Ca număr, descoperirile arheologice de până acum de unelte folosite în activități agricole nu este mare, fapt ce arată că aceste ocupații erau secundare și nu aveau un caracter sistematic” [116, p. 466]. În opinia noastră această părere este discutabilă deoarece numărul redus al uneltelor agricole descoperite în timpul săpăturilor arheologice în unele localități nu constituie un temei suficient pentru a trage atare concluzii.

Materialul analizat în acest compartiment ne permite să conchidem că deși unele aspecte privind ocupațiile agricole ale orășenilor, atât din Rzeczpospolita cât și din Țara Moldovei, precum și rolul agriculturii în economia urbană în sec. XVI-XVII ale acestor țări au fost cercetate parțial în istoriografie, un studiu complex al acestei probleme lipsește, fapt ce îndreptățește cercetarea temei tezei pe care o propunem.

1.3. Sursele istorice ale cercetării

Pentru realizarea obiectivelor propuse în teză au fost folosite surse publicate, în care au fost reflectate diferite aspecte ale lucrării. Ținând cont de diversitatea şi conţinutul lor, am considerat necesară analiza separată a surselor referitoare la istoria oraşelor din Rzeczpospolita și la cele din Țara Moldovei.

Sursele folosite la cercetarea rolului agriculturii în orașele din Rzeczpospolita

Reieșind din veridicitatea, valoarea și importanța informației pe care o dețin, sursele disponibile au fost împărțite convențional în următoarele categorii:

a) *Cărți regale* prin care regele intervenea la cererile unor locuitori ale orașelor, stabilea mărimea prețurilor pentru o anumită perioadă la un oraș sau altul, confirma drepturile de proprietate asupra averii imobiliare, acorda locuitorilor unor orașe privilegii la producerea berii și votcăi etc.

De o deosebită valoare pentru cercetarea noastră este Regulamentul emis în 1541 (fără dată) în care regele Sigismund August (1506-1548) stabilește prețurile cu care *orășenii* și țăranii aveau să vândă produsele agricole în piața de la Vilnius [238, p. 106].

Prezintă interes și cărțile regale prin care regii stabileau zilele de târg mai ales în orașele mici. Un atare document este cartea regală emisă în 1551 (fără dată) prin care Sigismund al II-lea August (1548-1572) poruncește „panului Ostaf Korsak" să organizeze „târg în ziua de sâmbătă" în orășelul Zabori (Belorusia) [238, p. 173].

Cărțile regale de care am dispus (în total – 10) se deosebesc de alte surse ale vremii prin veridicitatea și autencitatea lor, precum și prin faptul că îndeplinirea lor nu putea fi pusă la îndoială.

b) O altă categorie de surse utilizate în teză constituie *cărțile de inventariere* care conțin date concrete referitor la varietatea fructelor care cresc pe terenurile orășenilor, numărul animalelor într-un anumit an, a morilor de care se folosesc orășenii, numărul brutarilor care au dreptul de a coace pâine etc. Astfel, în actul de inventariere a averilor locuitorilor din orașul polonez Kromołów din 21 iulie 1665, este înregistrat numărul porcilor, găinilor, claponilor etc. [210, p. 100]. Cercetarea cărților de inventariere a averilor imobiliare și mobiliare ale orășenilor, ne permite să reconstituim în linii generale evoluția economică a orașelor din Rzeczpospolita și a rolului pe care l-a avut agricultura în viața cotidiană a orășenilor. Valoarea acestei categorii de documente constă și în faptul, că informațiile ce se conțin în ele sunt mai mult sau mai puțin veridice.

c) O categorie aparte a surselor folosite în lucrare o constituie *actele de vânzare-cumpărare* a vitelor, grădinilor, a terenurilor agricole din orașe ș.a. Aceste documente ne permit să stabilim evoluția prețurilor și prin urmare, a schimbării prețului vitelor pe parcursul perioadei cercetate. Un interes deosebit din această categorie de surse prezintă catastiful orașului Luțk (1511) care conține informații despre prețul boilor [180, p. 746], vacilor, purceilor, secarei, fânului etc. [180, p. 1142]. Date prețioase referitor la prețurile cu care urmau să-și vândă produsele agricole orășenii din Brest și Poloțk conține și cartea regală din 1517 [180, p. 1144-1145].

Unele documente de care am dispus conțin informații detaliate despre mărimea taxelor percepute de la locuitorii orașului pentru vânzarea produselor agricole: din actul de la 6 iunie 1584 aflăm că locuitorii orășelului Filipov (Belorusia) plăteau taxe pentru vânzarea berbecilor, caprelor, vacilor etc. [127, p. 158-160]. Din această categorie fac parte și documentele de vânzare de către orășenii din Rzeczpospolita a terenurilor agricole și în special a grădinilor cu pomi fructiferi [140, p. 55; 130, p. 463 etc.].

d) O altă categorie de surse sunt *actele judecătorești* referitor la furtul din orașele Rzeczpospolitei a cailor, boilor, a copacilor din livezi etc. – dovezi indirecte a preocupărilor agricole ale orășenilor. Dintr-o plângere a unui orășean din orașul Grodno (Belorusia) din 21 iunie 1541 aflăm că un alt orășean i-a furat din livadă doi copaci pe care i-a sădit în livada lui [137, p. 348].

e) În teza pe care o prezentăm am folosit, de asemenea, și *informațiile călătorilor străini*, la utilizarea cărora am ținut cont de unele trăsături specifice ale acestor surse, dintre care: caracterul subiectiv al informațiilor, cunoașterea superficială a unor date sau fenomene din istoria țării pe care o vizitau, aprecierea subiectivă a activității unui monarh sau altuia etc. Cu toate acestea însă, informațiile călătorilor străini completează cunoștințele noastre prin descrierea unui oraș, a unei piețe, a tradițiilor și obiceiurilor orășenilor dintr-o țară sau alta, deosebirile climaterice ale țării și alte informații pe care nu le găsim în actele oficiale ale vremii.

Unul dintre călătorii care au lăsat informații prețioase referitor la ocupațiile agricole ale orășenilor a fost M. Litvin, care vizitând Ucraina în 1554 menționa răspândirea viței-de-vie în Kiev și rodnicia sporită a ei, precum și a apiculturii, subliniind aroma și gustul deosebit al mierii produse în oraș [235, p. 10]. Un alt călător – Reinhold Heidenstein, secretarul regilor Ștefan Bathori (1576-1586) și Sigismund al III-lea (1587-1632) sublinia în notele sale de călătorie (1596) roadele bogate ale câmpiilor și ale grădinilor din vecinătatea orașului Kiev, menționând în același timp blândețea climei din oraș [235, p. 24]. Fiind în trecere prin Kiev spre Moscova (1653) Paul de Alep menționa, de asemenea, că fiecare casă din oraș avea o grădină proprie în care se cultivau legume [235, p. 86].

Sursele folosite la cercetarea rolului agriculturii în Țara Moldovei

Sursele istorice folosite la cercetarea rolului agriculturii în Țara Moldovei în sec. XVI au fost publicate în diferite colecții de documente conținutul cărora ne-a permis să realizăm, în linii majore, obiectivele preconizate.

Dintre sursele de care am dispus în prim plan, prin valoarea și importanța lor, se plasează *actele oficiale emise de cancelaria domnească*: porunci domnești date boierilor sau șoltuzilor și pârgarilor pentru a cerceta litigiile legate de încălcarea hotarului orașului (fie de către boierii vecini, fie de locuitorii satelor din vecinătatea hotarului), precum și documentele prin care domnia întărea deciziile luate de trimișii săi. Unul dintre aceste documente e carte domnească a lui Radu Mihnea (1616-1619; 1623-1626) din 23 ianuarie 1619 care a trimis doi boieri să cerceteze conflictul iscat între târgoveții de Cernăuți și fii Cracalei [4, p. 128-129].

Din *cărțile domnești* depistăm, de asemenea, informații utile despre ocupațiile agricole ale târgoveților din Țara Moldovei: în cartea domnească de întăritură a lui Vasile Lupu (1634-

1653) din 14 mai 1645 domnul dispune ca după rezolvarea conflictului dintre locuitorii târgului Orhei, Gheorghe Catargiul să se folosească împreună cu locuitorii orașului „de toate cele (...) din câmp și din fânaț în pământul târgului" [106, p. 125-127].

O categorie deosebit de importantă pentru cercetarea aspectelor abordate în lucrare sunt *cărțile domnești prin care domnii stabileau taxele de vânzare* a vitelor sau a altor produse agricole de către orășeni. Exemplu în acest sens ne servește cartea domnească a lui Istrate Dabija voievod (1661-1665) din 6 martie 1662 din care reiese că orășenii vindeau pe piața orașului boi, vaci, cai, iepe etc. [44, p. 18].

La realizarea tezei am folosit, de asemenea, și *actele de donații de către domnie* a terenurilor din hotarele târgurilor. O atare donație a fost făcută prin cartea domnească a lui Iliaș Alexandru (1666-1668) din 5 mai 1668 prin care îi dădea lui Aldea aga satul Păhărniceni din hotarul târgului Orhei [107, p. 209-210].

Informații prețioase conțin și multiplele *acte de vânzare-cumpărare* de către târgoveți a terenurilor din hotarele târgurilor, acte din care aflăm prețurile terenurilor (din vatra sau hotarul târgului): la 8 august 1642 Lazăr din Suceava vinde un loc de grădină din hotarul târgului (…), drept 16 lei [4, p. 172] etc.

Cele mai multe acte de vânzare de referă la vânzarea viilor (fie în întregime, fie parțial). În perioada de la 1620 până la 1667 dispunem de 13 acte de vânzare a viilor de către orășenii din Țara Moldovei. Prețurile terenurilor vândute variază în dependență de așezarea geografică, mărimea suprafeței viilor etc. Cel mai mare preț al unui teren de vie vândut e atestat în documentul din 14 aprilie 1663 prin care Ștefania din Iași a vândut 3 fălci de vie din hotarul târgului cu „(...) o sută cincidzeci de lei bătuți" [44, p. 53-54].

Informații ample despre agricultura din Țara Moldovei și a ocupațiilor agricole ale orășenilor în sec. XVI-XVII conține „*Descrierea Moldovei*" a ilustrului cărturar al neamului – D. Cantemir, ultima ediție a căreia, însoțită cu note și comentarii ample, a ieșit de sub tipar grație eforturilor depuse de cunoscuții medieviști Andrei și Valentina Eșanu [15]. Din opera lui D. Cantemir aflăm despre rodnicia pământului din Țara Moldovei [15, p. 181]; despre calitatea vinurilor de la Cotnari, Huși și Odobești [15, p. 182]; numărul oilor exportate în unii ani pentru bucătăria sultanului [15, p. 185]; opinia lui D. Cantemir referitor la apariția orașelor Moldovei medievale [15, p. 154] etc.

Informații valoroase pentru tema cercetată conțin și *notele călătorilor străini* care s-au referit la cele mai diverse aspecte ale Țării Moldovei, inclusiv la bogățiile țării și în special – la ocupațiile locuitorilor Țării Moldovei.

Unul dintre primii călători străini care a descris Țara Moldovei a fost G. M. Augiolello (1450-1525), secretarul lui Mahomed al II-lea (1444-1446; 1451-1481) şi pe care l-a însoțit în expediția din 1476, secretar care a menționat în notele sale de călătorie numărul imens al vitelor, în special al „numărului mare de boi și cai" [8, p. 133].

La rândul său medicul venețian Matteo Muriano (?-1503), care a venit în Moldova la rugămintea lui Ștefan cel Mare în 1502 pentru a-l trata, sublinia existența pășunilor mănoase, opinând că „în Moldova s-ar putea ține peste 100 000 de cai" [8, p. 149]. De altfel, același lucru l-a menționat și călătorul german G. Reicherstorffer (≈1500 – după 1550) care sublinia că în Țara Moldovei „nimic nu lipsește din cele trebuincioase omului (...)" [8, p. 192].

Un alt călător străin – italianul A. M. Graziani (1537-1611), care a descris Țara Moldovei în 1564, remarca numărul impunător de vite, subliniind că oamenii Țării Moldovei preferă să crească vite decât să se ocupe cu „lucrarea pământului", informație din care putem deduce că ramura principală a agriculturii în Țara Moldovei, în sec. XVI, era creșterea vitelor [9, p. 381].

Impresionat de numărul mare de vite a fost și francezul François de Pavie (1563-1611), care scria în 1587 că Țara Moldovei trimite anual la Constantinopol „peste 100 mii de capete" [10, p. 200].

Observăm astfel, că indiferent de proveniența etnică, de țara din care proveneau, călătorii străini care au trecut prin Moldova au menționat condițiile climaterice favorabile dezvoltării agriculturii, ocupațiile agricole ale locuitorilor orașelor din Țara Moldovei, precum și exportul masiv al animalelor peste hotarele țării.

1.4. Concluzii la capitolul 1

Materialul analizat în acest capitol ne permite să tragem următoarele concluzii:

Problema rolului agriculturii în orașele din Rzeczpospolita și Țara Moldovei n-a constituit deocamdată obiectul cercetării speciale în istoriografie. Cercetătorii care au studiat istoria orașelor și a relațiilor agrare în Rzeczpospolita în sec. XVI-XVII (V. A. Iakubskii, O. E. Ivanova, L. V. Razumovskaia, E. S. Kompan, V. A. Markina etc.) au abordat doar unele aspecte ale acestei probleme: răspândirea „Dreptului de Magdeburg", evoluția relațiilor agrare, deosebirile dezvoltării orașelor din anumite regiuni ale Rzeczpospolitei ş.a.

Deși majoritatea cercetătorilor s-au referit la problema colonizării orașelor din arealul geografic al Rzeczpospolitei în sec. XVI-XVII, nu s-a studiat profund influența „dreptului german" („Dreptul de Magdeburg") asupra evoluției economice a orașelor din regat.

De altfel, nici în cercetările istoricilor care au studiat istoria orașelor din Țara Moldovei în perioada analizată în teză (Constantin C. Giurescu, N. Iorga, P. P. Panaitescu, Al. Andronic, P. Cocârlă, L. Rădvan, A. Felea ş.a.) n-a fost abordată problema influenței agriculturii asupra

dezvoltării orașelor. În general, cercetătorii istoriei orașelor din Rzeczpospolita și din Țara Moldovei au constatat în lucrările lor că orășenii se ocupau cu agricultura, cultivau cereale şi alte culturi, creșteau vite, problema influenţei acestor preocupări ale orășenilor asupra sistemului economic al urbelor a fost trecută cu vederea.

În studiile accesibile nouă se abordează la mod general aspectele ce țin de terenurile agricole, ramurile agricole, produsele agricole, comercializarea acestora, meseriile legate de prelucrarea produselor agricole de pe teritoriile Poloniei, Ucrainei, Belorusiei, care în sec. XVI-XVII intrau în componența Rzeczpospolitei, precum și de pe teritoriile Moldovei medievale.

În sursele de care am dispus, informațiile însumate cuprind cea mai mare parte a laturililor vieții urbane din estul Europei legate de practicarea agriculturii și acoperă întregul cadru cronologic şi areal geografic analizat în teză. Colecțiile tematice de documente înglobează o parte din informațiile documentare ce se referă la agricultura din orașele medievale din spațiul cercetat în teză.

Deși sursele folosite la realizarea tezei sunt diverse după caracterul, conținutul și valoarea informației (cărți de inventariere, notele călătorilor străini etc.) ele permit, totuși, să stabilim în linii majore rolul agriculturii în evoluția orașelor din Rzeczpospolita și Țara Moldovei în sec. XVI-XVII.

Studierea insuficientă (în opinia noastră) în istoriografie a problemei rolului agriculturii în evoluția economiei urbane în Rzeczpospolita și Țara Moldovei (sec. XVI-XVII) ne îndreptățește să cercetăm această problemă în teza de față.

2. EVOLUȚIA ORAȘELOR DIN RZECZPOSPOLITA ȘI ȚARA MOLDOVEI

2.1. Formarea și evoluția orașelor în Rzeczpospolita și Țara Moldovei

Formarea și evoluția orașelor din Rzeczpospolita în Evul Mediu

În secolele XI-XII în statele din Europa centrală și răsăriteană, a început procesul formării orașelor ca centre ale meșteșugului și comerțului. Acest proces s-a defășurat în cadrul desprinderii meșteșugurilor de agricultură (cea de a doua diviziune a muncii). Printre factorii care au condus la formarea orașelor evidențiem: evoluția comerțului simplu și a relațiilor de schimb, creșterea volumului producției agricole, perfecționarea tehnicii agricole, stabilirea cu traiul a unei părți a populației sătești la orașe etc. De altfel, atât statul, cât și Biserica susțineau formarea orașelor deoarece vedeau în ele posibilități de a căpăta noi venituri de la populația așezată pe pământul senioral sau bisericesc.

În sec. XII-XV orășenii din țările Europei de Vest au reușit, în lupta cu seniorii, ca orașele să devină libere, să formeze rețele comerciale care au facilitat dezvoltarea comerțului regional și cel european. În scopul apărării orașului de jafurile din partea cavalerilor, a nobilimii locale sau a invadatorilor străini, orășenii au construit în jurul orașului un zid de apărare (incinta fortificată) – trăsătură caracteristică a orașelor din Europa de Vest (Carcassonne, Brugge etc.).

În țările Europei de Est procesul formării orașelor a avut loc în sec. XI-XII. Cercetând problema genezei orașelor în Europa Centrală și de Est, și în special, în Polonia, cercetătorul L. Rădvan admite că aproximativ în anul 1000 la Gniezno „exista deja o așezare pre-urbană, cu fortificații, piețe și grupuri de meșteri și negustori, totodată sediu al unei episcopii” [116, p. 26]. În viziunea autorului „Pe lângă apariția unui stat coerent, și alți factori au favorizat dezvoltarea Poloniei, începând cu secolul al XI-lea: oprirea migrațiilor și creștinarea neamurilor slave apusene” [116, p. 26]. L. Rădvan împărtășește punctul de vedere al istoricului polonez A. Lieysztor că acești factori au condus la „o mai bună folosire a pământului și o intensificare a schimburilor comerciale, ce au permis centrelor locale să dezvolte piețe proprii” [116, p. 26]. L. Rădvan menționează că așezările fortificate „ce îndeplineau funcții politico-militare” sunt cunoscute sub numele de *gród*, cele mai vechi dintre ele fiind către anul 1000 afară de Gniezno Poznan și Szczecin” [116, p. 27]. Referinduse la numărul așezărilor de tip urban de după anul 1000, L. Rădvan scrie următoarele: „Se estimează că în secolul al XII-lea pe teritoriul Poloniei actuale ar fi existat cca 250 de astfel de localități” [116, p. 28].

Analizând problema evoluției orașelor în Polonia, în sec. XII-XIII, T. P. Breanțeva a ajuns la concluzia că din cauza nivelului diferit de dezvoltare a regiunilor țării, geneza orașelor în țară avea loc neuniform. Autoarea constată că procesul urbanizării a avut loc mai intens în

Silezia, Gdansk, în Polonia Mare și Polonia Mică, adică în orașele în care se dezvoltau mai intens meșteșugurile și comerțul. T. P. Breanțeva menționează că concomitent cu intensificarea procesului de urbanizare o parte a țăranilor preferau să se așeze cu traiul în apropierea nemijlocită a acestor orașe [147, p. 132]. Constatând că numărul populației în orașele din Polonia creștea și pe baza așezării cu traiul a coloniștilor germani, T. P. Breanțeva împărtășește punctul de vedere expus în istoriografia poloneză precum că în sec. XIII-XIV are loc o restructurare a orașelor poloneze după modelul orașelor germane [147, p. 132], fenomen care avea să influențeze atât asupra dezvoltării economice a acestora, cât și modul de trai al orășenilor.

Referindu-se la specificul formării orașelor din Belorusia, Z. Iu. Copâsskii a observat că una dintre deosebirile formării orașelor în această parte a Rzeczpospolitei a constat în participarea activă a feudalilor la formarea orașelor, unde ei își transferau țăranii și meșteșugarii, impuși să lucreze în folosul seniorului [178, p. 9-11].

Principalele orașe ale Poloniei în sec. XIII-XIV erau: Cracov, Gnezno, Poznan, Wroclaw ș. a. Sub aspect politic în istoria Poloniei aceste secole se caracterizează prin fărâmițarea țării, ceea ce frâna dezvoltarea comerțului și formarea pieții unice a țării. Printre factorii negativi care au frânat dezvoltarea orașelor se înscriu: invaziile sau cuceririle ordinului Teuton (sec. XIII-XIV), precum și jefuirea țării de tătaro-mongoli în anii 1241, 1259, 1287. Ruinarea Poloniei a grăbit procesul colonizării germane, proces susținut de Biserică și de panii polonezi care sperau că coloniștii se vor așeza pe moșiile lor și vor contribui la însușirea terenurilor lor. Însă mulți dintre coloniștii germani au preferat să se stabilească cu traiul în orașe. Coloniștilor germani majoritari li s-au alăturat francezi și italieni [116, p. 382].

Colonizarea germană a început din regiunile Germaniei de Vest și de Nord, regiuni aflate în viziunea lui N. Davies „sub amenințarea suprapopulării și a unei presiuni fiscale crescânde” [32, p. 92]. Majoritatea coloniștilor s-au stabilit în regiunile de Apus ale Poloniei, astfel încât în unele orașe populația germană, formată din negustori bogați și meșteșugari a început să joace un rol însemnat în viața urbană.

Se estimează că în secolele XIII-XIV în Polonia au sosit cca 250 000 de germani, într-un ritm de cca 2 000 pe an [116, p. 30-31]. În orașele cu populație germană a fost adoptat „Dreptul de Magdeburg” pe baza căruia au fost obținute privilegii importante în practicarea comerțului. În regatul Poloniei „Dreptul de Magdeburg” a fost răspândit mai întâi în orașele din Silezia: Zlotorâia în 1211, Livuvek în 1217, Novâi Targ în 1236, Wroclaw în 1242 ș.a. Mai apoi „Dreptul de Magdeburg” s-a răspândit în Polonia Mare: Gniezno în 1235, Poznan în 1253. În Polonia Mică s-a răspândit dreptul german în: Sandomir în 1244, Bobinia în 1253 și Cracov în

1257 [199, p. 269-270]. Mult mai târziu „Dreptul de Magdeburg” a fost introdus la Liov (în 1356) și la Kiev (1494/1497) [116, p. 205].

„Dreptul de Magdeburg” oferea orașului dreptul de a avea proprietate funciară. În sec. XVI-XVII, acest drept se realiza pe deplin doar în orașele din Polonia regală (Vroțlav, Gniezno, Poznan, Kaliș, Sandomir etc.), precum și în câteva orașe din Lituania (Kaunas, Merkines) [63, p. 68], iar în Ucraina, Belorusia acest drept avea un caracter limitat, adaptat la propriul sistem de guvernare, utilizând doar principii comune de creare și activitate a organelor administrative.

În fruntea orașelor din Rzeczpospolita, în care era introdus „Dreptul de Magdeburg”, continua să se afle principele (cneazul), dar administrarea orașului (puterea judecătorească și administrativă, dispunerea veniturilor orașului) era încredințată comunității orașului în frunte cu voitul. De regulă, orașului i se dăruia imunitatea judiciară și fiscală, ceea ce însemna că populația orașului era scoasă de sub controlul judecății principelui și eliberată de dări și prestații în folosul acestuia.

Dar aceste drepturi nu însemnau însă că orașul a ieșit definitiv de sub controlul principelui, deoarece acesta își menținea dreptul de judecată a celor mai importante cazuri; el avea dreptul de judecată a voitului, și, afară de aceasta, două treimi din amenzile judiciare pe care le plăteau orășenii treceau în folosul principelui. Voitul, care era numit de cneaz, era plenipotențiarul lui, dar nu era reprezentant al comunității urbane. Menționăm, de asemenea, că comunitatea urbană își avea reprezentanții săi doar în judecata juraților, cu ajutorul cărora voitul își îndeplinea atribuțiile sale judecătorești. De aceea în unele orașe deja în secolul al XIII-lea apar instituții administrative ale orășenilor (rada): la Wroclaw – în 1216, la Cracovia – în 1264, la Poznani – în 1280 [199, p. 272-273].

Colonizarea orașelor poloneze de germani, unguri, armeni, italieni, francezi etc. n-a contribuit substanțial la creșterea numărului populației în orașele din Rzeczpospolita. În sec. XV orașele Wroclaw și Gdansk aveau în jur de 20 000 de locuitori, Cracovia sub 20 000, Liov în jur de 8 000-10 000, în timp ce Varșovia avea cca 5 000, iar Poznan – cca 4 000. Majoritatea așezărilor urbane aveau sub 2 000 de locuitori [116, p. 36].

Pe de altă parte, în rezultatul colonizării germane într-un șir de orașe ale Sileziei, ale Poloniei mari și a Poloniei mici – populația înstărită a orașelor – patriciatul era de origine germană. Colonizarea germană a contribuit, într-o anumită măsură, și la dezvoltarea agriculturii deoarece principii și feudalii au susținut atât colonizarea urbană cât și cea sătească. În urma colonizării o bună parte a terenurilor libere a fost transformată în terenuri agricole. După colonizare în regatul Poloniei a fost stabilită zeciuiala în folosul bisericii: țărănimea a fost trecută

la renta în bani – fapt care a contribuit la dezvoltarea forțelor de producție, a meșteșugurilor și a comerțului la orașe.

Progresul economic, atât la orașe cât și la sate, precum și stabilirea legăturilor economice între diferite regiuni ale Poloniei în a doua jumătate a sec. XIII, au creat premisele necesare pentru unificarea politică a țării, proces care a fost condiționat și de agresia ordinului Teuton. În 1320 cneazul Vladislav Lokietek a fost încoronat la Cracovia în calitate de rege al Poloniei. Un pas important spre unificarea Poloniei l-a constituit tratatul de la Krevo din 1385 în baza căruia a fost consolidată uniunea polono-lituaniană. Unirea Poloniei și a Lituaniei a facilitat lupta cu ordinul Teuton, învins în bătălia de la Grunwald (1410), luptă finalizată cu pacea de la Torun din 1466. Drept că partea din Vest a Prusiei cu capitala la Königsberg a rămas în mâinile ordinului care a devenit vasalul regelui polon.

Uniunia de la Krevo a contribuit la dezvoltarea orașelor și a economiei țării în ansamblu. În sec. XIII-XIV în Polonia existau 50 de orașe mari ca: Poznan, Cracovia, Gniezno, Wroclaw etc. Unele din ele erau atrase în comerțul internațional (Liov, Cracovia, Gdansk).

Formarea orașelor ca centre ale meșteșugurilor și comerțului în sec. XIV-XV a dat un impuls economic societății prin creșterea volumului și varietății produselor, schimbul dintre oraș și sat, începutul formării pieței interne și crearea premiselor pentru geneza relațiilor capitaliste.

În sec. XV – începutul sec. XVI în Rzeczpospolita continuau să apară orașe noi. Un exemplu în acest sens ne servește Varșovia, care în sec. XVI a devenit capitala țării. În acest timp creștea rolul orașelor legate de comerțul în Marea Baltică: Torun și în special Gdansk. Acest fenomen s-a datorat și faptului că după războiul de 13 ani cu Ordinul Teuton (1454-1466) Polonia din nou a căpătat ieșire la Marea Baltică.

Dar procesul formării şi dezvoltării economice a orașelor din Rzeczpospolita s-a dovedit a fi de scurtă durată. Spre sfârșitul sec. XVI au început să se evidențieze semnele decăderii orașelor. Una dintre cauzele decăderii a fost politica promovată de șleahtă față de orășeni. În interesele panilor și a șleahtei în Polonia a fost permisă penetrarea mărfurilor industriale străine ceea ce înrăutățea situația economică a orășenilor, favorzându-se astfel, indirect, în viziunea noastră, menținerea agriculturii. La stagnarea evoluției economiei urbane în Polonia a contribuit și statutul de la Petrokovsk (1496) conform căruia șleahta a căpătat dreptul de a exporta fără taxă vamală produsele agricole în afara țării [181, p. 303]. Tot prin documentul din 1496 șleahta a căpătat dreptul de monopol la producerea și vânzarea băuturilor spirtoase [171, p. 303].

Pentru a întări potențialul economic și militar al Poloniei, la 1 iulie 1569 în orașul Liublin a fost semnat un tratat prin care Polonia și Lituania s-au unit formând un stat federal, denumit Rzeczpospolita. În fruntea acestui stat se afla un monarh ales, care purta titlul de rege al Poloniei

și Marele Cneaz Lituanian. Acest stat avea un seim comun și un senat care trebuiau să fie convocate în Polonia.

Formarea Rzeczpospolitei n-a putut influența asupra tendinței stagnării economice a regatului. Decăderea economică a orașelor poloneze în a doua jumătate a sec. XVI – prima jumătate a sec. XVII se manifesta prin închiderea manufacturilor, reducerea volumului comerțului, ruinarea unei părți a orășenilor etc.

Drept că nu toate orașele au cunoscut stagnarea în aceeași măsură. Analizând evoluția Kievului în a doua jumătate a sec. XVI – începutul sec. XVII, istoricii ucraineni au ajuns la concluzia că „(...) în această perioadă Kievul s-a transformat în unul dintre cele mai mari centre a meșteșugurilor și comerțului. Dacă la mijlocul sec. XVI în Kiev existau 20 de specialități meșteșugărești, apoi în anii ’50 ai sec. XVII numărul lor a atins cifra de o sută [167, p. 262].

Formarea și evoluția orașelor în Țara Moldovei

Formarea orașelor pe teritoriul Țării Moldovei a fost un proces complicat, de altfel ca și în alte state ale Europei, și a decurs în mod diferit în dependență de un șir de factori: nivelul forțelor de producție, așezarea geografică, condițiile climaterice, distanța de la căile comerciale ș. a. Dezvoltarea acestora în Țara Moldovei s-a intensificat după întemeierea statului deoarece spațiul de influență a domnilor, care au susținut orașele, era mult mai mare.

Analizând procesul apariției centrelor urbane în Țara Moldovei, Constantin C. Giurescu a ajuns la concluzia că „În general însă, se poate vorbi, începând cu a doua jumătate a sec. al XIII-lea, de o dezvoltare ascendentă a acestora” [90, p. 75]. Autorul opinează că procesul formării și dezvoltării orașelor în Moldova s-a intensificat după întemierea statului care „prin dregătorii domniei, a garantat paza și liniștea pe un teritoriu mult mai întins decât al voievodatelor și cnezatelor anterioare” [90, p. 75].

Problema formării orașelor la Est de Carpați a fost cercetată în cadrul unui colocviu desfășurat la Iași la 18 martie 1972. În viziunea lui Șt. Olteanu, expusă în cadrul colocviului, formarea orașelor în Țara Moldovei a avut loc pe parcursul sec. XIV [250, p. 881-883]. Punctul de vedere expus de Șt. Olteanu a fost susținut de L. L. Polevoi, în viziunea căruia primele centre de tip urban s-au constituit în Moldova în a doua jumătate a sec. XIII – sec. XIV [197, p. 73]. L. L. Polevoi sublinia că apariția orașului epocii medievale este legată de etapa finală a genezei relațiilor feudale în statele de pe continentul European. El scria: „În țările în care nu au existat orașe antice sau acestea au fost distruse, apariția orașului feudal este legată nemijlocit de geneza feudalismului” [197, p. 71, 73, 75-76].

Majoritatea absolută a cercetătorilor care s-au preocupat de problema originii orașelor din Țara Moldovei au ajuns la concluzia că, de regulă, la originea orașelor au fost așezările sătești.

De altfel, acest punct de vedere a fost expus încă de D. Cantemir. Referindu-se la istoria Iașilor, marele cărturar scria următoarele: „Înainte de vremurile lui, era un sat cu totul de rând, locuit de-abia de trei sau patru țărani” [15, p. 154]. Opinia lui D. Cantemir a fost confirmată de săpăturile arheologice. Făcând bilanțul cercetărilor arheologice a Iașilor, Al. Andronic a scris următoarele: „(...) am ajuns în cercetările noastre la concluzia că la originea orașului medieval Iași se află o așezare rurală, care a beneficiat nu numai de condiții optime geografice, ci și de existența unei centuri de sate în imediata apropiere” [2, p. 9].

La aceeași concluzie a ajuns în cadrul cercetării orașului Galați P. Păltănea, care în rezultatul studierii materialelor pe care le-a avut la dispoziție a concluzionat că: „Galații, ca și multe alte orașe ale Moldovei, au avut o origine rurală”. Autorul admite că orașul s-a format în prima jumătate a sec. XV [113, p. 147].

Referindu-se la originea rurală a orașelor din Țara Moldovei, Constantin C. Giurescu menționa că: „Transformarea unor sate, bine așezate, în târguri sau orașe este un fenomen continuu, în dezvoltarea istorică a țărilor noastre. Ea a avut loc în cursul Evului Mediu, a continuat în epoca modernă și se petrece și astăzi sub ochii noștri” [90, p. 74].

La rândul său, P. P. Panaitescu a înaintat următoarea ipoteză referitor la apariția orașelor în Moldova: „În jurul unor mici centre fiscale, militare și administrative, care erau curțile voievozilor și cnezilor dinainte de întemeiere, s-au strâns negustorii veniți în special dintre sașii ardeleni. Ei s-au așezat tocmai în aceste centre pentru că acolo găseau protecție militară și posibilitatea de desfacere a mărfurilor, căci oștenii și dregătorii curții aveau nevoie de produse manufacturate în părțile de peste munți” [114, p. 146]. În viziunea lui P.P. Panaitescu „(...) văile râurilor formau unități economice separate, o serie de sate în mijlocul cărora se afla un centru de schimb și de pază, târgul văii respective (...)” [114, p. 146-147]. Rezumând cercetarea problemei fondării orașelor din Țara Moldovei cunoscute imediat după întemeierea principatelor până la 1430, P. P. Panaitescu concluziona următoarele: „Avem, așadar, dovezi puține, dar suficiente, că existau târguri, atât în Moldova, cât și în Țara Românească înainte de întemeierea principatelor și anume pe la 1300” [114, p. 145].

În lucrarea sa „*Istoria industriilor la români*” N. Iorga a afirmat că apariția orașelor în țările române s-a datorat venirii negustorilor străini: „Nu e nici o îndoială astăzi că orașele noastre nu sînt întemeiate de români” – scria marele istoric român [99, p. 175]. El susținea că orașele din Țara Moldovei au fost întemeiate de sași pe care îi întâlnim din vechime la Baia, Siret, Suceava, Cotnari, Iași, Roman ș.a. și că locuitorii târgurilor s-au organizat după „Dreptul de Magdeburg” [92, p. 149-150]. N. Iorga considera că „în Moldova (...) a învins norma germană din Galiția și dreptul german zis de Magdeburg”, argumentându-și opinia prin faptul că

„căpetenia orașului se numea șoltuz (*schultheiss*), sau ca la poloni, voit, iar membrii Sfatului erau pîrgarii (biirger)” [99, p. 83-84].

P. P. Panaitescu nu împărtășea însă opinia lui N. Iorga despre răspândirea în orașele Țării Moldovei a „Dreptului de Magdeburg”. El scria: „(...) afirmăm că dreptul de Magdeburg nu făcea parte din privilegiile orașelor noastre; nu e pomenit, de altfel, în nici unul din privilegiile pe care le cunoaștem” [114, p. 137].

La rândul său, Constantin C. Giurescu considera că „Dreptul de Magdeburg nu s-a răspândit în Moldova, deoarece, – sublinia el, – multe orașe din târgurile Moldovei (Baia, Cetatea Albă, Chilia, Hotin, Suceava) existau înainte de adoptarea Dreptului de Magdeburg de către orașele haliciene”. El mai menționa că „dacă domnitorii țării respective, ar fi impus, prin decret, adoptarea Dreptului de Magdeburg în oraşele Moldovei, atunci acordările dreptului respectiv ar fi apărut în documente, dar nu există nici o urmă de astfel de drept” [90, p. 150]. După părerea noastră, inexistența unor documente nu înseamnă că un eveniment, proces nu a avut loc.

N. Grigoraş împărtășea ideea că oraşele din Țara Moldovei erau organizate după „Dreptul de Magdeburg”, dar că acest drept german nu a fost aplicat peste tot și că el a avut un caracter oarecum limitat [94, p. 111].

Analizând problema „Legii germane” sau a „Dreptului de Magdeburg”, L. Rădvan opiniază că „istoriografia românească nu s-a pus de acord dacă nou-veniții din Moldova s-au organizat după principiile „legii germane”. Puțini au susținut această idee, printre ei marele Iorga, însă mulți alții s-au pronunțat împotrivă sau au ignorat acest aspect (...)” [116, p. 371].

Un alt istoric de vază care a pus la îndoială opinia lui N. Iorga despre fondarea târgurilor sau orașelor române de către sași și unguri a fost N. Grigoraș, care încă în anul 1941 scria că „la început târgurile moldovenești erau locuite în majoritate de români” [95, p. 3]. Acest punct de vedere a fost susținut de Constantin C. Giurescu care referindu-se la opinia lui Iorga scria următoarele: „(...) este greșit să se atribuie lor (germanilor) fondarea celor mai vechi orașe moldovenești (...)”, subliniind că „Au existat târguri, cu mult înainte de venirea coloniștilor germani” [90, p. 82].

Dacă ținem cont de facilitățile de care dispuneau orășenii ce acceptau „Dreptul de Magdeburg”, drept care după cum constată P. Cocârlă s-a răspândit din Magdeburg (1188) până în Poltava (1752) [24, p. 149-150], considerăm că în orașele din Țara Moldovei au apărut doar mici elemente ale acestui drept – denumirile reprezentanților administrației orășenești.

De altfel, ca și Polonia, Țara Moldovei a cunoscut fenomenul colonizării. Însă dacă în regatele Poloniei și Ungariei ei au venit fiind invitați de monarhi, apoi în Moldova ei au venit

după înfrângerea episcopiei Cumaniei, după cum amintește scrisoarea papei Grigore al IX-lea din 1234, aceștea fiind catolici de origine ungară și germană, care au înființat episcopii catolice [116, p. 363-366]. În viziunea lui Constantin C. Giurescu „(...) încă în prima jumătate a secolului al XIII-lea, înainte de năvălirea tătarilor, constatăm că elemente germane, venite din Transilvania, se așază în Moldova", precizând că „Aceștea s-au așezat în târguri" [90, p. 81-82].

La rândul său, cu referire la rolul coloniștilor în formarea orașelor din Țara Moldovei, L. Rădvan opinează că ponderea și rolul jucat de coloniști în istoria de început a orașelor din Moldova au fost înțelese diferit, chiar eronat, de unii istorici. Ei consideră că românii au format orașele, în care erau majoritari, în timp ce coloniștii au venit ulterior, iar rolul lor a fost minor [116, p. 369].

În a doua jumătate a sec. XV – începutul sec. XVI în Țara Moldovei erau circa 25 de centre urbane, dintre care 17 erau situate în regiunea dintre Carpați și Prut (Iași, Roman, Neamț, Piatra lui Crăciun, Suceava, Siret, Baia, Bârlad, Vaslui, Bacău, Tecuci, Adjud, Târgul Frumos, Hârlău, Trotuș, Dorohoi, Țuțora) și numai 8 în spațiul dintre Prut și Nistru (Cetatea Albă, Chilia, Târgul Sărata, Hotin, Lăpușna, Șcerbanca, Cernăuți și Orheiul Vechi) [26, p. 15].

După formarea statului Țara Moldovei târgurile sau orașele au trecut în propietate domnească, domnul fiind acceptat ca senior suprem al orașului. Pentru a putea percepe de la locuitorii târgurilor dijma și alte dări impuse târgoveților, domnia a creat în târgurile mari o administrație proprie. Afară de aceasta, orășenii și-au creat instituții administrative proprii care reprezentau interesele lor în cazurile unor litigii.

Orașele din Țara Moldovei aveau o dublă autoritate: pe de o parte – autonomia orășenească, iar pe de alta – proprietarul orașului, adică domnia. Ambele autorități colaborau între ele. P. P. Panaitescu sublinia că „Comunitatea orășenească era autonomă, adică se administra singură, avea drept de judecată proprie, venituri proprii, și-și alegea singură cârmuitorii. Domnul în schimb, ca proprietar își avea funcționarii lui, care îi ridicau veniturile, curtea și scaunul de judecată proprie în oraș. Raporturile oraș-domnie erau fixate într-un privilegiu [114, p. 128].

Domnia își asigura controlul asupra orășenilor prin intermediul vornicului de târg, a ureadnicului și ai altor dregători ai domniei, împuterniciți cu funcții administrative și fiscale.

Pe de altă parte, interesele orășenilor erau reprezentate de persoanele alese de comunitate – șoltuzul sau voitul și pârgarii, cărora domnii le-au păstrat drepturile și funcțiile [27, p. 384-385].

Cele mai importante atribuții ale șoltuzului și pârgarilor erau de ordin fiscal: ei trebuiau să perceapă impozitele de la locuitorii orașului, să-i impună pe târgoveți să presteze obligațiile

față de domnie, să repartizeze locuitorilor terenurile arabile din hotarele târgurilor, să respecte cărțile de scutire a mănăstirilor, să analizeze litigiile hotarnice dintre târgoveți etc. [27, p. 386-387].

Dar relațiile dintre domnie și târgoveți au evoluat în cea mai mare măsură în dependență de cerințele fiscale ale domniei, precum și de politica promovată de către sultanii Imperiului Otoman față de Țara Moldovei. Iată de ce, după stabilirea suzeranității Imperiului Otoman asupra Țării Moldovei, și mai ales din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se atestă o reducere treptată a atribuțiilor reprezentanților administrației orășenești și, dimpotrivă – o creștere a influenței reprezentanților puterii domnești.

2.2. Arealul geografic al orașelor din Rzeczpospolita și Țara Moldovei

Orașele pe care le cercetăm în lucrare erau situate pe un teritoriu vast. Se estimează că la sfârşitul domniei lui Cazimir Jagiełło (1447-1492) teritoriul Poloniei şi al Lituaniei a ocupat o suprafaţă (fără teritoriile vasalice) de aproximativ 1115 000 (1,115 mln) km^2, în care teritoriul Poloniei constituia doar 260 000 km^2 [245, p. 45].

Până la prima împărțire a Rzeczpospolitei (1772) acest stat avea cele mai mari dimensiuni teritoriale: el ocupa o suprafață de 1 mln de km^2 [244, p. 21]. Rzeczpospolita nu includea numai teritoriile de azi al Poloniei și Lituaniei, dar și întreg teritoriul Belorusiei, părți din Ucraina și Letonia, precum și o parte a teritoriului de Vest al Rusiei – regiunea Smolensk de astăzi.

Republica celor două naţiuni era formată din două părţi principale: Polonia propriu-zisă și Lituania. La rândul ei, Polonia era formată din trei provincii: Wielkopolska – Polonia Mare, Małopolska – Polonia Mică şi Mazovia. Statutul de „provincie” mai era acordat şi Marelui Ducat al Lituaniei. Aceste provincii erau împărţite în voievodate conduse de un voievod (guvernator). Voievodatele erau împărţite în starostii conduse de un staroste. Acelaşi model administrativ era aplicat şi în Belorusia [163]. În așa mod Rzeczpospolita era constituită din următoarele voievodate: Polonia Mare, Polonia Mică, Marele Cnezat (Ducat) al Lituaniei, Prusia Regală, Ducatul Livoniei [245, p. 48].

Sub aspect economic cele mai importante orașe din Rzeczpospolita erau: orașele poloneze – Gdansk, Cracovia, Varșovia, Poznan, orașele lituaniene – Vilinius, Kaunas, Trakai, orașele ucrainene – Kiev, Liov, Cernigov, orașele beloruse – Grodno, Vitebsk, Sluțk etc.

Rzeczpospolita era un stat în care locuiau popoare de diferite etnii: polonezi, lituanieni, ucraineni, beloruşi, germani, evrei etc. [244, p. 3-5]. Principala etnie era cea poloneză: ea constituia 50% din numărul total al populaţiei statului” [245, p. 81]. Pe planul doi sub aspect numeric se situau ucrainenii – ei constituiau cca 28% din numărul total al populației din Rzeczpospolita [245, p. 81].

În sec. XVI-XVII Ţara Moldovei ocupa o poziţie geografică de importanţă internaţională, delimitată la Vest de către Carpații Orientali și la Est de către fluviul Nistru. În prezent, arealul de odinioară a Ţării Moldovei este împărțit între România, Republica Moldova și Ucraina. Suprafața cumulată a acestor teritorii (în limitele administrative actuale) este de 86 783 km², dintre care 35 806 km² în România, 29 680 km² în Republica Moldova și 21 297 km² în Ucraina. Țara Moldovei se învecina la Vest cu Transilvania și Maramureșul, la Nord-Vest cu Galiția, la Nord și Nord-Est cu Podolia, la Est cu Edisanul, la Sud-Est cu Marea Neagră, iar la Sud cu Dobrogea și Muntenia [148, p. 17].

Referitor la Ţara Moldovei în sec. XVI-XVII în isoriografie sunt recunoscute trei regiuni economico-naturale de bază, și anume: Regiunea dintre Prut și Nistru, Regiunea dintre Prut și Siret, și Regiunea dintre râul Siret și munții Carpați [157, p. 21]. În viziunea lui D. Dragnev, aceste trei regiuni reflectă, în linii generale, densitatea populației precum și asigurarea locuitorilor cu terenuri agricole [157, p. 21].

În opinia lui L. L. Polevoi, în sec. XIV-XV, majoritatea populației s-a așezat cu traiul în partea centrală a Țării Moldovei și în special la Est de Carpați și în regiunea Codrilor dintre Prut și Nistru [196, p. 164].

Ca și în alte țări ale Europei, târgirile sau orașele din Moldova medievală erau așezate în apropierea sau pe malurile râurilor mici nenavigabile ca: Orhei pe râul Răut, Chişinău pe râul Bâc, Lăpuşna pe râul Lăpuşna etc. Unele localităţi urbane se întemeiau lângă mari fluvii ca: Galaţi la Dunăre, Soroca la fluviul Nistru. Doar Huşul şi Cotnarul nu sunt amplasate la ţărmurile râurilor.

Ţara Moldovei a dispus în Evul Mediu timpuriu şi de flotila Dunăreană şi Maritimă, care cuprindea şi cetăţile, punctele de escală, porturile situate pe litoralul vestic al Mării Negre şi pe cursul Dunării. Cele mai importante orașe-port din Țara Moldovei erau Galați, Chilia, Cetatea Albă ce au devenit încă de la sfârșitul sec. XIV porțile comerciale ale Europei în Marea Neagră [148, p. 19].

Drumul comercial moldovenesc, care cuprindea aproape jumătate din traseul ce lega Europa de Nord şi Marea Baltică de Marea Neagră a adus la întărirea centrelor urbane din partea de Nord a Țării Moldovei: Cernăuţi, Hotin, Soroca (...), în centrul țării: Roman, Iași, precum și în sudul țării: Galați, Ismail, Chilia, Cetatea Albă [148, p. 20]. Din considerente economice domnitorul Alexandru Lăpușneanu (1552-1561, 1564-1568) a mutat, în 1564, capitala Moldovei de la Suceava la Iași. Schimbarea statutului dintr-un simplu oraș în capitală a dus la o înflorire a vieții economice, comerciale și culturale [121, p.15].

În baza materialului analizat putem conchide că arealul geografic al orașelor analizate este vast, cu condiții climaterice diferite, că majoritatea orașelor erau așezate în locuri favorabile dezvoltării economice a oraşului.

2.3. Evoluţia demografică în oraşele din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei în sec. XVI-XVII

Evoluţia demografică în oraşele din Rzeczpospolita în sec. XVI-XVII

La începutul sec. XVII, Rzeczpospolita avea o populaţie aproximativ de 10-12 mln de locuitori cu o densitate de 10-12 persoane pe km^2. Ţinuturile poloneze cu o populație de aproximativ 3 mln, depăşeau densitatea de 20 de persoane pe km^2, în timp ce numărul populaţiei lituaniane ajungea la 1,3 mln, cu densitatea de 15 persoane pe km^2. Împreună cu teritoriile din Belorusia, Marele Ducat avea 4 mln de locuitori, cu o medie de 13 persoane pe km^2 [245, p. 190]

La sfârşitul sec. XVI, pe teritoriul actual al Poloniei ce intra în componența Rzeczpospolitei, orăşenii constituiau cca 25% din numărul total al populaţiei (din 3 mln) [205, p. 196]. În prima jumătate a sec. XVII, în Polonia raportul populației urbane a continuat să crească (până la cca 30%), deşi într-un ritm mai lent decât în palatinatele din Ucraina de Est. Numărul populației urbane a crescut vertiginos în Mazovia (Plock, Lomza). Provincia cea mai urbanizată din Regatul Poloniei a fost Prusia Regală, în care 37% din populaţie trăia în oraşe, printre cele mai mari fiind: Gdansk, Elblag, Malbork [245, p. 196].

Cercetătorul T. Lalik a observat că „în Polonia şi în ţările vecine din Europa Centrală şi de Est sistemul medieval de urbanizare se caracterizează prin prezenţa oraşelor mici” [266, p. 97], comparativ cu regiunile din Europa de Vest.

În sec. XVI, în Regatul Polonez, oraşe mari erau: Gdańsk (40 000 de locuitori), Cracovia (22 000), Liov (20 000), Vilnius (20 000), Poznań (18 000-20 000), Elblong (15 000), Toruń (12 000) şi Varşovia (10 000-12 000), care constituiau împreună doar 0,5% din numărul total de oraşe [245, p. 196], fiind înconjurate cu o centură de oraşe mai mici [253, p. 19]. Tot în această perioadă (sec. XVI), oraşele mijlocii, cu un număr mediu al populației de 2 000-10 000 de locuitori, erau numeroase (mai ales în Polonia Mare şi Polonia Mică) şi constituiau 11,5% din numărul total de oraşe. Oraşele mici, care aveau de la 600 la 2 000 de locuitori [251, p. 97-98], constituiau 88% din numărul total al oraşelor din Polonia.

În Polonia Mică (adică în cele trei voievodate de Sud), care după numărul populaţiei a constituit mai mult de o treime din numărul total al populației Regatului Polonez (fără pământurile ucrainene), la sfârşitul sec. XVI au fost atestate peste 200 de oraşe [205, p. 193].

Cele mai importante localităţi urbane din **Polonia** erau: în Polonia Mare – Poznan (Poznań); în Polonia Mică – Cracovia, Sandomir, Liublin; în Mazovia – Włocławeck şi Toruń [171, p. 143].

Cercetătorul polonez V. Gomulka a stabilit că în Polonia la mijlocul sec. XVI orăşenii constituiau 25% din populaţie, ţăranii – 65% şi şleahticii – 10% [152, p. 27]. Reieşind din numărul total al populaţiei (3 mln), am calculat numărul locuitorilor ce constituiau aceste categorii sociale (**Tabelul 2.1**).

Tabelul 2.1. Structura socială a populaţiei din Polonia în sec. XVI

Nr. crt.	**Categoria socială**	**Numărul total de locuitori**	**Raportul categoriei sociale din numărul total de locuitori (%)**
1.	Şleahtici	300 000	10,0
2.	Orăşeni	750 000	25,0
3.	Ţărani	1 950 000	65,0
	Total	3 000 000	100

Notă: În tabel raportul categoriilor sociale din numărul total de locuitori (%) este cel calculat de V. Gomulka [152, p. 27], iar numărul total de locuitori pe categorii sociale s-a calculat reieșind din constatarea lui V. Iakubskii că „la sfârșitul sec. XVI populația teritoriului actual al Poloniei ce intra în componența Rzeczpospolitei era în număr de 3 mln" [205, p. 196].

În **Marele Ducat (Cnezat) al Lituaniei**, încă în sec. XV – începutul sec. XVI orașele au atins un nivel considerabil de dezvoltare economică [190, p. 676-677]. Printre cele mai importante oraşe din teritoriul **Lituaniei** erau: Vilnius, Kaunas, Trakai, Kernavè etc. [63, p. 68]. În spațiul analizat, la mijlocul sec. XVI, erau cca 275 de orașe. Populaţia din localitățile urbane constituia 12,8% din întreaga populaţie a Lituaniei [187, p. 3]. În prima jumătate a sec. XVI Lituania avea cca 1 000 000 de locuitori [149, p. 203], dintre care, pe baza gradului urbanizării, am stabilit că cca 128 000 erau orășeni.

După crearea Federaţiei celor două naţiuni, prin Uniunea de la Lublin din 1569, pământurile ucrainene în cadrul Rzeczpospolitei au fost împărţite în șase voievodate. Pe baza datelor publicate de către O. Subtelny [246, p. 81], numărul şi densitatea populaţiei, precum şi suprafaţa voievodatelor ucrainene în sec. XVI sunt prezentate în **Tabelul 2.2**.

În sec. XVI, numărul populației Ucrainei constituia cca 1 749 000 de locuitori, dintre care 20% locuiau în orașe [246, p. 82] (cca 349 800 de locuitori) (**Tabelul 2.2**). În același context, cercetătorul I. Boiko a constatat că „în prima jumătate a secolului XVII în Ucraina au locuit 4-5 mln de oameni" [146, p. 165].

Tabelul 2.2. Populația voievodatelor din Ucraina în sec. XVI

Nr. crt.	**Voievodatul**	**Suprafaţa, km²**	**Densitatea populaţiei, loc./km²**	**Numărul populaţiei**	**Numărul orăşenilor (20% din numărul total al populaţiei)**
1.	Galiţia	45 000	10	446 000	89 200
2.	Volâni	42 000	7	294 000	58 800
3.	Podolia	19 000	5	98 000	19 600
4.	Braţslav	35 000	9	311 000	62 200
5.	Kiev	117 000	2	234 000	46 800
6.	Belz (două regiuni):				
	Kholm	19 000	7	133 000	26 600
	Pidliassia	10 000	24	233 000	46 600
	Total	**287 000**		**1 749 000**	**349 800**

Notă: În tabel datele referitoare la suprafaţa, densitatea şi numărul populaţiei voievodatelor ucrainene în sec. XVI sunt preluate de la cercetătorul O. Subtelny [246, p. 81], iar numărul orășenilor pe voievodate a fost calculat cu aproximație din constatarea aceluiași autor că 20% din numărul populației Ucrainei locuiau în orașe [246, p. 82].

În sec. XVI – prima jumătate a sec. XVII, pe teritoriul Ucrainei a crescut vertiginos numărul orașelor. De exemplu, în voievodatul Volâni la mijlocul sec. XVI erau 68 de oraşe, iar în anul 1629 aici erau deja 114 oraşe [172, p. 286]. În anii ’40 ai sec. XVII, în Ucraina au fost înregistrate cca 1 000 de localități urbane. În unele oraşe ca: Kameneţ-Podolsk, Uman, Belaia Ţerkovi, Ostroga etc. populaţia constituia aproximativ 10 000 de locuitori, iar în Kiev populaţia depăşea 20 000 de oameni [172, p. 286].

Și pe teritoriul **Belorusiei**, ce intra în componența Rzeczpospolitei, datorită schimbărilor din sec. XIV – prima jumătate a sec. XVII (creșterea productivităţii în agricultură, a diviziunii sociale a muncii şi dezvoltarea relaţiilor marfă-bani), concomitent, avea loc dezvoltarea oraşelor. La mijlocul sec. XVI în Poloţk erau 9 000-10 000 de locuitori, în Minsk, Grodno, Novogrudok – câte 3 000-4 000 [164, p. 46]. În sec. XVI – prima jumătate a sec. XVII, pe teritoriul Belorusiei sunt menţionate 462 de aşezări urbane. Cele mai mari oraşe în care numărul de locuitori depăşea 8 000 erau în număr de cinci (Poloţk, Vitebsk, Sluţk, Moghiliov şi Pinsk). Oraşe medii după numărul populaţiei, care aveau mai mult de 5000 de locuitori, erau în număr de șase (Brest, Bâhov, Grodno, Minsk, Mstislavli, Novogrudok), oraşe mici cu 2 000 şi mai mult de locuitori (Bobruisk, Slonim, Turov ş.a) – cca 451 [164, p. 47] (**Tabelul 2.3**). Pe teritoriul Belorusiei în sec. XVI locuiau cca 2 mln de oameni, dintre care 8-10% erau orăşeni [188, p. 90]. La mijlocul sec. XVII, în oraşe locuiau 12-13% din populaţia Belorusiei (cca 3 mln) [164, p. 46].

Tabelul 2.3. Date generale referitoare la oraşele şi populaţia lor din Belorusia în sec. XVI – prima jumătate a sec. XVII

Nr. crt.	Tipul oraşelor	Numărul total al oraşelor	Raportul din numărul total de oraşe (%)	Numărul total al orăşenilor în tipul respectiv de oraş
1.	Orăşe mici	451	97,6	> 2 000
2.	Oraşe medii	6	1,3	> 5 000
3.	Oraşe mari	5	1,1	> 8 000

Notă: Numărul total al oraşelor – 462, cifra de cinci oraşe mari în care numărul de locuitori depăşesc 8 000, șase oraşe medii după numărul populaţiei care aveau mai mult de 5 000 locuitori sunt preluate din *Istoria Belorusiei* [164, p. 46].

O grupă distinsă de localităţi urbane din Belorusia erau oraşele private. În urma cercetării istoriei acestor oraşe, A. Griţkevici a ajuns la concluzia că „între oraşele private şi cele de stat (aflate în posesia cneazului) nu era o deosebire mare” [155, p. 29]. În sec. XVI-XVIII în Belorusia oraşe private erau: Druia (Sapejin), Nesvij (Shults), Mir, Kopâli, Şklov, Starâi Bâhov, Głusk, Sluţk etc. Conform calculelor autorului, oraşele private constituiau mai mult de 40% din toate oraşele din Belorusia [155, p. 5].

Evoluţia demografică în oraşele din Ţara Moldovei în sec. XVI-XVII

Istoria oraşelor de pe teritoriul Țării Moldovei în Evul Mediu timpuriu ne este puțin cunoscută din cauza lipsei surselor istorice scrise. Despre vechile aşezări de tip urban cunoaştem, în temei, în baza materialelor descoperite în rezultatul săpăturilor arheologice întreprinse în oraşele Suceava, Iaşi, Roman, Baia ş.a.

Dintre cele mai mai vechi surse istorice, în care sunt menţionate primele oraşe din Țara Moldovei, menţionăm *Lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate*, întocmită în cancelaria Mitropolitului Rusiei Kiprian între anii 1387 şi 1392, fiind inclusă în *Letopiseţul de la Novgorod*. Printre cele 358 de oraşe polone, bulgare, kievene enumerate sunt incluse şi nouă oraşe volohe, adică moldoveneşti: Cetatea Albă, Iaşi, Suceava, Roman, Neamţ, Camen (Piatra), Siret, Baia, Hotin [5, p. 20].

Unul dintre factorii care au contribuit la formarea oraşelor în viitorul stat – Țara Moldovei, a fost, în opinia lui Constantin C. Giurescu, densitatea populației la Est de Carpați. În urma analizai evoluției aşezărilor sătești pe teritoriul viitorului stat moldovenesc, el scria că deja în prima jumătate a sec. XIV „exista un număr însemnat de târguri sau oraşe și cetăți”, explicând acest fenomen prin *desimea de populație*, argumentându-și opinia prin luptele victorioase ale lui Bogdan I (1363-1367) „cu armata unui stat puternic cum era Ungaria lui Ludovic cel Mare (1342-1382)” [90, p. 71]. În calitate de argument al densității populației în această regiune

Constantin C. Giurescu invoca atestarea documentară a existenței în prima jumătate a sec. XV a cca 755 de așezări sătești [90, p. 71].

La sporirea numărului populației în orașele din Țara Moldovei a contribuit și așezarea lor, de cele mai multe ori, pe malurile râurilor (Suceava – pe râul cu același nume, Lăpușna – pe apa Lăpușnei, Chișinăul – pe râul Bâc etc.).

În opinia lui L. L. Polevoi, numărul populației în orașele din Țara Moldovei în sec. XIV-XV a crescut datorită izgonirii (în anii '70-'80 ai sec. XIV) tătaro-mongolilor, fenomen care a atras mai apoi coloniști în orașele Moldovei din Transilvania și Rusia Haliciană [196, p. 35].

În viziunea lui L. L. Polevoi rețeaua inițială a orașelor din Țara Moldovei s-a constituit în a doua jumătate a sec. XIV – prima jumătate a sec. XV [196, p. 78]. Astfel, în anul 1422, pentru prima dată este atestat ca târg Bârladul, iar în 1437 – Bacăul. În anii '20 ai sec. XV, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432), în componenţa Moldovei a intrat oraşul Chilia. Mai târziu în documente apar alte trei oraşe: Adjud, Vaslui, Tecuci, iar în anii '50 – Târgul Frumos; în 1489 se menţionează că a existat cândva târgul Sărata [5, p. 20]. În a doua jumătate a sec. XV – începutul sec. XVI sunt menţionate oraşele Hârlău, Cernăuţi, Dorohoi, Trotuş [5, p. 20-21].

Un alt factor care a contribuit la creșterea numărului populației în orașele din Țara Moldovei a fost includerea la mijlocul sec. XIV a Rusiei Haliciene în componența regatului Poloniei – fenomen care a generat colonizarea regiunii (în a doua jumătate a sec. XIV – începutul sec. XV) de către polonezi și germani în regiunea Carpaților de Est.

Presiunile șleahtei asupra obștilor țărănești din Podolia și Halicia, precum și răspândirea forțată a catolicismului de către Biserica catolică au făcut ca în Țara Moldovei să migreze (afară de polonezi) armeni și germani, care se așezau, în temei, în orașe. De aceea în prima jumătate a sec. XV o bună parte din locuitorii orașelor din Țara Moldovei erau germani [196, p. 38-39].

Se admite că Ţara Moldovei avea în sec. XV un grad de urbanizare ce nu depăşea 10% [123, p. 52] și în total cca 350 000 de locuitori [6, p. 44]. Consolidarea puterii centrale și dezvoltarea în continuare a economiei, au făcut ca numărul populației să sporească considerabil. Conform datelor obținute de V. Bulgac, populația Țării Moldovei în sec. XVI constituia cca 460 000 de locuitori [6, p. 44], iar în sec. XVII – cca 500 000 de locuitori, dintre care 1/5 sau 18-20% erau orășeni [6, p. 40]. Această cifră coincide cu cea indicată în lucrarea de sinteză a cercetătorilor de la AȘ a RM, publicată în 1976 [170].

Conform datelor acestui studiu, în sec. XVII numărul total al populației urbane din Moldova constituia aproximativ 75 mii de oameni sau 18% din numărul total al populației, ceea ce constituie un grad relativ înalt al urbanizării [170, p. 173]. Aproximativ aceeași situație era și în Ucraina: la începutul sec. XVII Ucraina avea un grad de 20% de urbanizare [195, p. 37].

Trebuie să ținem cont, însă, de faptul că „partea leului” revenea orașului Iași, unde locuiau fiecare al doilea orășean și fiecare al 10-lea locuitor al Moldovei. În același timp, greutatea specifică a celorlalte orașe nu depășea 8% [170, p. 173-176].

De altfel, în „*Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*” (1677) M. Costin indica în Moldova 32 de orașe. Afară de aceasta, cronicarul a inclus în opera sa și „orașele luate de turci: Renii, Ismail, Chilia, Cetatea Albă, Tighina” [30, p. 226].

Ținem să menționăm că în cartea domnească din 2 martie 1666 a lui Gheorghe Duca sunt menționați pentru prima dată „târgoveții de Chișinău” [107, p. 141].

Numărul caselor târgoveților din Țara Moldovei la sfârșitul sec. XVI – prima jumătate a sec. XVII era diferit. Ținând cont de informațiile care se conțin în notele călătorilor străini și ale misionarilor catolici, putem împărți orașele convențional, în următoarele grupe:

a) Orașe mari, numărul populației căroara varia între 15 000-40 000 de locuitori (Iași, Suceava, Baia, Siret, Galați);

b) Orașe medii, numărul populației căroara varia între 7 000-2 000 de locuitori (Huşi, Bârlad, Tecuci, Roman, Vaslui, Botoşani, Focşani, Târgu Ocna);

c) Orașe mici, numărul populației căroara era mai mic de 2000 de locuitori (Neamț, Piatra) [10-12].

În sec. XV – prima jumătate a sec. XVI componența etnică a populației orașelor era pestriță. În a doua jumătate a sec. XVI și sec. XVII componența etnică a orașelor a suferit schimbări. Ungurii și germanii, care locuiau mai ales în orașele Bacău, Huși, Bârlad, Cotnari, Baia încep să abandoneze treptat orașele din Moldova, retrăgându-se în țara lor de baștină în care religia oficială era catolicismul.

Pe de altă parte, în orașele Moldovei pătrund etnici, în special din Imperiul Otoman: în primul rând grecii și armenii, mai rar vin turcii, tătarii, evreii și bulgarii. Ei se instalează în orașele din Țara Moldovei ca negustori, meșteșugari și agricultori [170, p. 178].

La mijlocul sec. XVII (în 1643) componența etnică a populației în orașele din Țara Moldovei era următoarea: etnicii de credință ortodoxă (moldovenii, ucrainenii, grecii ș.a.) constituiau în 14 orașe 75,41%; catolicii (în temei ungurii, nemții, mai rar polecii) – 2,23%; armenii – 22,36% [170, p. 180].

Observăm astfel, că în sec. XVI-XVII în orașele din Rzeczpospolita și Țara Moldovei a avut loc o creștere numerică a populației, dar și schimbarea într-o anumită măsură a componenței etnice.

2.4. Drepturile orășenilor asupra terenurilor agricole

Drepturile orășenilor asupra terenurilor agricole din Rzeczpospolita

În perioada analizată de noi (sec. XVI-XVII) terenurile agricole (arabile, fânețe, pășuni) ale orașelor din Rzeczpospolita erau amplasate preponderent în împrejurimile acestora. În calitate de proprietari a terenurilor din afara orașului erau reprezentanții administrației [169, p. 39; 168, p. 76; 63, p. 69], nobilii [172, p. 268], orășenii [207, p. 71-72; 168, p. 86; 167, p. 207] și Biserica [169, p. 40; 173, p. 156; 249, p. 136; 165, p. 40; 167, p. 207]. În sec. XVI-XVII s-au înregistrat cazuri de sustragere a terenurilor urbane de către proprietarii de pământ din vecinătate (nobili) [184, p. 172]. Astfel, locuitorii oraşului Usilse Solinoe, ce se afla pe Vistula, aflat în posesia regelui, au fost nevoiţi să lupte în sec. XV-XVII cu vecinii lor şleahtici pentru că aceştia din urmă au acaparat ultimele fâneţe ale oraşului şi câmpurile arate de orăşeni (...). În această confruntare, la mijlocul sec. XVI, cancelarul Osenţki a acaparat de la acest oraş două lanuri şi 53 de zagoane de pământ, şase case şi cinci gospodării din suburbiile localității [207, p. 71].

Atât nobilii, cât și orășenii aveau dreptul să cumpere terenuri agricole [207, p. 71] sau să le arendeze [242, p. 53]. Cercetătoarea K. Friedrich, referindu-se la procesul de vânzare-cumpărare a terenurilor agricole din sec. XVI-XVII menționa că „(...) cei mai bogaţi membri din elita oraşelor a regiunii Prusia achiziţionau terenuri agricole şi obţineau venituri din acestea” [242, p. 53]. În orașele medievale poloneze (Usilse Solinoe, Noul Sonci, Beci ş. a.) sunt atestate multiple exemple de samovolnicie a arendatorilor terenurilor agricole urbane. În nelegiuirile de acest gen, deseori intervenea puterea centrală [207, p. 72; 64, p. 256].

Terenurilor agricole erau obținute și prin moştenire, căsătorii, confiscarea terenurilor de la nobilii care făceau abuz de drepturile lor, în rezultatul donațiilor de terenuri de la cnejii lituanieni şi regii polonezi [172, p. 268]. Pe teritoriul Lituaniei, unele terenuri agricole urbane ale cneazului se transmiteau în proprietate pe viață, drept recompensă, funcționarilor de stat [168, p. 76]. Certificatele oferite de autorităţile din Polonia şi Lituania confirmau proprietarilor dreptul asupra terenurilor noi şi vechi achiziţionate prin diferite mijloace [172, p. 268].

În sec. XVI-XVII un șir de oraşe din Rzeczpospolita au beneficiat de „Dreptul de Magdeburg”. Obținând acest drept, orăşenii aveau dreptul de a avea în proprietate terenuri agricole [201, p. 23]. În sec. XVI-XVII pământurile întărite după orașele poloneze odată cu răspândirea „Dreptul de Magdeburg” erau supuse orașului doar sub aspect juridic, ele aparținând locuitorilor ce plăteau anual un tribut administrației orășenești [184, c. 172].

Constituirea Uniunii Polono-Lituaniene pe baza Tratatului de la Krewo (1385), iar apoi a statului Rzeczpospolita (1569) a contribuit la răspândirea „Dreptului de Magdeburg” în orașele Ucrainei. Cercetătoarea A. Șvidko consideră că „pe teritoriul Ucrainei „Dreptul de Magdeburg”

a avut un caracter limitat. În orașele ucrainene „Dreptul de Magdeburg” nu a existat în formă pură: el era îmbinat cu normele vechi rusești și drepturile obișnuite”. După cum a observat A. Șvidko, cu toate că avea un caracter limitat, „dreptul german” a redus dependența orășenilor de feudali și a contribuit la dezvoltarea orașelor” [201, p. 24].

Autoritatea voievodului şi elita urbană încălcau drepturile orăşenilor la terenurile proprii, care era confirmat de cărțile de confirmare emise de cneji în conformitate cu „Dreptul de Magdeburg”. De exemplu, cnejii din Kiev – Vladimir Olgherdovici, Skirgalo, Olealikovici ofereau pământ vasalilor lor la periferia oraşului şi în afara lui, prin sustragere forțată a unor terenuri de la orășeni [167, p. 207].

La începutul sec. XVI, în Lituania, penru a îmbunătăți gestionarea terenurilor agricole, s-a implementat reforma agrară *Volocinaia pomera*. La baza *Reformei* a fost pus *Regulamentul din 1547*. Prin acest *Regulament* a fost promulgată interdicţia de a vinde şi a cumpăra terenuri agricole, de a pune în gaj aceste terenuri, inclusiv și de pe teritoriul orașelor [168, p. 86]. Această refotmă s-a realizat cu scopul de a menține stabilitatea teritorială a orașelor, care odată cu cumpărarea-vânzarea terenurilor agricole de la periferia acestor localități fie își măreau, fie își micșorau suprafața, precum și de a concentra terenurile agricole în mânile stării privilegiate (rege, nobili, cler).

Oraşele din Lituania au fost supuse la transformările *Regulamentului asupra volocilor,* emis în 1557 [172, p. 272]. Conform acestui Regulament, terenurile locuitorilor din oraşele mici, dar şi din oraşele care nu dispuneau de „Dreptul de Magdeburg”, erau măsurate conform sistemului de voloace.

Locul de casă a orăşenilor nu era inclus în voloace şi se diviza în parcele şi grădini, iar pe aceste terenuri impozitarea anuală se stabilea în dependenţă de locul amplăsării acestor terenuri – faţă de piaţa centrală sau de drumuri. Grădinile erau taxate separat [168, p. 89].

Cele mai bune terenuri agricole au fost acaparate de nobili. După realizarea Regulamentului respectiv, în calitate de proprietari de terenuri agricole erau doar nobilii, clerul şi marele principe. Orășenii erau doar deținători ai terenurilor pe care le prelucrau, iar pentru folosirea lor îndeplineau anumite prestații [159, p. 20].

În oraşele privilegiate (de exemplu, în Vilnius) orăşenii aveau dreptul să aibă propriile case şi terenuri de pământ. În a doua jumătate a sec. XVI, după reforma agrară şi adoptarea celui de-al II-lea Statut Lituanian, orăşenii nu puteau dobândi terenuri de pământ din mâinile şleahticilor şi a clerului, deoarece orăşenii aparţineau stării sociale de jos [168, p. 86].

Din cauza deosebirilor şi nepotrivirilor în stabilirea drepturilor de proprietate asupra terenurilor agricole în Regulamentul (Statutul) Lituanian şi „Dreptul de Magdeburg”, frecvent

apăreau conflicte între gestionarii (administratorii) de moşii şi magistraţii oraşelor, din cauza cărora de multe ori se ajungea până la încăierări [168, p. 91].

După elaborarea reformei *Volocinaia pomera* (1547), drepturile orășenilor din Belorusia se deosebeau de a celor din Lituania. Astfel, la Est de Berezina această reformă agrară a fost efectuată cu întârziere şi într-o formă oarecum modificată. Ea s-a extins doar parțial asupra oraşelor din Belorusia. Orașele mari ca Poloţk, Vitebsk, Grodno, Brest, Minsk, Nesvij, Sluțk, Mir se foloseau de „Dreptul de Magdeburg", celelalte oraşe – de legislaţia locală [168, p. 91; 186, p. 410]. Cercetătoarea N. Misarevici menționează că „Aici (adică în Belorusia – n.n.) nu era un model unic de funcționare a acestui drept, fiecare oraș își adapta propriul sistem. Existau doar principii comune de creare și activitate a organelor administrative. Sistemul de autoguvernare se întocmea în dependență de mai mulți factori cum ar fi situația politică și economică" [186, p. 411].

Elita urbană din Minsk – feudalii laici şi ecleziasticii, aveau o situaţie privilegiată în ceea ce privește proprietatea funciară de lângă orașe. În prima jumătate a sec. XVII feudalii şi-au extins foarte mult posesiunile lor imobiliare în Minsk [169, p. 39-40].

În oraşele din Belorusia feudalii polonezi s-au bucurat de scutiri din partea regilor. Astfel, prin hotărârea Seimului din Varşovia (1676), au fost scutite de impozite şi prestaţii orăşeneşti proprietăţile funciare ale şleahticilor din Novogrudok, Poloţk, Brest şi Pinsk. În decizie e subliniat că aceste terenuri „(...) le scutim de taxele oraşeneşti (…), le scoatem din jurisdicţia oraşului şi le extindem dreptul zemstvei [земскогоправа]" [145, p. 190].

Folosindu-se de influența pe care o avea, precum și de susținerea șleahtei, Biserica din Rzeczpospolita a concentrat mari suprafețe de terenuri agricole. Feudalii laici, de obicei, ofereau prin testament sau în formă de danie posesiunile lor din oraş bisericilor şi mănăstirilor. Astfel, în orașul Minsk, principesa Barbara Solomoretskaia a dat Bisericii Sf. Petru şi Pavel, în 1626, două terenuri din pământul pe care-l avea „în piaţa în faţa bisericii" [169, p. 39]. Foarte mult şi-a extins posesiunile în oraşul Minsk mănăstirea benedictină. În 1633 mănăstirea benedictină a primit în dar 2 case cu terenuri de pământ [169, p. 40].

Drepturile orășenilor asupra terenurilor agricole din Țara Moldovei

Ca și în țările vecine, locuitorii orașelor din Țara Moldovei, dispuneau de terenuri atât în oraș, cât și în hotar. După cum a observat Constantin C. Giurescu, târgurile moldovene erau constituite, schematic din trei cercuri concentrice: partea din interiorul orașului – *vatra*, adică orașul propriu-zis înconjurată de *hotar*, iar în exteriorul acestuia se afla *ocolul* în limitele căruia erau amplasate mai multe sate [90, p. 139-141]. *Vatra* era locul de trai al orășenilor (ocupată de case și prăvălii, curți, grădini și biserici). *Hotarul* oraşului includea pământurile şi bunurile

agricole care aparţineau orășenilor: arăturile, pădurile, apele, fânaţurile, viile, livezile, grădinile, iazurile, morile, prisăcile [90, p. 139; 192, p. 155].

Cunoscuții cercetători ai istoriei medievale a țărilor românești – A. D. Xenopol, Ilie Minea, Constantin C. Giurescu și N. Grigoraș au menționat în lucrările lor că orașele epocii medievale erau așezate pe proprietatea domnească, fiind neprivilegiată, îndeplinind față de domnie aceleași obligații ca și țăranii [92, p. 150].

Respectiv și terenurile din țarinile târgurilor din Moldova erau considerate ale domniei, iar orășenii – uzufructuari care datorau domniei zeciuiala de pe teritoriile agricole ale lor. Un exemplu în acest sens ne servește cartea domnească a lui Gheorghe Ghica (1658-1659) din 13 iulie 1659 prin care domnul Țării Moldovei dispune ca zeciuiala pe care o datorau târgoveţii din Cernăuţi domniei, să fie dată mănăstirii de la Schit. Documentul este important şi prin enumerarea culturilor de pe care se dădea zeciuiala. În această carte domnul îi miluieşte pe „(…) părinţii petrecători din sfânta mănăstire de la Schit, din an în an în traiul domniei mele, cu câtă pâne de a zecea se va afla la târgu la Cernăuţi, să fie toată de ajiutori în hrana părinţilor petrecătorilor de acolo, grâu, orzu, secară, ovăz, hricică, dintr'acestea din toate (…)" [106, p. 294-295].

Hotarul orăşenesc se diviza în loturi particulare şi lotul colectiv. Fiecare familie avea o cotă-parte, loturile destinate culturilor cerealiere fiind fără hotare constante, dar fiind distribuite anual după numărul gospodăriilor şi al membrilor familiei unei gospodării, indiferent de statutul lor social. Despre redistribuirea anuală a terenurilor agricole în oraşele Ţării Moldova aflăm din notele de călătorie a călugărului italian Niccolo Barsi din Lucca, care a vizitat Moldova de două ori în intervalul 1632-1639. El scria că „La vremea semănatului, toți târgoveții ies la câmp, și șoltuzul împreună cu pârgarii împart ogoarele și după cât este numărul sulfletelor dintr-o casă dau și ogoarele: dacă sunt opt suflete dau opt ogoare (...). Acestea sunt atât de multe, încât niciodată nu pot fi semănate toate, ci doi ani se seamănă într-o parte şi doi ani se schimbă ogorul într-alta" [12, p. 80].

Totodată, orăşenii dispuneau şi de locuri din ocolul târgului. De altfel, hotarele și ocoalele târgurilor au fost delimitate după formarea statului Țara Moldovei, mai exact, în timpul domniei lui Iuga Vodă (zis Ologul), care a domnit din 1399 (28 noiembrie) până în 1400 (*ante* 29 iunie) [51, p. 58-60].

Grigore Ureche scria, în Letopisețul său închinat lui Iuga Vodă, că în timpul domniei lui „(...) s-au descălecat orașe pren țară, tot pre la locuri bune și le-au ales sate și le-au făcut ocoale prenprejur ș-au început a dărui ocine pren țară (...)" [124, p. 30].

Analizând problema hotarelor târgurilor din Țara Moldovei, P. P. Panaitescu sublinia că „Marginile administrative ale comunelor, hotarul târgului, nu se opreau la perimetrul regiunii locuite de târgoveți ci cuprindeau moșii adesea întinse de jur împrejur, înglobând sate numeroase. Orașul vechi românesc, era, deci – scria în continuare P. P. Panaitescu, – o unitate care se compunea din târgul propriu-zis și moșiile sale din jur" [114, p. 121]. El mai sublinia că „orașul vechi românesc apare ca o mică organizaţie cuprinzând un centru urban înconjurat de moşii şi sate, cu o conducere unică, deosebită de a judeţului şi a ţinutului" [114, p. 122]. „Regiunea dependentă de oraș – scria P. P. Panaitescu, – care se afla în jurul său, se numea în Moldova *ocol*, termin care arată că e vorba de o moșie care ocolește de jur împrejur târgul" [114, p. 122].

Folosindu-se de dreptul de proprietar suprem al pământului din țară (*„dominium eminens"*), domnul distribuia mănăstirilor sau slujbașilor săi sate din ocoalele târgurilor, reducând astfel suprafeţele terenurilor de care se folseau orăşenii. De exemplu: la 8 aprilie 1585, Petru Șchiopu voievod (1574-1579; 1582-1591) miluiește „sfintei mănăsiri de la Pângărați (...) o selișteˎ din ocolul Pietrei, anume satul Seliște" [53, p. 24]; la 20 august 1585, același voievod dăruiște aceleeași mănăsiri „un sat anume Bilăiești din ocolul târgului Piatra" [53, p. 45]. În acest ocol se mai întâlneau satele: Dărmănești [35, p. 454; 39, p. 50], Stolniceni [36, p. 47], Vânători [56, p. 544; 60, p. 121] ș. a. Printr-un act din 18 septembrie 1585 același domn restituie „lui Condre Rugină pitar (...) satul Șeleșeu de Gios din ocolul târgului Dorohoiu și s-au fost luat de la dânsul" [53, p. 55].

Observăm astfel, că drepturile orășenilor asupra terenurilor pe care le foloseau erau diferite: dacă în Rzeczpospolita după adoptarea „Dreptului de Magdeburg" orășenii deveneau proprietari ai terenurilor pe care le foloseau, apoi în Moldova a fost menținut dreptul de proprietar suprem al domnului (*„dominium eminens"*) în timp ce locuitorii orașelor erau doar uzufructuari ai terenurilor de care se foloseau.

2.5. Concluzii la capitolul 2

În rezultatul studierii problemei evoluției orașelor din Rzeczpospolita și Țara Moldovei putem formula următoarele concluzii:

Formarea orașelor în partea de Est a Europei a avut loc (în linii majore) în sec. X-XII, în timp ce în Europa de Sud-Est – după cel de al doilea val al migrației (sec. XIII-XIV). Majoritatea orașelor din Țara Moldovei s-au format în a doua jumătate a sec. XIV – prima jumătate a sec. XV.

Arealul geografic al orașelor analizate în teză din Rzeczpospolita, în sec. XVI-XVII, este impunător, ele fiind amplasate pe teritoriul actual al așa state ca: Polonia, Lituania, Belorusia,

Ucraina, Letonia și teritoriul regiunii Smolensk din vestul Rusiei. Suprafața acestui areal constituia cca 1 mln de km^2.

Spațiul geografic al orașelor din Țara Moldovei, în sec. XVI-XVII, este reprezentat de o parte din teritoriul actual al României, al Republicii Moldova și o parte din teritoriul actual al Ucrainei, care nu intra la acea perioadă în componența Rzeczpospolitei. Suprafața acestui areal constituia aproximativ 86 783 de km^2.

Întreaga regiune geografică analizată în teză se remarcă prin prezența unui număr mare de orașe mici, cu o populație ce varia între 600-2 000 de locuitori (în Polonia regală orașele mici constituiau 88% din numărul total de orașe din sec. XVI) și prin numărul relativ mic de orașe mari, cu o populație ce depășea 8 000-15 000 de locuitori. Astfel, cel mai mare număr de orașe mari îl avea Polonia regală – opt orașe ce aveau un număr mai mare de 10 000 de locuitori: Gdańsk, Cracovia, Liov, Vilnius, Poznań, Elblong, Toruń şi Varşovia. Pe teritoriul Ucrainei orașe mari (cu un număr de cca 10 000 de locuitori și mai mult) erau: Kiev, Kameneţ-Podolsk, Uman, Belaia Ţerkovi, Ostroga. Teritoriul Belorusiei avea cinci orașe mari cu o populație ce depășea 8 000 de locuitori: Poloţk, Vitebsk, Sluţk, Moghiliov şi Pinsk. În Țara Moldovei orașe mari, caracterizate printr-un număr al populației mai mare de 15 000, erau: Suceava, Iaşi, Baia, Galați, Siret.

Arealul geografic analizat în teză avea în sec. XVI-XVII un diferit grad de urbanizare. În sec. XVI, acest grad constituia pentru: Polonia – 25%, Lituania – 12,8%, Belorusia – 10%, Ucraina – 20% și era unul destul de semnificativ pentru Țara Moldovei – 18%.

Terenurile agricole urbane din arealul cercetat, în sec. XVI-XVII, se aflau atât în proprietatea conducătorului suprem (numit rege, principe sau domnitor), cât și a autorităților orășenești, nobililor, orășenilor și Bisericii. Astfel, aceste terenuri erau în proprietate dublă – a monarhului și a reprezentanților diverselor categorii de orășeni, primul obținând diverse prestații din acestea.

„Dreptul de Magdeburg” oferea orașului dreptul de a avea proprietate funciară. În sec. XVI-XVII, acest drept se realiza pe deplin doar în orașele din Polonia regală (Vroțlav, Gniezno, Poznan, Kaliș, Sandomir etc.), precum și în câteva orașe din Lituania (Kaunas, Merkines), iar în Ucraina, Belorusia acest drept avea un caracter limitat, adaptat la propriul sistem de guvernare, utilizând doar principii comune de creare și activitate a organelor administrative.

În Țara Moldovei domnii și-au păstrat dreptul de proprietar suprem al întregului pământ din țară. Majoritatea orășenilor au rămas uzufructuari, având obligația de a da domnilor a zecea parte din roadă (zeciuiala).

3. ROLUL AGRICULTURII ÎN ECONOMIA ORAŞELOR DIN RZECZPOSPOLITA ŞI ŢARA MOLDOVEI

3.1. Rolul agriculturii în economia oraşelor din Rzeczpospolita

Cultivarea cerealelor în orașele din Rzeczpospolita

În sec. XVI-XVII în oraşele din arealul cercetat locuitorii urbelor practicau pe larg agricultura. În opinia istoricului polonez A. Wyczański, agricultura a constituit ramura de bază a economiei regatului Rzeczpospolita în Evul Mediu [216, p. 24]. Dezvoltarea acestei ramuri, în sec. XVI-XVII, a fost impulsionată de câțiva factori, dintre care: cererea crescândă a volumului produselor alimentare [217, p. 139-140; 218, p. 27; 252, p. 13], posibilitatea comercializării mărfurilor agricole (vinderea și serviciile legate de comercializarea lor) aduceau un venit considerabil, în special orăşenilor [171, p. 145; 217, p. 241-242], un alt factor care făcea posibilă realizarea mărfurilor agricole pe piața externă consta în faptul că în țările Europei Occidentale avea loc procesul acumulării inițiale a capitalului, proces acompaniat de necesitatea celor mai diferitor mărfuri (animale, piei, textile ş.a.).

În urma studierii cerealelor cultivate pe teritoriul Rzeczpospolitei în secolul al XVI-lea istoricii polonezi au stabilit că cea mai răspândită cultură cerealieră era **secara** [217, p. 139], deoarece această cultură se dezvoltă mai ales în regiunile cu temperaturi scăzute și cu umiditate ridicată și pe solurile acide, adaptându-se mai bine ca grâul la aceste condiții. A. Wyczański a constatat că secara era cultivată în toate regiunile **Poloniei** [217, p. 139]. În sec. XVI-XVII această cultură ocupa 35% din suprafața terenurilor arabile din Rzeczpospolita [218, p. 27; 211, p. 168].

Dintre localitățile urbane, în care se cultiva în mod deosebit secara, se evidenția orașul Poznan. Conform calculelor lui V. A. Iakubskii, în sec. XVI, pe teritoriile orășenilor din Poznan suprafața ocupată de secară constituia de la 24% până la 60% din terenul cultivat [207, p. 73]. Această cultură se folosea atât pentru satisfacerea necesităților orășenilor în produse alimentare, cât și pentru piață. Ea era utilizată pentru fabricarea pâinii, a berii, iar pleava și paiele erau folosite pentru hrana animalelor.

Secara a devenit un produs de comerț prețios având o productivitate înaltă pentru sec. XVI-XVII (aproximativ 5 boabe într-un spic) [217, p. 139]. Conform calculelor întreprinse de cercetătorul A. Wyczański vânzarea secarei aducea un venit considerabil în Mazovia (41,1% din veniturile anuale), în Polonia de Est (42,1% din venituri), cantitați mult mai mici fiind cultivate în Polonia de Vest (24,8% din venituri) și Polonia Mică (19,9% din venituri)" [217, p. 241].

Atât secara, cât și alte cereale produse de țărani sau orășeni, erau realizate la târgurile din orașele Europei Centrale și de Vest. Cerealele erau transportate pe căile maritime în butoaie, pe nave. La 12 iulie 1561 Michael Tuck timonier de Jasieniu a acceptat transportul a 165 de butoaie de secară din Kaunas la Konigsberg [217, p. 193]. Drept că uneori, unele transporturi cu secară nu ajungeau la Konigsberg, deoarece marfa era ilegal vândută de-a lungul drumului orașelor Tilsit sau Labguva.

În perioada cercetată în teză, secara a constituit principala cultură graminee și pe teritoriul **Ucrainei** [172, p. 271], **Belorusiei** [185, p. 104] și **Lituaniei** [219, p. 193], fiind produsul de bază destinat alimentației populației.

O altă cultură cerealieră răspândită pe larg în Rzeczpospolita, în sec. XVI-XVII, era **grâul**, care se cultiva pe teritorii mai fertile decât secara deoarece este pretențios la condițiile naturale, în special față de caliatatea solului. De aceea pe teritoriul **Poloniei** grâul se cultiva pe suprafețe mai mici (10% din terenul cultivat) decât secara și ovăzul [218, p. 27; 211, p. 168]. Ca și secara, grâul era destinat atât pentru consumul propriu, cât și pentru export. Cultivarea grâului este atestată documentar într-un șir de orașe, în special în orașele Kaunas [211, p. 193] și Cernigov [166, p. 106], locuitorii cărora cultivau grâu în special pentru vânzare.

Grâul de toamnă se cultiva pe suprafețe mai mari decât cel de primăvară, din motivul că cel de toamnă dădea o roadă mai înaltă. Roada acestei culturi se folosea în alimentația locuitorilor regatului, iar grâul de primăvară se folosea predominant pentru hrănirea animalelor. Productivitatea grâului era egală cu cea a secarei (aproximativ 5 boabe într-un spic) [218, p. 140]. Analizând rolul acestei culturi pentru economia Rzeczpospolitei, A. Wyczanski a ajuns la concluzia că grâul aducea cele mai mari venituri în Polonia Mică (27,3% din veniturile anuale), după care urma Polonia de Est (14,1% din venituri) și Polonia de Vest (13,4% din venituri). Vânzarea grâului aducea doar 6,7% din veniturile anuale ale Mazoviei [217, p. 241]. Cercetând evoluția culturilor cerealiere în orașele din Rzeczpospolita, T. Lalik menționa că „oportunităţile cultivării grâului au crescut odată cu dezvoltarea industriei alimentare în oraşe” [252, p. 13].

Pe teritoriul **Ucrainei**, în sec. XVI-XVII, grâul era cultivat, cu precădere, pentru vânzare [172, p. 271]. În sec. XVII, cele mai mari suprafeţe de grâu se cultivau în orașele din Galiţia şi Volânia de Vest, unde populaţia era specializată în cultivarea acestei culturi [153, p. 200].

Printre culturile cerealiere deosebit de răspândite în Rzeczpospolita, atât la sate cât și la orașe în sec. XVI-XVII, era și **ovăzul**, care ocupa o suprafață mai mare din terenurile agricole din **Polonia** (40%) [218, p. 27; 211, p. 168] decât secara și grâul (aproximativ 4 boabe într-un spic). Această cultură, semănată primăvara, era cea mai răspândită în Polonia, deoarece era nepretențioasă față de sol.

Despre cultivarea ovăzului de către orășenii din Rzeczpospolita aflăm în special din documentele care stabileau prețurile la produsele cerealiere aduse pentru a fi realizate pe piața orașului. Un atare document este Regulamentul, din 1541, referitor la prețurile mărfurilor aduse în piața din Vilnius. „Prin mila lui Sigismund August (1506-1548) și a reginei Bona din Vilensk și a multor cneji, – se stipulează în document, – se întărește acest regulament în care constatăm că orășenii și țăranii aduc la piață pentru vânzare ovăz, fân, paie și le vând scump. De aceea, am stabilit ca să nu să se depășească prețurile pentru o jumătate de butoi de ovăz – cinci groși, un car cu fân – trei groși, un car cu paie – un groș" [238, p. 106].

Analizând cerealele cultivate în Polonia, în sec. XVI-XVII, B. Kwiatkowski a ajuns la concluzia că „Deși se obținea o cantitate mare, dar relativ ieftină de ovăz, această cultură nu aducea venituri considerabile" [213, p. 34]. Astfel, în sec. XVI, în Polonia de Vest ovăzul aducea 25,7% din venitul total, în Polonia Mică – 19,7% [217, p. 241], în Mazovia – 17,9%, iar în Polonia de Est – 11,3% [217, p. 242].

În oraşele din **Ucraina** și **Lituania** această cultură se producea în cantități mai mici, decât alte cereale, deoarece se vindea la un preț ieftin [150, p. 170; 172, p. 271]. Dar odată cu creșterea numărului populației și a necesităților de produse alimentare, în sec. XVII, în Ucraina, pentru a îndestula cu furaje creşterea numărului cailor, au început să fie extinse suprafețele cultivate de ovăz [172, p. 271]. Roada de ovăz se folosea în primul rând ca hrană pentru animale (boabe și paie), dar era utilizată și în alimentația unor oameni mai puțin înstăriți ai orașelor [217, p. 140].

În ceea ce privește **orzul**, în sec. XVI-XVII, suprafața terenurilor ocupate cu această cultură în oraşe (în comparație cu cerealele menționate anterior) era modestă: ea alcătuia doar 7% din suprafața cultivată în Polonia [218, p. 27; 211, p. 168]. În **Belorusia**, în sec. XVI-XVII, orzul se producea într-o cantitate mult mai mică decât ovăzul și grâul [185, p. 104]. În schimb, în Prusia Regală, suprafețele ocupate cu această cultură erau imense [213, p. 40]. Orzul era mai puțin pretențios față de soluri și oferea un randament relativ înalt (aproximativ 6 boabe într-un spic) [217, p. 140]. Conform investgațiilor lui A. Wyczański, în sec. XVI, orzul aducea cel mai mare venit în **Mazowia** (13,2% din venitul total), mai mic – în **Polonia Mică** (7,7%), în **Polonia de Est** (6,6%) și în **Polonia de Vest** (4,3%) [217, p. 241]. Boabele de orz se utilizau sub formă de terci în hrana oamenilor, precum și la obținerea berii [217, p. 140].

Ca și în alte regiuni ale Rzeczpospolitei în **Ucraina**, în sec. XVI, dezvoltarea industriei de producere a berii și necesitatea de aprovizionare a cailor cu furaje a condiţionat mărirea suprafețelor semănăturilor de orz [172, p. 271; 74, p. 35]. Un fenomen similar a avut loc și în **Lituania**. Cercetătorul lituanian D. Žiemelis, studiind comerțul exterior al Lituaniei, a ajuns la concluzia că „În deceniile 4-5 al sec. XVI, în Lituania, prețurile la orz și bere au crescut de 5,3-8

ori, ceea ce, de asemena, a impulsionat sporirea ulterioară a suprafețelor cultivabile cu orz" [224, p. 371]. În sec. XVI-XVII în Prusia Regală se creștea orz pe suprafețe întinse [213, p. 40].

În orașele de pe teritoriul Rzeczpospolitei, în sec. XVI-XVII, se ma cultivau: meiul și hrișca, dar pe suprafețe mai mici decât culturile analizate anterior [217, p. 141; 203, p. 219; 185, p. 104; 150, p. 170; 172, p. 271].

Meiul, care creștea în toate regiunile Poloniei, atât la sate cât și la orașe, era utilizat în primul rând ca hrană pentru păsări. Tot așa era folosită **hrișca** care era cunoscută și sub numele de tatarka [217, p. 141]. În Ucraina (sec. XV-XVII) aceste culturi ocupau suprafețe mari. Crupa de mei şi hrişcă permanent se vindea pe piaţa internă şi externă [172, p. 271]. În Belorusia, în sec. XVI-XVIII, conform opiniei lui V. Meleșko „hrișca era pe locul trei printre cele mai răspândite cereale din acest teritoriu" [185, p. 104].

Creșterea vitelor în orașele din Rzeczpospolita

Una dintre cele mai importante ramuri agricole, în oraşele din Europa de Est, era creşterea animalelor folosite pentru alimentația umană, pentru export, ca forţă de tracţiune și în calitate de materie primă pentru meşteşugurile urbane. Unul dintre factorii de bază ce a facilitat dezvoltarea ramurii respective, în aceste teritorii, a fost prezența pășunilor și fânețelor bogate din apropierea orașelor ce asigurau animalele cu hrană.

În orașele din arealul geografic al **Poloniei** se creșteau: **bovine, cabaline, porcine, ovine, caprine, păsări** etc. [218, p. 34]. Printre animalele de casă un rol deosebit de important pentru orășeni îl aveau **bovinele**, folosite mai ales în alimentație și pentru export [218, p. 35]. **Caii** erau utilizați de către orășeni la călărie, la transportarea încărcăturilor la muncile agricole. Afară de aceasta, caii erau vânduți pe piața internă și externă, această afacere, după cum a constatat A. Wyczanski, fiind destul de profitabilă [218, p. 36-38].

În ceea ce privește creșterea **ovinelor**, această ramură era răspândită în orașele din Polonia Mare, unde era dezvoltat țesutul local care avea nevoie de cantități semnificative de lână [218, p. 39]. Întreținerea oilor de către orășeni era convenabilă deoarece laptele oilor servea ca hrană, iar pielea și lâna – folosite de meșteșugari la confecționarea îmbrăcămintei.

Printre cele mai răspândite animale domestice crescute în gospodăriile orășenilor Poloniei era **porcul** [218, p. 38], care era destinat preponderent consumului propriu [218, p. 39]. Despre creșterea unui număr mare de porci în Regatul Polonia a ținut să sublinieze călătorul armean Simion Lehaţi, care a înregistrat (prin anii '20-'30 ai sec. XVII) în *Însemnările de călătorie* că orăşenii din Polonia creşteau „mulți porci" [151, p. 257].

Afară de vite, ca și țăranii de la sate, orășenii din **Polonia** întrețineau în curțile lor păsări domestice – **găini, gâște, rațe, porumbei** [218, p. 40], folosite pentru consumul propriu, cât și

pentru vânzare. În sec. XVI, valoarea unică pentru o pasăre adultă varia de la un groș (găină) la doi groși (clapon, gâscă) [217, p. 169].

Călătorul Martin Gruneweg, ce a activat în Lvov la un negustor armean începând cu 1582, scria despre acest oraș: „Are multe găini și curcani, tot felul de vite" [7, p. 72]. Despre numărul aproximativ de animale de mărime medie, crescute pe teritoriul unui oraș, aflăm din inventarul orașului Kromołów, din 21 iulie 1665, în care e indicat că în oraș se creșteau: „cca 2160 de porci, 28000 de găini, 1620 de claponi" [210, p. 100]. În același context, în inventarul orașului Włodowice, din 23 iulie 1665, s-a constatat că „în localitatea respectivă se creșteau cca 3072 de porci" [210, p. 106].

Drepturile orășenilor de a-și pășuna vitele în împrejurimile orașelor trebuiau să fie legiferate, iar apoi reconfirmate periodic de persoanele înzestrate cu funcții administrative sau chiar de rege. Astfel, prin actul de la 17 februarie 1633 Vladislav al IV-lea (1632-1638) întărește prevederile emise de către guvernatorul orașului Kalisz pe 5 mai 1602 despre: „acordarea acestui oraș a pășunilor din vadul Kozim de la periferia orașului" [214, p. 29]. De altfel, și unii reprezentanți ai șleahtei obțineau dreptul de a-și pășuna vitele prin deciziile semnate de rege. Astfel, prin actul semnat pe 10 martie 1635, regele Vladislav al IV-lea oferă „lui Stanislaus Pilczy Korycińskii și soției sale Catherine Gawronów din Cracovia dreptul la pășunatul liber a animalelor pe pășunile orașului Częstochowa (Polonia)" [214, p. 213].

În ceea ce privește dezvoltarea acestui sector agricol în orașele de pe teritoriul **Ucrainei** (în arealul geografic de astăzi), trebuie de menționat că creșterea animalelor avea o importanță economică mai vădită în orașele amplasate în regiunile Kiev, Volânia, Braţvşine, Podolia şi Cernigov-Severşina, regiuni în care se creșteau, în special, **vite cornute mari** şi **porci**.

În zonele de munte din Galicia şi Transcarpatia ramura principală de creştere a animalelor constituia creşterea oilor. În regiunile de semistepă şi de stepă, din partea stângă şi din partea dreaptă a Ucrianei, o mare importanţă a căpătat creşterea cailor [172, p. 271]. Cercetătorul O. Subtelny a calculat că în medie un agricultor avea în posesie doi **cai, oi,** două sau trei **vaci**, câţiva **porci**, o duzină de **găini** şi **gâşte** [246, p. 82].

Cercetătorii istoriei **Belorusiei** în Evul Mediu au constatat că „majoritatea locuitorilor orașelor țineau animale de casă" [164, p. 49]. Analizând acest aspect al istoriei orașului Poloțk, cunoscutul istoric V. Piceta menționa că locuitorii orașului creșteau în special **vaci, oi, cai, porci, gâște** și **găini** [191, p. 147]. La rândul său, E. Şlossberg a observat că în partea de Vest şi centrală a Belorusiei se practica mai ales oieritul [202, p. 173].

Că vitele aveau un rol important în viața orășenilor din Belorusia ne dovedesc și sursele documentare. Astfel, prin hotărârea judecătorească din 14 noiembrie 1516 s-a stabilit că „nobilul

Ianovici, din orașul Slonim, trebuie să dea fiecăreia dintre cele două surori ale sale pentru trai, până la acel timp când ele vor fi date în căsătorie, în fiecare an doi porci, (...) două vaci, două oi" [181, p. 416]. Din actul datat cu 17 noiembrie același an aflăm că: „doi țărani Sveatka Didrikovici și Petraşka Rimkovici au furat de la panul Iurie Taliușevici din orășelul Eișișsk doi boi castrați folosiți în muncile agricole, pe care i-au vândut pe 70 de cope de groși" [181, p. 408]. Într-un alt act, datat pe 10 decembrie 1518, se menționează că „Ivan Kulibacici, locuitor a orașului Beresteisk, s-a plâns pe omul panului Nikolai Pațevici – Kivacenskii. Acesta i-a furat lui Kulibacici bovine și le ținea la sine jumătate de an" [182, p. 1243-1244].

De suprafața pășunilor și fânețelor, precum și de calitatea solurilor depindea în cea mai mare măsură numărul animalelor crescute. Terenurile orașelor ocupate cu fânețe și pășuni erau, deseori, subiecte de litigiu între orășeni sau între orășeni și stăpânii pășunilor și fânețelor limitrofe.

Astfel, în actul de restituire a pășunilor lui Boguși și Stanislav Voitkovici, din 22 mai 1510, este menționat că: „S-au plâns nouă Boguși și Stanislav Voitkovici pe soția orășeanului decedat Ivaşkova Vnisimovici din Slonim precum că ei au cumpărat niște terenuri cu pășuni de la el pe 16 groși, iar ea și până acum își paşte animalele pe aceste pășuni și nu înțelegem din ce motive" [181, p. 31], iar în plângerea voitului și burgherilor orașului Vitebsk (1516) pe voievodul Vitebskului Inuș Kostevici se menționează că „el ia fân de pe fânețele noastre din apropierea orașului, unde ne hrănim caii, iar de pe o căruță de fân ne dă câte un groș, ceea este mult mai puțin decât prețul de piață" [180, p. 929].

În orașele de pe teritoriul **Lituaniei**, în sec. XVI-XVII, populația creștea (reieșind din conținutul documentelor care ne-au fost accesibile) predominant **bovine**. În fiecare gospodărie în mediu se afla unu-doi viței și o vacă [221, p. 4].

Numărul animalelor orășenilor era diferit: el depindea de starea socială a locuitorilor. Despre numărul de animale aflate în gospodăria unor orășeni aflăm și din actele timpului. Astfel, în hotărârea judecătorească din 12 iunie 1510 este notat: „S-a plâns nouă orășeanul din Vilnius Voitko Iakubovici pe Iurie și fratele său Micolae Stanislavovici, precum că ei au intrat în casă, l-au bătut și i-au luat două **vaci**, 12 **oi** și nouă **porci**" [181, p. 44]. Dintr-un alt document aflăm că la 3 mai 1585 s-a plâns orășeanul Ezof Șimkovici în numele fratelui său Mark Șinkovici din orașul Nevezis [actualmente Oanevejis] din povetul Upitsk că „în noaptea de 1 mai spre 2 mai 1585, a intrat cineva în ogradă, dar nu știm cine și a luat de lângă casa fratelui un bou roșcat, o vacă roșcată și o vacă pătată, un cal negru, cinci oi de culoare diferită, doi porci" [141, p. 130].

De asemenea, pe teritoriile orașelor lituaniene erau întâlnite litigii pentru fânețele necesare hrănirii animalelor. În documentul referitor la litigiul (13 august 1507) pentru deținerea

pământurilor și fânețelor din suburbia orașului Vilnius dintre doi cneji, ce-l de-al doilea, fiind pan al Vilniusului, acaparând ilegal proprietățile primului, se menționează: „S-a plîns nouă (comisiei) cneazul Mihailo Mancici pe panul Vilenskului, cneazul Alexandru Iurievici și a pus în fața noastră documentele semnate de împăratul Cazimir IV Iagello (1440-1492) și împăratul Alexandru Iagello (1492-1506), demonstrând prin acestea că lui îi aparțin pământurile și fânețele respective" (indicate în litigiu) [180, p. 575-576]. Dintr-un document, din anul 1517, aflăm că Grigorie Stansilavovici, voievodul orașului Troțk, s-a plâns pe socrul său Misi Petrașkovici cum că ultimul „a cumpărat de la mine pământ și fâneață pe nouă groși și nu mi-a dat toată suma pentru acestea" [181, p. 488].

Astfel, din cele menționate în documentele și lucrările științifice referitoarele la creșterea animalelor în orașele Rzeczpospolitei, putem conchide că aceasta era constituită din principalele ramuri: creșterea bovinelor, cabalinelor, porcinelor, ovicultura și avicultura.

Viticultura în orașele din Rzeczpospolita

O altă ramură a economiei urbane, în Rzeczpospolita, era viticultura. **Vița-de-vie** era cultivată pentru consumul strugurilor în stare proaspătă și pentru obținerea materiei prime de producere a vinului.

Fiind o plantă pretențioasă față de condițiile de mediu, vița-de-vie nu putea fi cultivată, în sec. XVI-XVII, pe întreg teritoriul Rzeczpospolitei, cu excepția **Ucrainei** de la Sud de Kiev și a unor regiuni ale Poloniei. Viticultura, se practica, în acea perioadă, la scară mică, din cauza condițiilor nefavorbile de creștere.

Analizând problema practicării agriculturii în **Polonia**, în sec. XVI-XVII, A. Wyczanski menționa că „în acest teritoriu se cultiva vița-de-vie, pe podgorii separate" [218, p. 28].

Viţa-de-vie era răspândită în special în orașele din regiunea Kievului. De aceea călătorii care au trecut prin acest oraș au remarcat în notele lor de călătorie cultivarea acestei plante. Astfel, ambasadorul lituanian Mihail Litvin, vizitând în anul 1554 Ucraina, a menţionat în jurnalul său de călătorie: „viţa-de-vie ce crește în orașul Kiev se caracterizează prin ciorchini mari" [235, p. 10]. La rândul său, Paul de Alep a notat în jurnalul său de călătorie următoarele: „În orașul Kiev vița-de-vie este în belșug, iar din strugurii ei se face un vin roșu dens care se duce la toate bisericile din țară" [235, p. 62]. Un alt om de vază care a menționat despre creșterea viţei-de-vie pe teritoriul orașelor Ucrainei a fost renumitul călător din Imperiul Otoman Evlya Çelebi (1611-1682). În opera sa „*Cartea de călătorii*" el a notat că a văzut: „(…) vii bine îngrijite în Moghilău-Podolsk şi Bar" [235, p. 303].

Afară de Kiev, cercetătorul ucrainean V. Borisenko a stabilit că „(...) vița-de-vie se mai cultiva în orașele: Lublin, Mirgorod, Poltava și alte orașe ale Ucrainei de Est" [228, p. 63-64].

Legumicultura în orașele din Rzeczpospolita

O altă ramură a agriculturii practicată pe teritoriul orașelor Rzeczpospolitei era legumicultura (grădinăritul). Pe teritoriul Rzeczpospolitei, în sec. XVI-XVII, se cultivau: **varză** (foarte răspândită), **sfeclă, morcov, ceapă, usturoi, păstârnac, castraveți, ridiche** etc. În grădinile orășenilor se cultiva, de asemenea, **mac** și **hamei** [218, p. 28]. În ceea ce privește **fasola**, această cultură a început să se răspândească în sec. XV în Germania în valea râului Mozel, de unde s-a răspândit mai apoi în Rzeczpospolita. Drept că afară de varză și ceapă celelalte culturi nu erau cultivate pe litoralul Mării Baltice din cauza condițiilor climaterice nefavorabile [218, p. 28].

Existența terenurilor ocupate cu grădinile orășenilor din Rzeczpospolita este atestată în surse diferite, în special în cărțile de inventariere a avuției orașelor. Drept exemplu ne poate servi în acest sens cartea de inventariere a averilor din orașul Włodowice, din 23 iulie 1665, din care aflăm că „(...) în grădinile de pe teritoriile orașului se cultiva în special varza și morcovul” [210, p. 106].

Orășenii din Rzeczpospolita stăpâneau grădinile cu drept de proprietate privată. Ele puteau fi vândute, schimbate, date prin moștenire etc. Într-o carte de judecată din Cracovia, din 19 aprilie 1633, aflăm că „(...) s-a plâns nouă orășeanul Piotr Zeronskii pe Pavel și Ian Vilkoistovski și anume pe faptul că aceștea din urmă i-au luat grădina din orașul Cracovia pe care o are ca moștenire de la mama soției sale. Și acel Pavel cu fratele său Ian Vilkoistovski au zis că aceasta este grădina cumpărată de ei în mod legal (…)” [214, p. 96].

Unii orășeni înstăriți aveau mai multe grădini în orașe. Unul dintre acești orășeni a fost Vincent Jaronowskii, căruia regele Vladislav al IV-lea (1632-1638) i-a confirmat la 5 august 1634 „(...) posesiunea unui teren numit Sobieracinski, în orașul Radziejowie, cu gradină, casă precum și altă grădină amplasată la marginea orașului Cracovia. Aceste bunuri i-au revenit după moartea părinților lui Vincent: Nikolas Jaronowskii și Dorothy Mokiskiej” [214, p. 310].

În sec. XVI-XVII proprietari ai terenurilor de grădini erau și bisericile – lucru ușor de înțeles dacă ținem cont de posturile îndelungate pe care le respecta Biserica. Din unele materiale de care dispunem putem deduce că unii preoți ai bisericilor din orașe atentau la proprietatea altor slujitori ai cultului, ceea ce genera procese de judecată. Astfel, în decizia judecătoriei din 22 noiembrie 1673 se stipulează că „(...) Preotul Iov Borzdilovskii al bisericii din Radomsk trebuie să întoarcă preotului de la aceeași biserică Fom Vorbovskii grădina acaparată în mod ilegal” [136, p. 340].

Una dintre cele mai răspândite culturi legumicole în orașele din Rzeczposloita era **mazărea**. Ea se folosea frecvent în alimentație și era răspândită pe larg în Polonia medievală

[217, p. 41; 218, p. 27-28; 211, p. 168; 213, p. 40]. Această cultură reprezenta una dintre cele mai importante surse de hrană pentru populația din orașele Rzeczpospolitei [217, p. 41]. În sec. XVI-XVII, mazărea se cultiva pe suprafețe mari și în **Ucraina** [172, p. 271]. Analizând problema ocupațiilor agricole ale locuitorilor din satele și orașele din Lituania de astăzi, cercetătoarea R. Volcaite-Culicauschene a stabilit că în **Lituania** un loc important printre culturile agricole ale orășenilor îl aveau boboasele **lintea** și **fasola** [150, p. 170]. De altfel, și în Belorusia, **mazărea** și **fasola** erau printre culturile de bază ce se cultivau în sec. XVII [203, p. 219].

Dintre culturile industriale în **Polonia** se cultiva **inul** și **cânepa** [213, p. 40]. Aceeași situație era și în **Ucraina** [172, p. 271; 74, p. 35], în **Lituania** [224, p. 370] și în **Belorusia** [203, p. 219]. Astfel, D. Žiemelis sublinia într-un studiul al său următoarele: „Lituania era vestită prin producerea inului și cânepei, destinate pentru utilizarea propie cât și export" [224, p. 370]. Sporirea cererii de in cultivat în Lituania pe piața vest-europeană era determinată, în viziunea autorului, de calitatea înaltă a acestuia [224, p. 373].

Una dintre culturile răspândite în orașele din Rzeczpospolita în Evul Mediu era **hameiul**, folosit pentru producerea berii. După cum a constatat cercetătorul A. Klonder, la sfârșitul sec. XVI, în unele teritorii ale **Ucrainei**, în special în Podolsk, în partea de Nord a voievodatelor Bratislav şi Volânia, pe alocuri în regiunile Kiev şi Galicia, s-au sădit plantaţii noi de hamei, concomitent s-au extins cele existente [172, p. 271].

În regiunile nordice ale Rzeczpospolitei, acolo unde din cauza condițiilor climaterice nu se putea dezvolta pomicultura și viticultura, se cultiva intens hameiul, stimulentul principal al cultivării hameiului fiind prepararea berii.

Cercetând producerea berii în Prusia Regală, A. Klonder a ajuns la concluzia că o parte a cererii fabricilor de bere din mediul urban pentru hamei era acoperită de producția locală a grădinilor, care erau concentrate adesea în orașe. Autorul a atras atenție asupra faptului că în a doua jumătate a sec. XVI la periferia orașului Elblag existau numeroase grădini de creștere a hameiului, cele mai multe dintre ele aparținând producătorilor de bere [212, p. 101].

În sec. XVI, pe întreg teritoriul **Ucrainei**, inclusiv și în grădinile orășenilor începe să se răspândească **cartoful**, care inițial se cultiva doar pentru consumul intern al populației. În aceeași perioadă, în grădinile orășenilor se introduce lent **sfecla de zahăr** care se cultiva preponderent în scopuri comerciale. În sec. XVII în regiunile din Rzeczpospolita încep să fie cultivate **vinetele** aduse din Asia de Sud-Est [172, p. 270]. În general, pe terenurile legumicole ale orășenilor și țăranilor din Ucraina, în sec. XVII, se cultivau: **varză, morcov, salată, ridiche, sfeclă, harbuji,**

castraveți, usturoi, praj, bob etc. O parte din roadă era destinată pentru vinderea la piață [228, p. 62].

Călătorii străini, care au vizitat oraşul Kiev în perioada sec. XVI-XVII, de asemenea, au remarcat prezenţa numeroaselor culturi legumicole pe terenurile de lângă casele orășenilor. Astfel, Mihail Litvin, trimis de Seim în 1554 pentru a descrie cetățile din Lituania și Ucraina, în notele sale a remarcat că „În Kiev (...) chiar şi terenurile neprelucrate oferă hrană oamenilor prin rădăcinile şi curpenii (tulpinile) lor. Aici copacii aduc mai puţin venit decât legumele" [235, p. 10]. La rândul său, Paul de Alep a notat în jurnalul său de călătorie următoarele: „Fiecare casă a acestui oraș este înzestrată cu câte o grădină. În grădini, printre rândurile de castraveți orășenii seamănă șofran" [235, p. 86]. Un alt oraş, unde se practica pe larg grădinăritul, era Cernigovul, vestit prin cultivarea varzei, sfeclei, morcovului, ridichei etc. [166, p. 106].

O răspândire largă a căpătat legumicultura și în orașele din **Belorusia**. Dintre culturile legumicole în această parte a Rzeczpospolitei se cultivau, în special: **bobul, ceapa, ridichea, usturoiul** și **mazărea** [191, p. 14]. Ca și în alte regiuni ale Rzeczpospolitei, terenurile agricole ocupate cu culturi legumicole erau obiect de vânzare-cumpărare, operații realizate atât de orășenii de rând, cât și de Biserică. Astfel, la 14 iunie 1558 se întărește de către judecătoria din Gorodensk „actul de vânzare de către Martiș Vâkgorevici Bilitiminovici a grădinii sale de lângă grădina lui Petrașko din orașul Gorodișce lui Ian Andreevici Bilminovici la preț de două cope de groși lituanieni" [139, p. 330]. Tot prin intermediul judecătoriei, la 1 iunie 1597, se întărește „preotului Ivan Kunțevici a bisericii Sf. Vinere din orășelul Peșceatsk dreptul de propietate asupra unei grădini din orășel" cumpărate de la Iakub Fiodorovici [128, p. 17].

Grădinile se transmiteau prin moștenire. Deseori între moștenitori apăreau litigii. Astfel, la 28 martie 1558 s-a plâns în judecată Ambrosie Petrovici pe mama vitregă Dorota Mihailovna precum că „tatăl său i-a lăsat prin moștenire o grădină din or. Grodno, iar testamentul se află la Dorota Mihailovna și aceasta nu dorește să-i dea nici acest act și nici grădina" [139, p. 304]. Actele, din sec. XVI-XVII, demonstrează că pe teritoriile orașelor Brest, Gorodișce, Peșceatsk, Grodno etc. se aflau grădini care generau litigii între orășeni [128; 130; 131; 139].

În sec. XVI-XVII, grădinile aflate pe teritoriul orașelor din Lituania, de altfel, ca și pe întreg spațiul geografic analizat de noi, asigurau populația cu legume completând rația alimentară a orășenilor. Ca și în alte regiuni ale Rzeczpospolitei, în grădinile orașelor se cultiva: ceapa, varza, morcovul, sfecla, ridichea etc. [204, p. 37]. În orașele regiunii, în sec. XVI-XVII, a căpătat o răspândire largă cultivarea cartofului [179, p. 74].

Drept că nu toți locuitorii orașelor se ocupau cu legumicultura: unii dintre ei preferau să le fure de la vecini. În actul de la judecătoria orașului Raigrud (Lituania), din 20 septembrie

1673, este fixată următoarea plângere a panului Damian: „(...) Lavrovici, slijitorul panului Bukrevici, în noaptea dinspre 18 septembrie spre 19 septembrie anul curent a pătruns pe ascuns în grădina mea și mi-a furat ridichea (…)” [138, p. 490].

Loturile legumicole, de altfel ca și alte terenuri arabile ale orășenilor se impozitau. În 1529 în punctul 6 din *Cartea regală* a funcționarilor de stat și ureadnicilor volostelor împărătești, atașate cetăților Vilensk și Troțk, s-a stabilit că „toți deținătorii de grădini a cetăților noastre (...) trebuie să dea veniturile de pe grădini funcționarilor de stat” [160, p. 30].

Pomicultura în orașele din Rzeczpospolita

O altă ramură a agriculturii, întâlnită în orașele din Rzeczpospolita, era pomicultura. Referindu-se la pomii fructiferi din orașe, A. Wyczanski sublinia că în **Polonia** pomii fructiferi „(...) se creșteau în livezi sau separat în grădini obișnuite, precum și în jurul casei”. El menționa că „Cele mai răspândite fructe erau **merele, perele, cireșele** și **prunele**”, menționând că afară de acestea se mai creșteau „piersici și caise, care necesitau o îngrijire profesională” [218, p. 28].

Cele mai importante surse din care aflăm despre creșterea pomilor fructiferi în orașe și împrejurimile lor sunt cărțile de inventariere a bogățiilor orașului și informațiile călătorilor străini. Astfel, în cartea de inventariere a averilor locuitorilor orașului polonez Włodowice (1665) aflăm că orășenii dispuneau de copaci de măr, de păr, de cireș etc. [210, p. 106].

Analizând poblema răspândirii pomiculturii în orașele din Rzeczpospolita, cercetătoarea E. Kowecka a menționat că chiar și marii funcționari ai vremii, cum a fost, spre exemplu, Jan Klemens Branicki (1689-1771), preferau să planteze pe moșiile lor astfel de pomi fructiferi ca: meri, peri, **duzi, gutui,** cireși [243, p. 50]. În unele regiuni de pe teritoriul **Poloniei** creșteau arbuști fructiferi – **zmeura, agrișul, coacăza** [218, p. 28]. În general însă, condițiile climaterice ale Poloniei defavorizau practicarea pe larg a pomiculturii în orașe. Acest fapt a fost menționat și de cercetătoarea E. Kowecka care a subliniat în lucrarea sa că „(...) în Varșovia și în împrejurimile acestui oraș nu prea erau condiții favorabile de creștere a pomilor fructiferi” [243, p. 50].

În comparație cu condițiile climaterice din Polonia, pe teritoriul **Ucrainei** erau condiții mult mai prielnice pentru dezvoltarea pomiculturii decât în celelalte regiuni ale Rzeczpospolitei.

Unii călători străini, care au trecut prin Kiev, au remarcat că clima din acest oraș e mai caldă comparativ cu partea de Nord a Ucrainei, ceea ce favoriza creșterea unor arbori ce nu se întâlneau în partea de Nord. Printre acești călători se înscrie Reinhold Heidenstein, secretarul regilor Ștefan Bathori (1576-1586) și Sigismund al III-lea (1587-1632), care menționa în notele sale de călătorie (1596) că „acolo (la Kiev – n.n.) clima era mult mai caldă decât în Cracovia şi Liov şi de aceea toate culturile apăreau mai devreme şi se maturizau mai repede”. El a notat că

„datorită blândeţei climei şi lipsei unor schimbări climatice bruşte în Kiev şi în suburbiile sale cresc copaci care preferă căldura: **migdalii**, **caişii**, **duzii**". Secretarul celor doi monarhi a subliniat în încheiere că „oraşul Kiev este inundat de livezi, care au o roadă bogată" [235, p. 24]. În timpul trecerii sale prin Kiev (1653) Paul de Alep, care l-a însoțit pe patriarhul Macarie în drum spre Moscova, a scris în notele sale de călătorie că „în grădinile locuitorilor din Kiev sunt mulți caiși și duzi, dar cel mai răspândit copac este **nucul**" [235, p. 62].

Informații prețioase referitoare la practicarea pomiculturii, pe teritoriile orașelor ucrainene, au fost publicate de istoricul I. Isaevici într-un studiu consacrat orașelor din Prikarpatia în sec. XVI-XVIII [162]. Autorul a subliniat că „În toate oraşele din Prikarpatia (Galicia) majoritatea orăşenilor aveau terenuri arabile, livezi, grădini" [162, p. 195].

În rezultatul studierii problemei dezvoltării pomiculturii pe teritoriile orașelor ucrainene, cercetătorul V. Borisenko a menționat că „(...) în livezile de pe teritoriile orașelor creșteau: meri, peri, vișini, cireși, precum și arbuști ca: agriș, coacăză, zmeură (...). Cele mai vestite livezi erau în așa orașe ca: Kiev, Kropivnițkii, Poltava, Pereaslav. Fructele erau destinate, pe lângă alimentația proprie, vânzării la piață și exportului în Rusia" [228, p. 62].

Din documentele de care dispunem, reiesă că livezile orășenilor erau amplasate atât pe teritoriul din vatra orașului, cât și în împrejurimile lui. De exemplu: prin actul din 10 februarie 1633 regele Vladislav al IV-lea Vasa (1632-1648) întărește „(...) decizia lui Ianusz Wisniowieciki, guvernatorul orașului Krzemieniec de a da pârcălabului Krzemieniecului Krynski un teren gol numit Dudynski, sub orașul Krzemieniec. Acest loc este amplasat între livezile, pe de o parte a lui Alexander Bileciki, pe de o altă parte a lui Stanislaw Gasiorowski, iar în altă parte se învecinează cu drumul care duce din afara orașului în oraș" [214, p. 10]. Putem conchide astfel, că pomicultura era una dintre ramurile dezvoltate în orașele din Ucraina, fructele fiind folosite, probabil, pentru consumul propriu.

Pomicultura era răspândită, de asemenea, și în orașele din **Belorusia** și pe terenurile din jurul lor. În sec. XVI pe teritoriul Belorusiei sunt înregistrați în documente astfel de pomi fructiferi ca: **mărul, prunul, părul** și **nucul** [191, p. 14]. Din documentele de care am dispus reiesă că pomii fructiferi (probabil cei întâlniți rar) erau chiar obiecte de furt. Astfel, dintr-o plângere adresată judecătoriei din Grodno, din 21 iunie 1541, aflăm următoarele: „S-a plâns panul Levițkii din orașul Grodno pe orășeanul Ivan Mihailovici Spârk precum că a intrat în proprietatea lui și a luat un copac de **păr** și un copac de **vișin** pe care i-a săditîn grădina sa (...)" [137, p. 348]. Reiese că pomii fructiferi erau destul de valoroși în acest teritoriu, dacă pentru 2 pomi fructiferi se ajungea în instanța de judecată.

În sec. XVI-XVII pomicultura se practica și în Lituania. Studiind dezvoltarea acestei ramuri a agriculturii în această parte a Rzeczpospolitei, cercetătorul V. Pranckietis a remarcat că această ramură era dezvoltată atât în orașele mici, cât și în cele mari, ca, spre exemplu, în Kaunas [222, p. 9]. Dintre orașele mici în care se practica pomicultura putem menționa orășelul Radziwilszki. Într-un document, din 2 iulie 1557, aflăm că orășeanul Ian Venţkovici din orășelul Radziwilszki a depus o plângere în judecată „pe orășenii Ian Bogdanovici, Pavel Hmeli (…) precum că aceștea au intrat pe data de 29 iunie 1557 în livada lui și i-au tăiat o mare parte din copaci" [140, p. 55].

Varietatea pomilor crescuți în orașele din **Lituania** și terenurile limitrofe ale acestora nu era mare. Cercetătorul V. Pranckietis a stabilt că „(...) în perioada anilor 1563-1680 în grădinile conacelor erau crescuți doar arbori de **meri, peri, pruni, cireși**" [222, p. 9]. Condițiile climaterice însă, nu erau favorabile răspîndirii acestei ramuri. După cum a constatat un alt cercetător lituanian – D. Žiemelis, „O parte din fructele consumabile pe teritoriul Lituaniei se importau" [224, p. 379] și, prin urmare, practicarea pomiculturii în acest areal geografic nu acoperea necesitățile populației în aceste produse alimentare.

Din cele menționate în acest paragraf, constatăm că pe teritoriile orașelor Rzeczpospolitei, în sec. XVI-XVII, se cultivau: merii, perii, cireșii, prunii, dar la o scară mică din cauza condițiilor climaterice, cu excepția Ucrainei. Pomicultura în acest areal geografic nu acoperea necesitățile populației în fructe, de aceea o parte din ele se importau.

Apicultura în contextul agriculturii în orașele din Rzeczpospolita

O sursă suplimentară de venituri pentru orășeni, în sec. XVI-XVII, o constituia apicultura, **mierea** de albine fiind utilizată ca hrană și ca materie primă pentru brutărie, producerea băuturilor alcoolice etc. **Ceara** se utiliza la producerea lumânărilor, era ușor de trasportat la distanțe mari, era o marfă mereu cerută pe piața europeană, era profitabilă din punct de vedere economic. În plus, această ramură a economiei urbane nu cerea investiții capitale mari: pomi fructiferi erau în abundență atât în orașe, cât și în apropierea lor.

În urma cercetării răspândirii acestei ramuri savanții K. Reczek și W. Adamski au constatat că în unele regiuni ale Rzeczpospolitei ocupația cu apicultura aducea venituri mari. Astfel, în sec. XVI-XVIII, în orașul Radomsk (**Polonia**), înconjurat de jur-împrejur de păduri, îndeletnicirea cu apicultura le aducea orășenilor 20-30% din venitul lor anual [215, p. 12].

O bună parte a mierii era colectată din scorburile albinelor sălbatice din regiune. În „*Registrul Bonorum*", din 1507, al orașului Radomsk sunt înregistrate 12 parcele de pădure în care sunt amplasați stupii albinelor sălbatice, mierea acestora fiind colectată de o grupă specială a orășenilor, numiți în documente „*amelioratori de albine*" [215, p. 13].

Unul dintre orașele mari ale **Ucrainei** în care se dezvolta apicultura era Kievul. În notele sale de călătorie, din anul 1554, Mihail Litvin a menţionat că „în copacii bătrâni de stejar şi de fag, în care se formau scorburi, se adăposteau numeroasele roiuri de albine care creau faguri de miere ce se remarcau printr-o culoare, aromă şi gust deosebit” [235, p. 10].

Mierea era destul de cotată, fapt demonstrat că pentru ea se puneau în gaj chiar și terenuri imobiliare. Un astfel de caz îl întâlnim în plângerea judecătorească, din 1517, în care este menționat: „S-a plâns nouă boierul Națko Talikovici pe boierul Șimka și pe Matei Iurkovici pe faptul că au luat o pădure pe care a pus-o în zălog bunelul său din orașul Slonim (**Belorusia**) pentru un butoi cu miere. Acum butoiul cu miere l-au dat, iar ei pădurea nu vor să le-o întoarcă” [181, p. 430].

Mierea de albine era cumpărată atât pe piața externă, cât și cea internă, chiar dacă unii cumpărători refuzau să achite integral banii pentru mierea procurată. Din hotărârea judecătorească, din 27 octombrie 1516, aflăm că „(...) S-a plâns nouă Ian organistul din Vilensk **[Lituania**] pe panul Ivașko Grigorievici Kopt că a luat de la el miere în mărime de 15 mednițe pentru 24 de groși și a plătit doar pentru 5 mednițe, iar pentru 10 mednițe nu vrea să plătească” [181, p. 406].

Fiind un produs solicitat, mierea de albine era inclusă în documentele în care se fixau *dările* și *prestațiile* târgoveților fie către administrația orașului, fie proprietarului orașului sau către regalitate. Prin actul din iunie 1542 Sigismund I cel Bătrân (1506-1548) se adresează voievodului din Mozâri (Belorusia), panului Mikolai Voitehovici Narbut scriind: „I-am dat voievodului Kievului, cneazului Ianuș Iurevici Dobrovițkii, după cum ne-a rugat și din mila noastră, *darea anuală în miere* ce vine la Vilensk din voievodatul Mozâri, deoarece până la voievodatul Kiev vin solii tătari și alții, iar cneazul acestui voievodat are puține alimente” [238, p. 147]. O parte a orășenilor erau obligați să dea darea în miere mănăstirilor. În documentul din 7 martie 1516 e specificat că starețul Dubrovițkii din or. Slonim a stabilit că „orășenii Stepan Dehovici și Hodoreți Skurovici pe anul trecut au dat darea de miere în mărime de șase căldări, dar nu au achitat și cei 22,5 de groși” [181, p. 308-309].

Afară de miere, un alt produs important obținut de la apicultură era ceara. După cum a constatat D. Ziemelis, într-un articol referitor la dezvoltarea apiculturii în **Lituania**, în sec. XVI-XVII „(...) în acest areal geografic se producea o cantitate considerabilă de **ceară**” [224, p. 370]. O altă mare regiune în care se producea o cantitate sporită de ceară, în viziunea cercetătorului V. Berkovskii, era **Volânia** [226, p. 163].

Ceara se producea în cantități mari în atelierele din orașe, unele dintre care funcționau cu permisiunea regilor. Astfel, prin privilegiul din 30 noiembrie 1541 Ștefan Bathori (1576-1586)

„acordă panului Ștefan Velkovici din Vilensk dreptul de a administra atelierul de ceară” [238, p. 57]. Un centru important în care se producea ceara era orașul Liov. Fiind în anii 1603-1605 prin acest oraș, negustorul Ian Alinpec nota: „În oraș există o fabrică care topește ceară și produce lumânări” [225, p. 65].

3.2. Rolul agriculturii în economia orașelor din Țara Moldovei

Cultivarea cerealelor în orașele din Țara Moldovei

Una dintre cele mai vechi ocupaţii ale orăşenilor Ţării Moldovei, care avea şi un rol deosebit printre ramurile agricole, era cultivarea cerealelor. Cercetând problema istoriei ocupațiilor populației în Țara Moldovei, în sec. XVI-XVII, I. Chirtoagă menționa că vechimea cultivării cerealeleor este demonstrată indirect de terminologia fundamenală de provinienţă latină: a ara, a semăna, a secera, a culege, a măcina, a cerne, grâu, secară, orz [19, p. 83]. O dovadă a vechimii acestei ramuri pe teritoriul Țării Moldovei o constituie faptul că în locuinţele şi anexele gospodăreşti din târgul Orhei, ce datează cu sec. XVI, arheologii au descoperit boabe de **grâu, orz, ovăz, mei** [3, p. 173].

Conform investigării cercetătoarei L. Zabolotnaia, în perioada cuprinsă între sfârşitul sec. XVI şi primul sfert al sec. XVII, producerea cerealelor în oraşele Ţării Moldovei reprezenta 22% din totalul recoltelor obţinute în Moldova şi se afla pe locul al doilea [126, p. 148]. Aceeași autoare menționează că „În perioada cuprinsă între al doilea şi al treilea sfert al sec. al XVII-lea producerea cerealelor în oraşele din Moldova constituia 17,2%, deţinând locul trei în diversitatea recoltelor. În următoarea perioadă, ultimul sfert al sec. XVII – primul deceniu al secolului al XVIII-lea, producerea cerealelor în oraşele Ţării Moldovei devine dominantă – cuprindea 25,5% din totalul produselor obţinute” [126, p. 148-149].

Cultivarea cerealelor în orașele din Ţara Moldovei a fost condiționată de un șir de factori, dintre care: existenţa suprafeţelor mari de teren cultivabil din oraşe şi din jurul acestora; necesitatea produselor alimentare (în special a pâinii); preţul mare al grâului pe piaţa internă şi externă [126, p. 46]; condiţii geo-climaterice favorabile dezvoltării acestei ramuri pe teritoriul Ţării Moldovei (umiditatea optimă în unii ani, temparatura, regimul adecvat de iluminare) [67, p. 257].

Pentru cultivarea cerealelor era folosită o parte din hotarul târgului, denumită tradițional, țarină [122, p. 154]. Că țarina era folosită în primul rând pentru cultivarea cerealelor aflăm din cartea domnească, din 10 septembrie 1597, care consemnează ţarina târgului Suceava: „(...) oamenii din târg (...) au slobozenia de a-şi ara şi a semăna grânele şi a cosi fânul în ţarina Sucevei” [121, p. 211-214].

Ținem să subliniem că dacă în regiunile cerealiere din Rzeczpospolita secara era cea mai răspândită cultură cerealieră plasată în documentele vremii în prim plan, apoi în Țara Moldovei pe primul plan, în sursele de care am dispus, se plasează **grâul**. De altfel, și D. Cantemir plasează grâul acolo unde enumeră culturile cerealiere. Astfel, descriind fertilitatea solului și roadele obținute de aceste culturi, D. Cantemir subliniază următoarele: „(...) în anii bogați, **grâul**, îi dă țăranului de douăzeci şi patru de ori ce-a semănat, **alacul** de treizeci de ori, **orzul** de șaizeci de ori, **meiul** – ceeace de-abia de va crede cine n-a văzut – de trei sute de ori" [15, p. 181].

Pentru a-l determina pe cititorul „*Descrierii Moldovei*" să creadă despre rodnicia acestui plai (exagerată în viziunea noastră) în compartimentul „*Despre câmpiile și pădurile Moldovei*" D. Cantemir ține să sublinieze că despre rodnicia pământului în acest plai se știa demult: „(...) Câmpiile Moldovei, vestite pentru rodnicia lor și la scriitorii mai vechi și la cei mai noi" [15, p. 181].

Unul dintre târgurile în suburbiile căruia se obțineau roade bogate era orașul Bacău. Astfel, în ținutul cu același nume, D. Cantemir evidențiază „(...) Bacăul, un târg aflat pe o insulă a râului Bistrița, vestit pentru bogăția poamelor și a roadelor sale" [15, p. 161].

Pe timp de iarnă cerealele erau păstrate în gropi: pereții cărora erau unși cu lut, apoi arși. În opinia lui Mircea D. Matei în gropile descoperite în oraşe putea fi păstrată până la o jumătate de tone de cereale [105, p. 90-91].

Un rol important pentru existenţa târgoveţilor îl avea cultivarea grânelor necesare pentru a produce făina – o marfă vândută intens în piaţa târgurilor medievale. La Iaşi exista chiar „Târgul Făinii", precum şi o uliţă cu aceeaşi denumire – „Uliţa Făinii" [104, p. 436]. Tot din cereale se preparau şi băuturile spirtoase: rachiu, horilcă etc. [104, p. 436].

Conform estimărilor istoricului Ion Chirtoagă: „la Tighina, Chilia şi Cetatea Albă în sec. al XVI-lea grâul constituia respectiv 60%, 53%, 49%, orzul – 23%, 29%, 26%, iar meiul – 17%, 18%, 35% din totalul recoltei cerealiere obținute [19, p. 83]. Cultivarea cerealelor în țarinile târgurilor din Țara Moldovei, în sec. XVI-XVII, este atestată și de călătorii străini. Astfel, practicarea acestei ramuri a agriculturii în țarina orașului Baia este certificată şi în notiţele călugărului catolic bulgar Petru Bakšić, aflat în vizită apostolică în Moldova în 1641. El scria că „În Baia se cultivă ovăz şi alte cereale ce cresc în regiuni reci" [12, p. 240]. În același context, călugărul menționa cu referire la orașul Suceava: „Aici se află din belșug grâu" [12, p. 238]. Despre cultivarea cerealelor în țarina de la Cetatea Albă a menționat și călătorul turc Evlia Celebi, care a vizitat Țara Moldovei în anul 1657. În notele sale de călătorie el a scris următoarele: „Sînt renumite, în special pâinea albă (...), grâul roșu, orzul" [13, p. 411].

În ceea ce privește **ovăzul**, D. Cantemir scria următoarele: „Moldova nu-i maică la fel de rodnică pentru ovăz ca pentru celelalte holde, nici nu-i află la fel de mult folos: căci, în locul lui, orzul li-i dat cailor drept nutreț” [15, p. 181].

În sec. XVII în ţările române s-a introdus cultura **porumbului**, eveniment despre care aflăm indirect din Cronica lui Ion Neculce, care scria: „În timpul domniei lui Constantin Duca (1693-1695) este pusă o dare nouă – de un zlot pe pogonul de *păpuşoiu*” [124, p. 124]. Răspândirea porumbului s-a datorat faptului că această cultură e mai rezistentă la secetă și pentru că porumbul nu era cerut de Poartă şi avea un randament superior celorlalte culturi cerealiere. Afară de aceasta, mămăliga e un aliment foarte folositor.

Dintre plantele necesare confecționării îmbrăcămintei în hotarele și ocoalele târgurilor se cultivau **inul** și **cânepa**, iar dintre plantele furajere – **trifoiul, dughia, lucerna** și **măzărichea**. La 12 noiembrie 1618, Radu Mihnea voievod (1616-1619; 1623-1626) întărește mănăstirii Aron Vodă din Iași satele Averești, Giurov și Nicorești din ocolul târgului Piatra și poruncește ca „slugile clucerilor să nu îndrăznească să tulbure aceste sate pentru desetina de sămânță de cânepă (...)” [40, p. 363].

Creşterea vitelor în oraşele din Ţara Moldovei

Creșterea vitelor în oraşele Ţării Moldovei, ca și în alte orașe ale Europei de Est, constituia o ramură indispensabilă a economiei urbane. Menţinerea acestei ramuri în sistemul economic al vieţii urbane a fost stimulată de un şir de factori dintre care: condiţiile climaterice favorabile pentru existenţa pajiştilor şi fâneţelor pe suprafeţe mari în hotarul şi ocolul târgului; rentabilitatea ramurii datorită cheltuielilor reduse; cererea pe piaţa internă şi externă a vitelor şi a produselor animaliere (alimente, materie primă pentru meşteşugărit); folosirea vitelor ca mijloace de deplasare, cât şi ca forţă de tracţiune [176, p. 39; 80, p. 9]; ușurința realizării contrabandei cu vite (spre deosebire de cereale) [112, p. 49] etc.

Săpăturile arheologice de pe teritoriul unor oraşe ale Ţării Moldovei au scos la iveală multiple rămășițe ale animalelor domestice. Cercetătorii au constatat că, în sec. XIV-XVII, locuitorii oraşului Baia creşteau **porcine, ovine, caprine, bovine** şi **cabaline** [109, p. 49]. Cercetările arheologice întreprinse în vatra Orheiului Vechi au demonstrat, de asemenea, că populația orașelor se ocupa în Evul Mediu cu creșterea animalelor. După cum a constatat D. Dragnev, cele mai multe vite erau crescute în regiunea Sucevei, Cernăuților, Târgului Neamț și Bacău [157, p. 59].

Prezenţa unui număr mare de capete de animale pe teritoriile orașelor, și în special în hotarele târgurilor sunt menționate în notele călătorilor străini. De exemplu, călugărul bulgar Petru Bakšić, vizitând Moldova, în 1641, nota: „Orașul Galați are din belșug tot felul de vite ca:

boi, vaci și alte patrupede" [12, p. 226]; „Orașul Bârlad este bogat în vite" [12, p. 227]; „În orașul Iași vite sunt de asemenea în mare număr" [12, p. 232]; „În privința vitelor, orașul Cotnari nu este mai prejos, aflându-se vite din belșug (...) și locuitorii se ajută mult cu vânzarea vitelor: boi, vaci, oi, cai etc." [12, p. 237]; „În Suceava vitele nu sunt în număr mai mic decât în alte părți ale Moldovei" [12, p. 238]; „În Târgul Neamț vitele nu sunt în număr mai mic decât în alte locuri, deoarece au pășunile trebuitoare" [12, p. 241]; „În Bacău nu lipsesc vacile, boii, oile și alte vite" [12, p. 245].

Printre animalele crescute pe teritoriul Țării Moldovei, inclusiv în orașe, un loc de frunte îl deținеau **caii**. Aceștea erau utilizaţi ca mijloc de transport și în munci agricole [71, p. 241; 66, p. 307]. Referindu-se la caii din Țara Moldovei, toscanul Antonio Maria Grazziani nota în 1564 că „moldovenii au cai mici, dar foarte buni la muncă; nu se prea deprind cu grajdul; chiar în mijlocul iernii pasc pe câmp şi, învăţaţi de deprinderea zilnică şi de nevoie, ei zdrobesc cu copita lor, deşi nu au potcoave, gheaţa ce acoperă iarba" [9, p. 383].

În opera „*Descrierea Moldovei*" D. Cantemir a scris cu referire la aceste animale următoarele: „Moldova de munte dă cai ceva mai mici şi, la portul trupului, cam la fel cu cei ai Rutenilor, dar foarte puternici şi foarte răbdători la trudă, cu copitele atât de tari, încât, cu toate că merg la drum prin locuri atât de aspre, nu este niciodată nevoie să li se pină potcoave. Dar ţinuturile de şes dau cai mai mari, de soi, minunaţi pentru înfăţişarea, alcătuirea, iuţeala şi rezistenţa lor, multlăudaţi nu numai de Poloni şi de Unguri, ci chiar şi de Turci, pe la care prea adesea umblă vorba: „Adzem dilberi Bogdan bargiri meszhudir", adică „Un tânăr Persan și un cal Moldovean sunt mai de laudă decât oricare alții" (…)" [15, p.186-187].

La rândul său Petru Bogdan Bakšić scria că locuitorii din Țara Moldovei „(...) cresc cai foarte frumoși și de preț, iar la turci sînt la mare preț caii moldovenești" [12, p. 224-225]. Caii crescuți în Țara Moldovei erau folosiți de către nobilii polonezi și de tătari. Niccolo Barsi din Lucca, care s-a aflat în Modova în anii 1632-1639, scria: „Țara este bogată în vaci prea frumoase precum și cai, de care se slujesc toți nobilii poloni precum și tătarii pentru incursiunile lor" [12, p. 81].

O răspândire largă în orașele din Țara Moldovei a căpătat și creșterea **boilor**, fapt constatat de C. M. Angiolelo – martor al expediției lui Mehmed al II-lea Cuceritorul (1451-1481), care scria că: „Moldova este o țară mănoasă și bogată în vite, în boi și cai buni" [8, p. 133]. Boii erau folosiți la muncile agricole, dar de cele mai multe ori erau crescuți pentru export. Carnea lor servea ca aliment, iar pieile erau folosite pentru confecționarea îmbrăcămintei şi încălţămintei.

Italianul Antonio Maria Graziani, unul dintre biografii lui Despot Vodă (1511-1563), scria, în sec. XVI, că „(…) de aici din Moldova, se scoate acel mare număr de boi cu carnea cărora se hrănesc în mare parte nu numai neamurile Ungariei și Rusiei, ci și ale Poloniei și Germaniei și chiar Italia, iar mai des cetatea Veneției” [9, p. 381].

Orăşenii înstăriţi aveau mai multe vite cornute: la 20 august 1666 Gheorghe Roşca i-a vândut un loc de casă „în târg, în Iași, lângă Mitropolie (...) lui Solomon vornicul cel mare, drept trei boi şi drept trei vaci” [44, p. 121-122].

O ramură importantă a vităritului, răspândită pe larg în târgurile din Țara Moldovei, era **oieritul**. Referindu-se la această ramură a agriculturii din Ţara Moldovei, D. Cantemir scria următoarele: „Cât despre oi, noi ținem minte că, la noi, se găsesc trei feluri diferite: de munte, de Soroca şi sălbatice. Abia de se poate spune câte şi cât de mari turme de oi se pot vedea, peste tot, pe la munte. Căci, de vreme ce ţinuturile Moldovei care privesc către Apus nu prea sunt potrivite pentru a purta lanuri, singură grija oilor este îndeletnicirea cea care-i ocupă pe locuitorii acelor părţi, şi le dă hrană” [15, p. 185].

Cele mai solicitate pentru carnea și lâna lor erau oile crescute în ținutul Iașului, – teză confirmată de coordonatorii *Istoriei orașului Iași* (C. Cihodaru și Gh. Platon) care menționează că „(...) oile din părțile Iașului nu erau întrecute decât de cele din Soroca” [101, p. 148].

Oile constituiau unul din produsele de bază expediate în Imperiul Otoman. În acest imperiu, cel mai mult Ţara Moldovei exporta oi. Aceasta se datora preferinţei locuitorilor pentru consumarea cărnii acestor animale. D. Cantemir menţiona că „De aici se și aduc la Constantinopole, pentru bucătăria Sultanului, mai mult de 60 de mii din aceste oi (numite de Turci „Kyvirgik”), prin mijlocirea negustătorilor greci. Căci carnea lor este socotită de Turci mai presus decât toate celelalte și pentru dulceața și pentru ușurința mistuirii ei” [15, p. 185].

Începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, singură Moldova trebuia să predea Porții în fiecare an câte 12 000 boi și peste 100 000 de oi. De asemenea, și mulți cai de rasă și de calitatea cea mai bună [104, p. 423].

În târgurile din Țara Moldovei locuitorii se ocupau și cu creșterea **porcilor** destinați, de regulă, pentru consumul propriu și pentru comercializare pe piețele interne. Printre documentele care atestă existența porcilor târgoveților menționăm actul de la 3 iulie 1635 prin care Vasile Lupu voievod întărește lui „Constantin Udrea Gânscă diiac, dreapta lui ocină și danie, din ispisocul de danie și miluire pe care-l are de la Moiseu Moghila voievod, (...) o bucată de făget din hotarul târgului Baia (...) să-i fie pentru folosința porcilor lui” [58, p. 163-164].

Pe lângă gospodăria orăşenească erau crescute şi păsări de curte (**găini, rațe, gâște, curci** etc.) cerute de alimentația zilnică [104, p. 423]. Niccolo Barsi din Lucca scria despre Moldova că că țara era bogată „(…) în orice fel de vite (...), păsări de toate felurile" [12, p. 78].

Întreținerea animalelor la orașe era favorizată de pășunile și imașurile din hotarele şi ocoalele târgurilor. La începutul sec. al XVI-lea, păşunile erau atât de întinse şi de mănoase, încât, în anul 1502, călătorul venețian Matteo Muriano considera că „În această țară s-ar putea ține peste o sută de mii de cai" [8, p. 149]. Analizând această problemă, L. Zytkowicz a ajuns la concluzia că „terenurile destinate pentru creşterea animalelor, păşunile şi fâneţele, pe teritoriul ţărilor româneşti ocupau o mare suprafaţă, chiar până la mijlocul sec. XIX" [248, p. 49].

Suprafețe mari pentru păşunat erau în împrejurimile Iașului. Cercetătoarea M. Alexandrescu-Dersca a constatat că „caii domniei erau crescuţi în preajma oraşului Iaşi, pe dealurile de la răsărit de acest oraş şi până la limita bazinului Jijiei" [1, p. 853], și că „acest spaţiu se afla în proprietatea domniei și era folosit în comun cu orăşenii" [1, p. 852]. Un exemplu de existență a unei fâneți în hotarul târgului Tecuci, este atestat în actul, din 24 iulie 1679, prin care Toader şi cu fraţii lui vând „lui Enache clucerul 88 de paşi de moşie din Ilceşti, din hotarul târgului Tecuci până în apa Siretului, cu câmp şi fânaţ" [17, p. 107].

De regulă, cel mai mult erau înzestrate cu terenuri de fânaț și pășuni mănăstirile. Pentru a evita neînțelegerile cu megieșii, mănăstirile cereau de la domnii țării să le întărească documentele de proprietate. Astfel, la 12 aprilie 1583 Petru Şchiopu (1574-1579; 1582-1591) îi întărește mănăstirii Socola „(...) poene cu fânaţ în Branişte" [43, p. 33]. Altei mănăstiri – Sfântului Ilie, prin Cartea domnească, din 1 iunie 1613, întocmită de Ştefan Tomşa voievod (1611-1615; 1621-1623), i se întăreşte stăpânirea asupra „24 fălci de fânaţ din hotarul târgului Suceava, dinspre Tătăraşi" [121, p. 231-232].

Viticultura în orașele din Țara Moldovei

Una dintre cele mai răspândite ramuri agricole în orașele Moldovei, în epoca medievală, era cultivarea **viței-de-vie**. Factorii care au contribuit la dezvoltarea acestei ramuri ale agriculturii erau, în viziunea noastră, următorii: condiţii pedologice şi climatice deosebit de favorabile în Moldova; experiența bogată de a crește vița-de-vie și de a fabrica vinul; profitul înalt al ramurii – via este nu doar roditoare, ci şi multianuală (30-100 ani); vinul nu se afla în lista mărfurilor agricole pe care Moldova trebuia să le ofere Porţii și plus la toate astea – stimularea viticulturii din partea curţii domneşti [81, p. 21; 65, p. 172-173]. Grație acestor factori, Ţara Moldovei a devenit în Evul Mediu vestită în Europa prin cultivarea viței-de-vie.

În „*Descrierea Moldovei*" D. Cantemir scria că „(...) toate celelalte daruri ale pământului le depășesc de departe minunatele vii, care se întind lungă distanță între Cotnar și Danubiu, de o

asemenea rodnicie, încât un singur „pogon” – care este o distanță de 24 de stânjeni, în (...) pătrat – dă prea adesea patru sute la cinci sute de măsuri a câte 40 de livre de vin” [15, p. 181].

Referindu-se la vinurile produse în Țara Moldovei, D. Cantemir nota următoarele: „Cel mai nobil vin se naște la Cotnar, care este un târg din ținutul Hârlăului” [15, p. 182]. „Pe locul al doilea după acesta, – scria D. Cantemir, – este socotit cel care-i produs la Huși, în Ținutul Fălciului, pe-al treilea cel de Odobești, din Ținutul Putnei, la râul Milcovului, pe-al patrulea cel de Nicorești, din Ținutul Tecucilor, la Siret, pe-al cincilea cel de Greci, din Ținutul Tutovei” [15, p. 182].

Viţa-de-vie se cultiva intens și în împrejurimile orașelor: Hârlău [4, p. 38], Iaşi [16, p. 153; 81, p. 21], Nicoreşti [36, p. 36], Galaţi [43, p. 171], Bacău [40, p. 205] ș.a.

Existența viilor în suburbiile orașelor din Țara Moldovei, în sec. XVI-XVII, este atestată mai ales în notele de călătorie ale cărturarilor care au vizitat țara. Astfel, în raportul solului polonez Wojciech Miskowski către Dietă, din anul 1640, este relatat că: „În Iași (...) sunt și patru vii care sunt îngrijite de mireni catolici” [12, p. 178]. Trecând prin Cotnari călătorul Petru Bogdan Bakšić nota, la 8 octombrie 1641, în jurnalul său de călătorie cu referință la viile de la Cotnari: „Aici sunt foarte multe vii, pentru că pământul acesta dă cele mai bune vinuri din toată ţara, şi toate viile de aici aparţin domnului şi boierilor” [12, p. 237].

Din a doua jumătate a sec. XVI loturile ocupate cu cultivarea viţei-de-vie au fost mărite, fiind redusă în schimb cultura cerealelor şi creşterea vitelor [101, p. 163]. Astfel, viile din împrejurimile Iașului au început să se extindă deja mai mult în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu (1564-1568), care în 1564 a transferat capitala Ţării Moldovei din Suceava în oraşul Iaşi [101, p. 163]. De altfel, renumitul cercetător al istoriei viticulturii în Moldova – M. Peleah, era de părerea că: „(...) viile din Iaşi erau la fel de extinse ca şi viile de la Cotnari” [189, p. 73]. La rândul său, cercetătorul C. Cihodaru a constatat că la Iaşi viile orășenilor erau amplasate: „pe dealul Şorogari, care se întindeau şi în partea vestică a văii Cârlig până în apropiere de mănăstirea Golia”. În această zonă, erau incluse: „viile de la iazul lui Penişoară” şi „viile de pe Piciormnanul din Vale” [101, p. 158]. Tot aici erau situate „viile de la Vacota” [58, p. 193].

Vița-de-vie putea fi vândută sau lăsată prin moştenire în aceste cazuri pământul pe care se afla via rămânea în continuare în stăpânirea celui care l-a deţinut iniţial, domnia sau ulterior, mănăstirile [116, p. 438].

De cele mai dese ori se cumpărau viile din regiunile în care se producea vinul bun. O tranzacţie de cumpărare din oraşul Huşi este menţionată la 10 februarie 1618, când „Lupul, al treilea logofăt”, a cumpărat de la „popa Neniul (...) niște vii, două fălci şi jumătate, care sunt în

târgul Huși, în Dealul Dricul (...) pentru două sute taleri numărați" [40, p. 227]. Reieșind din faptul că 2,5 fălci de vie costau 200 de taleri, rezultă că o falce de vie în târgul Huși costa 80 de taleri, adică 213 de galbeni (cifră obținută în urma calculului realizat în baza afirmației că „30 de taleri fac 80 de ughi" [40, p. 200] , iar un ughi valora un galben [56, p. 146; 61, p. 245]). Prin înregistrarea făcută în actul din 27 martie 1635 Gheorghie Arapu biv sulger devine proprietar a „2 fălci de vie de la Cotnariu, din Dealul Pescop (...) cumpărate de la Iie (...) drept 200 zloți bătuți" [58, p. 98]. Prin urmare, o falce de vie din târgul Huși valora 100 de zloți sau 40 de galbeni (convertire valutară realizată luând în considerare afirmația „40 de zloți fac 16 galbeni" [56, p. 242]).

Viile se vindeau la un preț înalt mai ales la Cotnari. Un asemenea caz îl depistăm în actul, din 5 decembrie 1576, prin care: „Asfaudur şi fratele lui, Bogdan, armeni din târgul Siretului, (...) au vândut (...) trei fălci de vie în rediul târgului Cotnarilor (...) cinstitului nostru boier Ion Golăi mare logofăt, pentru cincisprezece mii de aspri" [35, p. 78] (sau 50 de galbeni – n.n.). Din actele ce stipulează vânzarea-cumpărarea viilor pe terenurile agricole ale urbelor, conchidem că o falce de vie la sfârșitul sec. XVI costa cca 50 de galbeni, iar în prima jumătate a sec. XVII ajungea și până la 213 de galbeni, de unde și rezultă interesul sporit al locuitorilor orașelor pentru această formă de proprietate imobiliară.

În secolele XVI-XVII domnitorii, boierii și târgoveții înstăriți donau viile amplasate pe teritoriile urbane mănăstirilor. În acest context, la 11 aprilie 1559 Alexandru voievod (1552-1561; 1564-1568) a dăruit „(...) mănăstirii de la Căpriana (...) trei fălci de vie de la Cotnar" [52, p. 438]. Donaţiile de vii către mănăstiri, asemeni altor proprietăţi ale mănăstirilor, erau confirmate de domnie. De exemplu: la 1 septembrie 1587, Petru Șchiopu voievod (1574-1579; 1582-1591) confirmă „egumenului şi a tot soborului de la sfânta mănăstire Voroneţul dreptul de a întreţine 6 fălci de vie la Cotnari, ce le-au primit de la Efrem Ivăhămcuță ieromonahul" [35, p. 366].

Costul înalt al viilor permitea ca acestea să fie puse ca gaj. Zapisul din 1 martie 1579 remarcă că „Gligorcea pune zălog trei fălci de vie de la Cotnari pentru 9260 de aspri (...) bani împrumutaţi de la ginerele său Grigorie" [121, p. 190-191].

Vinurile obținute de orășenii din Țara Moldovei erau folosite pentru consum propriu, însă cea mai mare parte a vinurilor era destinată exportului. Astfel, vinurile de Odobești erau cunoscute în întreaga Europă [26, p. 41].

O altă parte a vinurilor obținute în Moldova era cumpărată de către negustorii din Rusia și Ucraina, – negustori, care mai sunt numiți în documentele vremii „cazaclii" deoarece o bună parte a acestui vin era vândut în Țara Căzăcească [26, p. 41].

Unul dintre cele mai importante centre de realizare a vinurilor produse în Moldova era orașul Nejin (la 110 km Nord-Est de Kiev), oraș în care negustorii moldoveni erau înregistrați ca negustori „greci". Situat la hotarele Poloniei și Rusiei, acest oraș avea atât importanța strategică, cât și comercială. Rolul comercial al orașului a crescut mai ales după ce regele Poloniei Sigismund al III-lea (1587-1632) i-a acordat orașului, în 1625, „Dreptul de Magdeburg" [25, p. 84-88].

Observăm astfel, că viticultura avea o pondere deosebită în sistemul economic al locuitorilor orașelor din Țara Moldovei. Viile se aflau în proprietatea personală a orăşenilor, fapt care le permitea acestora să vândă, să cumpere sau să schimbe viile. Rentabilitatea ramurii făcea ca proprietari ai viilor să fie cele mai diverse categorii sociale ale orășenilor: slujitori, boieri, negustori, orășeni simpli.

Astfel, aşezarea geografică favorabilă (în special, partea centrală şi de sud) şi caracterul reliefului Țării Moldova, a asigurat condiţii climatice prielnice pentru cultivarea viţei-de-vie, iar viticultura a cunoscut o dezvoltare continuă, devenind, în sec. XVI-XVII o ramură importantă şi tradiţională cu produse ce se bucura de înaltă apreciere în ţară şi peste hotare.

Legumicultura în orașele din Țara Moldovei

Ca și locuitorii satelor, orășenii din Țara Moldovei se ocupau și cu creșterea legumelor. Dezvoltarea legumiculturii a fost stimulată de câţiva factori: factorul geografico-climateric (temperatura adecvată dezvoltării plantelor, solul bogat, prezența apei pentru irigare); factorul religios (locuitorii autohtoni, fiind în majoritatea lor creştini ortodocşi, respectau cele patru posturi mari ale anului în timpul cărora consumau în special produse vegetale); factorul comercial (posibilitatea realizării legumelor pe piață).

Printre legumele răspândite în vetrele și terenurile agricole ale orășenilor erau mai ales **boboasele**. Astfel, printre rămășițele culturilor agricole descoperite în timpul săpăturilor arheologice din târgul Orhei au fost găsite mai ales boabe de **mazăre** [3, p. 173].

Cultivarea legumelor atât în vatra, cât și în hotarele târgurilor este atestată și în notele călătorilor străini. Astfel, în raportul solului polonez Wojciech Miskowski către Dietă, din anul 1640, se menționează că „(...) în acest oraș [Suceava] sunt două biserici de zid. Cea care este în fața pieței (…) are o casă cu grădina sa de zarzavat. (…). Biserica cealaltă, care se găsește în apropierea palatului domnesc, (…) are și o casă cu grădina sa de zarzavat" [12, p. 181-182]. Trecând prin Moldova, în 1643, nobilul polon Stanislav Oswiecim a scris în cartea de călătorie următoarele: „prin mijlocul orașului Câmpulung trece un râu, iar de-a lungul râului sunt grădini", subliniind că „(...) preotul cataloic din acest oraș a făcut o grădină lângă biserică" [12, p. 209]. Tot din scrisorile călătorilor polonezi aflăm că locuitorii orașului Soroca cultivau în hotarul

târgului **harbuji (pepeni verzi)** și **zămoși (pepeni galbeni)**. În scrisoarea nobilului polonez Wojkuszycki, din 4 septembrie 1631, acesta îl informează pe judecătorul Podoliei Luca Makowski că pârcălabul de la Soroca i-a trimis harbuji [48, p. 131]. Călătorul turc Evlia Celebi vizitând Moldova, în 1657, a notat: „la Hotin (…) sunt renumite grădinile" [13, p. 423].

Terenuri legumicole (mai ales în orașe) aveau și mănăstirile. Aceste terenuri fie că erau cumpărate, fie că erau dăruite mănăstirilor de către unii orășeni bogați sau de domnie. Astfel, la 24 martie 1646, Vasile voievod (1634-1653) i-a dăruit și i-a întărit boierului Pătrașco Ciogolea, fost logofăt „în țarina târgului Iași, ce sunt în Dealul Ursului (...) grădini" [62, p. 267].

Deoarece grădinile asigurau mănăstirile cu legume, utilizate în calitate de hrană sau marfă pe piețele târgului (pentru a obține venituri), între aceste insituții religioase uneori apăreau conflicte pentru terenurile de zarzavat. De exemplu: la 13 iunie 1623, Ștefan Tomșa voievod (1611-1615; 1621-1623) întărește mănăstirii Sf. Sava: „(...) niște grădini, ce sunt în târgul Iași, la Dealul Iepurelui, ce au fost date de Macarie călugărul în pricina cu mănăstirea Galata" [54, p. 122].

Aflându-se în Țara Moldovei, în anii 1653-1659, Paul de Alep a remarcat faptul că una dintre preocupările orășenilor din Iași la începutul primăverii era plantarea legumelor. El a notat în jurnalul său de călătorie următoarele: „Să se știe că la mijlocul lunii martie ei seamănă **bob, ceapă, usturoi** și altele asemenea" [13, p. 69].

Ca și alte terenuri imobiliare, cele ocupate cu zarzavaturi erau obiecte de vânzare-cumpărare, prețul cărora valora în dependență de mărimea suprafeței terenului și fertilitatea lui, de locul aflării terenului (în centru sau la periferie), de sursa acvatică etc.

Astfel, dintr-un document, de la 8 august 1645, aflăm că „(...) Lazor cizmar (...) mărturisescu (...) am vândut o bucată de loc, de grădină, den locul casei dennapoi, am vândut giupunului Stăvar (...) dreptu 16 lei în târgul Suceava. Acel loc însă n-am vândut în lungul, ce în curmedziș, pân în cela gardu" [62, p. 132]; la 25 mai 1649, Ionaşco Prăvălie vinde nepotului său „Apostol ce-u fost sulger, dereptu (cu) cinci sute de lei, bani gata (...) casă şi cu grădină ce sântu în Târgul lui Bărnoschi [Barnovschi] pre Uliţa Rusească" [43, p. 425].

Deoarece cultivarea legumelor necesita mai multe cunoștințe, comparativ cu alte culturi din hotarele sau vetrele târgurilor, în documentele vremii sunt atestați oamenii specializați în această ramură – grădinarii [68, p. 223], care se bucurau de anumite privilegii – erau scutiți parțial de dările în folosul domniei. Astfel, la 27 august 1608, Constantin Movilă voievod (1607-1611) scrie ureadnicului, șoltuzului și pârgarilor din Iași să-l lase în pace pe Ion din satul Hlincea, deoarece „l-am lăsat să fie grădinar sfintei mănăstiri de la Sfântul Sava" [38, p. 173]. În același context, la 24 ianuarie 1635, Vasile Lupu (1634-1653) poruncea dăbilarilor din Vaslui:

„să aveți a lăsa foarte în pace de toate dabilile, cîte mai sus scrie (...) un grădinar, schitului, anume Racoviță” [58, p. 22].

Concentrarea într-un număr relativ mare a terenurilor legumicole în orașe aducea după sine și înmulțirea șoarecilor și a altor distrugători ai roadelor obținute de orășeni. La 20 iulie 1670, Petru Parcevic, arhiepiscop de Marcianopol, vicar apostolic în Moldova, menționa într-o scrisoare către „cardinalii propagandei”: „în Bacău a fost așa mare mulțime de șoareci că au stins toate cele din grădinile de zarzavat cu mare pagubă” [14, p. 172].

Pomicultura în orașele din Țara Moldovei

Un rol semnificativ în viaţa economică a oraşelor din Ţara Moldovei îl ocupa pomicultura. Factorii care stimulau dezvoltarea pomiculturii în acest areal geografic erau: factorii climatici, consumul fructelor în alimentaţie; exportul fructelor; posibilitatea vinderii, cumpărării, transmiterii livezilor prin moștenire etc.

În sec. XVI-XVII pomicultura înregistrează în Țara Moldovei o dezvoltare apreciabilă – în vetrele și hotarele târgurilor se sădeau pomi fructiferi: **meri, peri, nuci, caiși, pruni** și **vișini**. Mai rar puteau fi întâlniți **piersicii, duzii** și **gutuii** [104, p. 421].

Spre deosebire de alte terenuri, cele ocupate cu livezi erau proprietatea orășenilor și nu făceau parte din terenurile comune ale orășenilor situate în hotarele târgurilor. De altfel, pomii fructiferi erau și în vatra târgului, pe lângă casele orășenilor. Deoarece nu necesitau cheltuieli pentru întreținerea lor, pomii fructiferi puteau fi întâlniți în orice curte a orășenilor.

Descriind Țara de Sus a Țării Moldovei D. Cantemir a remarcat următoarele: „(...) în munți, fructele cresc de la sine, dar în câmpii ele trebuie îngrijite prin truda omului – dar și de aceea ele sunt mai gustoase. Apoi, rodnicia lor este atât de mare, încât, în vremurile de mai demult, Polonii, având de gând să purceadă împotriva Moldovei, socoteau că n-au trebuință de nici un fel de provizii, crezând că le ajung, lor și oștirii, fructele pe care ținutul li le oferea din belșug. Dar, pătimind de câteva ori prea multe boli de pe urma mâncatului lor fără măsură și suferind mare prăpăd, fără de armele dușmane, s-au învățat, de-acum, să negușeze mai cu luare aminte” [15, p. 181].

Sursele documentare, analizate de noi, atestă prezența de livezi sau pometuri, alături de prisăci, în orașe, fapt explicat prin aceea că florile pomilor fructiferi asigurau nectarul colectat de albine și transformat, mai apoi, în miere.

După cum era de așteptat, cele mai ample informații din notele călătorilor străini despre livezile din vetrele și hotarele târgurilor din Țara Moldovei se referă la livezile din orașul Iași și împrejurimile lui. Informații deosebit de prețioase în acest sens conțin notele lui Paul de Alep. Călătorul descria livezile din jurul Iaşului, lăudând „prunii cu fructe foarte gustoase, numiţi

inimă de porumbel, care sunt de culori şi de soiuri variate; cireșii cu fructe roșii, precum și soiuri minunate de pere" [13, p. 90]. În grădina mănăstirii Galata Paul de Alep a văzut: „caiși, migdali, cireși, pruni zişi *inimă de porumbel*, gutui și peri care sunt foarte mulți în această țară și sunt de soi buni" [13, p. 86]. La această mănăstire Paul de Alep a primit în dar „mere mari, minunate la gust numite *domnești*", precum și „piersici, prune, cireșe păstrate în sirop" [13, p. 65].

Calitatea și abundența pomeților i-au impresionat și pe alți călători străini. Astfel, Petru Bogdan Bakšić, călugăr catolic bulgar și misionar apostolic în Țara Moldovei nota, la 29 august 1640, următoarele: „Am vizitat orașul Câmpulung, ținut bogat în fructe" [12, p. 209], iar la 29 septembrie 1641 nota: „Orașul Huși e bogat în poame pe care le produce această țară ca: miere, piersici, nuci etc." [12, p. 229]. O altă mențiune a călătorului în acest context este cea de la 8 octombrie 1641: „Am vizitat orașul Cotnari. Cât despre poame, sunt din belșug, în deosebi un anumit soiu de prune care stau pe pom până în iarnă și se găsesc nu numai aici ci în toată țara" [12, p. 237]. Călugărul a mai remarcat bogăția de fructe a orașului Bacău. Astfel, la 24 octombrie 1641, el relata: „Cât am umblat prin Moldova, nicăieri n-am văzut belșug mai mare de fructe ca în jurul orașului Bacău, poame de tot felul vrednice de a fi servite pe masa oricărui om de seamă" [12, p. 245]. Petru Bogdan Bakšić a mai notat, la 16 octombrie 1641, următoarele: „Am vizitat Târgul Neamț, așezat la poalele munților, într-o vale acoperită toată de pruni, meri și alți pomi care pot crește în apropierea munților" [12, p. 241]. „În Baia cresc tot felul de fructe" – a scris Marco Bandini în urma vizitei sale în Ţara Moldovei în anii 1644-1650 [12, p. 326].

Documentele de care am dispus denonstrează că livezile cu pomi fructiferi erau un obiect frecvent de vânzare-cumpărare, printre cumpărători fiind întâlnite de cele mai dese ori mănăstirile. Unul din aceste documente este cel de la 20 iulie 1619 în care se confirmă că Isaia egumenul Mănăstirii Aron Vodă din Iași dă mărturie că „Ana Mustețoaie den târg den Iași a închinat sfintei mănăstiri o prisacă cu pomi" [40, p. 383]. Dintr-un alt document al epocii aflăm că „Ionaşco, feciorul lui Gavril Chiper de la Gălata din vale", la 2 martie 1656, vinde preotului Ioasiv de la Rumele „a lui ocină de la Cetăţuie, loc de prisacă cu pomăt" şi alte lucruri cu preţul de 40 de lei [43, p. 474-475]. Prezența livezilor alături de prisăci o întâlnim nu numai în documentele ce se referă la târgul Iași, dar și la alte târguri din Țara Moldovei.

Nu sunt rare cazuile când mănăstirilor li se dăruiesc terenuri pentru cultivarea pomilor fructiferi: la 23 septembrie 1632, Catrina, sora mitropolitului Varlaam, dăruiește „sfintei mănăstiri Secul o prisacă cu pomeți la târgul Neamțului" [56, p. 280].

Un alt târg unde se practica pe larg pomicultura, în sec. XVI-XVII, era Hârlău. Astfel, în actul din 1584 este indicat că: „Adam și fratele său Ionică (...) au vândut livadă și din catastihul

orășănesc din târgul Hărlăului (...) lui Gavril Logofăt" [35, p. 236]; la 15 aprilie 1637, Calistru, fost episcop de Huși, dăruiește mănăstirii Neamț „(...) pomăt ce iaste la Hârlău" [59, p. 63-64].

Despre existența livezilor în hotarele unor târguri aflăm și din documentele de întăritură ale domniei proprietarilor terenurilor ocupate cu livezi: la 8 martie 1625 Radu Mihnea voievod (1616-1619; 1623-1626) întărește lui „Iane, fost pârcălab şi jupânesei sale Nastasia (...) livezi, în hotarul târgului Sucevii" [121, p. 244-245].

Din actele analizate nu putem deduce cât costa o livadă de pe teritoriul orașelor, dar ne putem face o imagine referitor la acest fapt analizând prețurile livezilor de pe teritoriile rurale. Astfel, la 16 mai 1586 „Saul (...) a vândut grădina sa dreaptă, pe care a sădit-o el însuși, pe locul Hlăpeștilor, 130 de pomi (...) pentru 80 zloți tătărești" lui Hălbiau fost brăniștar [35, p. 320]. De asmenea, la 1 septembrie 1627, Ionașco, fiul lui Maxim din Drăgești mărturisește că a vândut „o livadă ce iaste la unghiu, despre Dămînești (...) fratelui lui Vicol, drept 14 zloți bătuți" [55, p. 322]. Din aceste acte conchidem că la sfârșitul sec. XVI – prima jumătate a sec. XVII prețul unei livezi varia între 14-80 de zloți, prețurile variind în dependență de mărimea terenului, vârsta pomilor, soiurile pomilor, calitatea solului, distanța amplasării terenului până la vatra târgului etc.

În urma analizei documentelor ce certifică practicarea acestei ramuri a agriculturii observăm că livezile erau de fapt, în toate târgurile din Țara Moldovei (Iași, Hârlău, Suceava, Baia, Bacău etc.). Dintre pomii fructiferi care creşteau preponderent în oraşele Țării Moldovei putem menționa: cireşii, merii, prunii, perii, nucii, mai rar erau întâlniți caișii, persicii, duzii și gutuii.

Observăm astfel, că pe terenurile agricole ale orășenilor din Țara Moldovei, în sec. XVI-XVII, erau plantați în linii majore aceeași pomi fructiferi ca și pe teritoriile Rzeczpospolitei, dar suplimentar se mai întâlneau gutuii. Fructele acestor arbori erau apreciate pentru calitatea și gustul lor atât în țară, cât și peste hotarele ei. Un rol semnificativ în economia orașelor îl avea și procesul de cumpărare-vânzare a livezilor, fapt demonstrat de documentele timpului.

Apicultura în contextul agriculturii în oraşele din Țara Moldovei

Una dintre cele mai importante ramuri ale economiei agrare ale oraşelor Țării Moldovei, în sec. XVI-XVII, a fost apicultura. Dezvoltarea apiculturii a fost impulsionată de mai mulţi factori, printre care: condiţiile climaterice favorabile acestei îndeletniciri – Țara Moldovei beneficia de o perioadă îndelungată de timp cu zile însorite [176, p. 68] etc. Un rol important [în practicarea apiculturii] îl avea existenţa pădurilor, livezilor şi a terenurilor libere în vatră, abundenţa de pajişti şi ogoare în hotararele orașelor [176, p. 68] ș.a.

În „*Descrierea Moldovei*” D. Cantemir notează despre practicarea apiculturii următoarele: „Despre albine ne va face plăcere să pomenim doar câteva lucruri, dat fiind că cele pe care le-am observat despre îngrijirea lor nu-s nici fără de farmec, poate că nici cunoscute tuturora. Locuitorii trag de aici un foarte mare câștig, cum câmpurile și pădurile, presărate peste tot cu preaalese flori, oferă din belșug materia pentru strânsul mierii și al cerii. Ar avea ei și mai bun câștig, de li s-ar îngădui să păstreze tot atâtea roiuri, câte dau {albinele} în fiecare an. Căci, prin legile Provinciei, s-a avut prevederea ca nimeni să nu aibă mai mulți stupi decât o îngăduie întinderea {{pământului}} pe care-l stăpânește fiecare (…)” [15, p. 187].

Sursele documentare accesibile atestă prezența apiculturii în târgurile Iași [57, p. 53], Vaslui [35, p. 330], Neamț [33, p. 37], Bacău [60, p. 5], Suceava [60, p. 71], Tecuci [61, p. 32], Târgu Frumos [38, p. 56], Siret [33, p. 29] etc.

Un alt oraş în care era deosebit de răspândită apicultura era Soroca. Un argument în acest sens sunt reprezentările de pe zidurile cetăţii Soroca – în două locuri sunt reliefate câteva albine. A. Felea menţionează că „(…) aceste insecte trăiau în ştiubeie făcute din trunchiuri de salcie şi creşteau pe malurile fluviului Nistru şi în pădurile din preajma Sorocii” [87, p. 76].

Unul dintre cei mai mari producători de miere și ceară din Țara Moldovei era orașul Iaşi. În oraș și în împrejurimile lui, precum și în branișteа de la Bohotin, numărul prisăcilor a început să crească din a doua jumătate a sec. XVI. Astfel, pe hotarul târgului Iaşi se amenajase „prisaca lui Balica” [35, p. 256], care era situată în apropiere de actuala biserică Frumoasa, iar lângă Mănăstirea Galata era altă prisacă, „prisaca Mitropolitului Teofan” [33, p. 403].

Poienele ce înconjurau oraşele le permiteau locuitorilor urbelor (inclusiv călugărilor de la mănăstirile aflate pe teritoriile urbane) să-şi aşeze ştiubeile în împrejurimile oraşelor. Dar pentru a evita conflictele cu vecinii, era necesar ca așezarea cu stupi să fie întărită de rege. Astfel, într-un act datat cu 8 aprilie 1585 Petru Șchiopu voievod (1574-1579; 1582-1591) întărește mănăstirii Pângărați „toată Poiana Pângăraților și un loc de prisacă mai sus de târgul Bacău și cu acele poieni ce sunt acolo” [53, p. 24]. Peste un an, la 5 august 1586, acelaşi domn întărește „pre o prisacă veche, cu toate hotarile ce vin către dânsa, care iasti în Piscul Cornilor pe Vaslui (...) monahului Teodor” [35, p. 330].

Despre numărul știubeielor de albine în orașele din Țara Moldovei, la sfârșitul sec. XVI, putem judeca indirect după valoarea în bani a dijmei din ceara și mierea percepută de domnie. În lucrarea sa „*Descrierea Moldovei*” italianul Giovanni Batero, care s-a aflat în Moldova în anii 1580-1590, a notat că „În Moldova în orașe, ca și în târguri, mai locuiesc sași și unguri, dar domnul scoate 100 000 de scuzi mai mult de la cei dintâi decât de la aceștia din urmă la dijma din ceară și din miere, bunuri care se apreciază că ajung la 2 000 000 [scudi] pe an” [11, p. 575].

Din acest text reiese că localitățile urbane aduceau domniei un venit considerabil din producerea mierii și cerii.

Studiind problema practicării apiculturii în Moldova, în prima jumătate a sec. XVII, am constatat că această străveche ocupaţie a românilor cunoaşte în perioada respectivă un progres, care s-a manifestat prin sporirea numărului prisăcilor, fie a proprietarilor laici sau ecleziastici. Afirmația noastră reiesă din actul de la 31 martie 1640, prin care domnitorul Vasile Lupu (1634-1653) dăruiește mănăstirii Trei Ierarhi din Iași: „trei sate (...) Răchitenii, și Tămășenii, și Iuganii, cu (...) o mie de stupi" [60, p. 332]. Dacă cifra satelor în acest document este reală, reiesă că fiecare dintre cele trei sate avea în mediu cca 333 de stupi de la care, după toate probabilitățile, se căpăta o cantitate impunătoare de miere și ceară.

Ca și alte valori imobiliare, prisăcile din vatra sau hotarul târgurilor din Țara Moldovei se vindeau și se cumpărau fără a cere consimțământul administrației orășenești. Valoarea tranzacțiilor depindea de un șir de factori, dintre care: numărul știubeielor, locul în care era amplasată prisaca (livezi, pădure, tufari), căile de acces etc. La 20 decembrie 1518 Trif, fiul Marinei și rudele ei „au vândut o prisacă unde a fost mănăstire și o poeniță (...) în hotarul târgului Sucevei (...) lui Teoctist, mitropolit de Suceava, pentru 80 de zloți tătărești" [33, p. 130] (sau 32 galbeni – convertire valutară bazată pe afirmația că „40 zloți fac 16 galbeni" [56, p. 242]). Conform unui alt document, la 25 februarie 1620, Roman din Suceava vinde lui Giurge prisaca sa „din hotarul târgului sub ţarina Arenilor, cu pomi, cu casă, cu hăleşteu şi cu locul 2 rânduri de pământuri ce am avut în hotarul târgului jupânului Giurge, ginerele Petricii de la noi, am vândut de bună voia mea, de nimeni nevestitit nici asuprit și am vândut drept 170 taleri (...)" [4, p. 132]. La 8 martie 1625, popa Partic „pre acel loc de prisacă, ce iaste în dreptul mitohului Armenesc, (...) ce iaste în hotarul târgului Sucevei (...) a plătit 50 de boi" [54, p. 358]. Reieșind din faptul că în acea perioadă 15 boi costau 32 de zloți tătărești [55, p. 629], rezultă că acest loc de prisacă din hotarul târgului Suceava valora 107 de zloți tătărești sau 43 de galbeni. Astfel, prețul unei prisăci pe teritoriul târgului Suceava varia, în sec. XVI-XVII, între 80-107 de zloți tătărești (32-43 de galbeni).

Pentru a-și asigura stăpânirea asupra prisăcilor cumpărate sau pentru a evita conflictele cu vecinii, noii proprietari ai prisăcilor preferau să obțină confirmarea actului de cumpărare de la domnie. Astfel, la 8 martie 1625, domnul Radu Mihnea (1623-1626) întărește fostului pârcălab Iani o prisacă din hotarul târgului Suceava, situată între Areni și mitohul armenesc, „care acest loc de prisacă și helești și cu livezi este a lui dreaptă cumpărătură de la Crăstăna, preoteasa popii lui Fedor, nepoata popii lui Parțic, drept 140 taleri de argint (...)" [121, p. 244-245].

De altfel, stăpânite cu drept de proprietate privată, atât prisăcile cât și locurile bune pentru apicultură puteau fi transmise prin moștenire. Astfel, prin documentul din 5 martie 1657 Țato, locuitoarea orașului Iași, dăruiește nepotului său de soră Enache, afară de casele de pe Podul Vechi „(...) și o prisacă cu stupi și cu locul ce iaste în ținutul Cîrligăturiei, la Bărboși, în hotarul Bălților" [43, p. 484-485]. Observăm astfel, că rentabilitatea ramurii, precum şi cheltuielile relativ mici pentru întreţinerea ştiubeeelor de albine le permiteau orăşenilor să stăpânească prisăci în diferite ţinuturi ale Ţării Moldovei.

Mierea din Țara Moldovei putea servi în unele cazuri ca echivalent bănesc în schimbul de mărfuri. Astfel, la 3 noiembrie 1638, Vasile Lupu (1634-1653) întărește lui Enachi și fraților săi o ocină din satul Sohodol, ținutul Bacău, cumpărată de la Nedelea, „(...) dreptu un poloboc de miere. Și acelui poloboc de miere s-au ruptu prețul direptu cinsprădzece galbeni" [59, p. 464-465].

Ceara, din care se confecţionau lumânări, era folosită pentru iluminarea încăperilor – caselor, dughenelor, bisericilor etc. Acest produs al apiculturii se utiliza, de asemenea, la tiparniţile vremii [126, p. 55]. De altfel, mierea şi ceara în Țara Moldovei erau folosite la prepararea medicamentelor şi a băuturii numită mied [29, p. 114].

Cei mai mari consumatori ai produselor apiculturii – mierea și ceara, erau bisericile și mănăstirile. Deoarece în primele secole de existenţă a Ţării Moldovei mănăstirile nu dispuneau de cantităţile necesare pentru iluminatul bisericilor şi a lăcaşelor de cult, ele erau ajutate de domnie: la 30 septembrie 1503, Ștefan cel Mare (1457-1504) dăruiește Mănăstirii Neamț „(…) o prisacă, precum și în fiecare an câte șase pietre de ceară din pietrele ci ne se cuvin [domniei] din Târgul nostru de la Neamț" [33, p. 37].

Observăm astfel, că în orașele din Rzeczpospolita și Țara Moldovei se practica pe larg apicultura – o ramură reîntabilă produsele careiea erau folosite pe larg în lăcașurile sfinte precum și pentru consumul propriu și realizării pe piețele orașelor.

3.3. Concluzii la capitolul 3

În urma cercetării problemei rolului agriculturii în economia orașelor din Rzeczpospolita și Țara Moldovei putem formula următoarele concluzii:

Cele mai răspândite cereale ce se cultivau pe terenurile agricole ale orașelor din Rzeczpospolita și Țara Moldovei, în sec. XVI-XVII, erau: secara, grâul, orzul, iar pe teritoriul Poloniei și Belorusiei, în limitele teritoriale de astăzi, în această listă era și ovăsul.

Principala cultură graminee pe terenurile urbane ale Poloniei, Ucrainei, Belorusiei și Lituaniei era secara. Cu toate acestea, cel mai valoros, din punct de vedere comercial, era grâul, mai pretențios la condițiile pedoclimatice decât secara. Grâul avea un preț mai mare pe piață

comparativ cu celelalte cereale și era cultivat pentru necesitățile proprii și, mai ales, pentru export.

În sec. XVI, în unele teritorii ale Rzeczpospolitei, ca, de exemplu, în Lituania, încep a se mări suprafețele semănăturilor de orz datorită dezvoltării industriei de producere a berii. Tot această industrie a condiționat creșterea importanței economice a hameiului în Polonia și Ucraina, ceea ce a dus la existența grădinilor de creștere a hameiului la periferia orașelor.

În estul Europei, dintre culturile industriale crescute de orășeni, erau răspândite cânepa și inul, ultimul folosit pentru confecționarea îmbrăcămintei și a funiilor pentru corăbii.

Una dintre cele mai importante ramuri agricole în orașele din estul Europei era creșterea vitelor. Existența pășunilor și fânețelor pe teritoriile orașelor și în preajma lor, de pe întrg arealul analizat, asigura dezvoltarea creșterii animalelor. Creșterea și vinderea acestora era profitabilă. Pe terenurile urbane atât a Rzeczpospolitei, cât și și a Țării Moldovei se creșteau predominant vitele cornute mari, caii, porcii, oile, păsările.

Una dintre ramurile cele mai dezvoltate ale agriculturii urbane în Țara Moldovei era viticultura. Acest fapt era facilitat în principal de condițiile pedoclimatice deosebit de favorabile acestei culturi. O pondere deosebită viticultura o avea în limita hotarelor târgurilor: Cotnari, Iaşi, Hârlău, Huși, Nicorești, Galați, Hotin, Siret şi Bacău. Pe de altă parte, în orașele din Rzeczpospolita nu erau condiții pedoclimatice favorabile practicării viticulturii, excepție făcând unele teritorii ale Poloniei de Sud și ale Ucrainei.

Legumicultura reprezenta o altă ramură a agriculturii practicată pe terenurile atât a orașelor din Rzeczpospolita, cât și din Țara Moldovei. Se cultiva practic aceeași diversitate de legume. De regulă, legumele cultivate în aceste teritorii erau utilizate pentru satisfacerea cerințelor locale, aducând venituri orășenilor prin comercializarea și impozitarea lor.

Pomicultura era o ramură a agriculturii mai puțin semnificativă pentru economia urbană a Rzeczpospolitei, deoarece nu existau condițiile pedoclimatice cele mai favorabile creșterii pomilor frictiferi. Pe întreg arealul Rzeczpospolitei și Țării Moldovei se cultiva aceeași varietate de pomi fructiferi: mărul, părul, prunul, cireșul, caisul, piersicul, parțial nucul. În Țara Moldovei mai era întâlnit gutuiul.

Apicultura, prin intermediul căreia se asigurau necesitățile populației în miere și ceară, era dezvoltată în perioada sec. XVI-XVII în orașele din Polonia, Ucraina, Belorusia, Lituania precum și în cele din Țara Moldovei. Astfel, condițiile climaterice din arealul geografic cercetat de noi contribuiau la dezvoltarea celor mai diverse ramuri ale agriculturii, produsele cărora erau destinate atât consumului propriu, cât și realizării pe piață, agricultura având astfel un rol deosebit de important în economia urbană.

Despre rolul pe care îl avea apicultura în Epoca Medievală în Țara Moldovei ne vorbește și faptul că printre daniile pe care le făcea domnia lăcașelor sfinte un loc aparte îl aveau prisăcile. Remarcăm că în unele orașe ca, spre exemplu, Soroca apicultura a fost în Evul Mediu una dintre îndeletnicirile de bază a locuitorilor orașului.

4. MEŞTEŞUGURILE ŞI COMERŢUL CU PRODUSELE AGRICOLE ÎN RZECZPOSPOLITA ŞI ŢARA MOLDOVEI

4.1. Meşteşugurile legate de prelucrarea produselor agricole

Abundenţa produselor agricole (de origine vegetală şi animală) şi necesităţile cotidiene ale locuitorilor oraşelor în perioada analizată de noi (hrană, îmbrăcăminte) au contribuit la dezvoltarea meşteşugurilor legate de prelucrarea produselor agricole. La rândul său, aceste meşteşuguri au contribuit la prosperitatea economică a oraşelor prin furnizarea de mărfuri atât pe piața internă, cât și externă, precum și la plătirea de către orășeni a impozitelor la care erau supuși.

4.1.1. Meşteşugurile legate de prelucrarea produselor vegetale

Morăritul

Morăritul în orașele din Rzeczpospolita

Un rol important în economia oraşelor din Rzeczpospolita îl avea dezvoltarea industriei morilor, care produceau făină pentru orășeni. Istoricul T. Lalik, în urma cercetării acestui aspect al istoriei orașelor din Rzeczpospolita, menționa, că „(...) oraşele mari şi mici de pe teritoriul **Poloniei**, din sec. XVI, au avut o rețea de mori, care erau atât în proprietate privată, cât şi a statului” [251, p. 102].

Creșterea numărului populației în unele orașe, în sec. XVI, necesita sporirea numărului morilor care puteau fi construite cu permisiunea regelui. Astfel, prin actul semnat la 1 august 1532 de către Sigismund I (1506-1548), în urma unei cereri a orășenilor din Liov, regele le permite acestora „(...) să contruiască pe banii proprii o moară în Liov, pe râul Poltava, în apropierea zidurilor orașului, (...) la care să se macine cereale de diferite tipuri, (...) din cauza că morile din acest oraș, amplasate pe râul respectiv, nu reușesc să macine făina necesară brutarilor” [234, p. 219]. Atunci, când unii proprietari construiau moara fără a dispune de permisiunea în scris al regelui ei nu puteau pune moara în funcțe dacă nu aveau dreptul de întăritură de la rege: prin actul din 5 martie 1635 regele Vladislav al IV-lea Vasa (1632-1648) „întărește morarilor Jack Jakimowikz și Pawel Iwankowikz din orașul Lublin dreptul la moara construită de ei pe râul Bystrzyca”. Suplimentar, regele le mai întărește și dreptul de a se folosi de câmpul de lângă moară numit Dubakow [214, p. 206-207].

Morile erau amplasate nemijlocit în oraș sau în suburbiile acestora în dependență de distanța locului pe unde curgea un râu sau râușor pe care era instalată moara. Tot la locuri favorabile erau instalate și morile de vânt mai puțin numeroase comparataiv cu morile de apă. De regulă, tranzacțiile cu morile aveau loc cu permisiunea regelui sau a reprezentanților acestuia. De

exemplu: prin actul din 11 februarie 1633 Vladislav al IV-lea (1632-1648) îi permite soldatului veteran Aleksander Fredro să cumpere „trei mori din suburbiile or. Wisznia din mâinile a trei proprietari” [214, p. 13].

Deoarece pentru construirea morilor și înzestrării lor cu ustensilele necesare se cereau investiţii financiare, morile Evului Mediu erau considerate obiect de mare preț. De aceea nu-i deloc întâmplător faptul că printre donațiile primite de unii slujitori ai regelui din partea acestuia erau și morile. Astfel, la 23 martie 1635 Vladislav al IV-lea a dăruit lui „Krzysztof Brzozowski, funcționar (din zemtva Belsc) și scriitor, o moară situată lângă orașul Brańska, pe râul Nurzec, fiindcă acesta a fost un slujbaș bun” [214, p. 239]. Prin actul din 17 martie 1635 același rege „în semn de recunoștință pentru multe merite ale familiei Denhoffowi” dăruiește lui Stanislaw Denhoffowi orașul Welun din starostatul Welunsc cu conace (...), mori [214, p. 225].

Despre numărul morilor într-un oraș sau altul aflăm din cărțile de inventariere. De exemplu: din inventarul averii orașului Kromołów din 21 iulie 1665 aflăm că „orășenii macină cereale la cele două mori din apropierea orașului” [210, p. 100]. Din actele de care am dispus am constatat că în orașele: Gdansk, Wisznia, Liov orășenii măcinau cerealele la cel puțin trei mori; în orașele Lomza, Censtohov, Kromołów – la cel puțin două mori; iar în orașele Brańska, Welun, Lublin la cel puțin o moară. Aceste mori aparțineau regelui, orășenilor și nobilimii.

În orașele **Ucrainei**, ca și pe întreg teritoriul Rzezcpospolitei, sunt atestate mori destinate asigurării necesităților populației, în special, în făină; capacitatea cărora depindea de debitul de apă pe care erau așezate ele. În calitate de exemplu ne servește descrierea Kievului de către reprezentantul regelui Frederih Pronskii din 1545 în care se menționează că „Sub cetatea Kievului este o moară pe râulețul Kudravț ce aparţine unui nobil la care macină numai locuitorii cetății” [235, p. 28].

O bună parte a morilor, de pe teritoriul actual al Poloniei, aparținea mănăstirilor care aveau o necesitate sporită de făină, întrebuințată pentru alimentarea călugărilor, mai ales în timpul posturilor, pentru organizarea multiplelor ceremonii religioase etc. Uneori mănăstirile din orașe primeau terenuri necesare pentru construcția morilor de la regi. Astfel, în anul 1516 Sigismund I (1506-1548) întărește „mănăstirii Nikolisko-Pustânnâi din Kiev, un loc de moară pe Darniţa dăruit de regele Alexandru (1501-1506)” [235, p. 12]; prin cartea regală din 1568 Sigismund al II-lea (1548-1572) miluiește „mănăstirilor Kiev-Vâdubiţki şi Lavra Pecerska o moară pe râul Lâbedi” [235, p. 16].

Ca și alte orașe din Rzeczpospolita, locuitorii orașelor aflate pe teritoriul actual al **Belorusiei**, în sec. XVI-XVII, se foloseau de morile aflate atât pe teritoriul orașelor cât și în suburbiile acestora. În sec. XVII în apropierea oraşului Minsk exista o moară pe râul Svisloci

[169, p. 43]. În unele cazuri orășenii nu respectau drepturile mănăstirilor de a se folosi de o anumită parte din veniturile morilor. În atare cazuri mănăstirile se adresau la judecătoria orașului care, de regulă, le dădea câștig de cauză mănăstirilor. Astfel, prin decretul Judecătoriei povetului Minsk din 28 decembrie 1645, pe baza plângerilor mănăstirilor Sf. Duh și Voznesenskii din orașul Minsk „li se acordă dreptul de folosință a jumătate din venituri de la moara din suburbia numită Priluki" [136, p. 232].

Deseori, între proprietarii morilor apăreau conflicte pentru orășenii sau sătenii din preajma lor ce veneau să macine cereale la acestea. Astfel, în actul din 13 ianuarie 1515 este înregistrată următoarea dispută: „S-a plâns orășeanul Ian din Porozovsk pe voitul Porozovskului panul Stanislav Mikolaevici Podoleanin și anume: eu am o moară și la această moară aveau libertatea de a măcina grâul orășenii și oamenii liberi, iar voitul orășenilor din Porozovsk, care sunt sub stăpânirea lui, le-a ordonat ca să aducă grâul și să facă făină la moara lui. (...) Și noi am hotărât că acei orășeni care sunt sub dreptul voitului Stanislav Mikolaevici Podoleanin să ducă grâul la moara lui" [181, p. 205-206]. Prezența acestor conflicte se datorau faptului că morile erau o sursă importantă de venit pentru stăpânii morilor: cu cât mai mulți oameni veneau la moară, cu atât sporeau veniturile proprietarilor morilor.

În cazurile în care locuitorii unui oraș dispuneau de sursele necesare pentru a-și construi o moară, ei se adresau regelui care, de obicei, satisfăcea adresarea orășenilor. Astfel, prin actul din 26 mai 1579 regele Ștefan Bathori (1576-1586) întărește privilegiul acordat de Sigismund al II-lea August (1548-1572) locuitorilor din Grodno dispunând că: „Orășenii din Grodno au dreptul de a construi mori pe râul Neman (...), de a se folosi de serviciile și veniturile ei cu condiția ca să nu cauzeze pierderi morilor regale" [131, p. 91]. Pentru a-și spori veniturile regele se străduia să-i atragă pe orășeni să macine grânele la morile sale prin scutirea de unele taxe pentru serviciile morilor, ca de exemplu taxa pentru măsurarea cantităților de grâne aduse la acestea. În același timp, monarhul le permitea orășenilor să se ducă la alte mori doar în cazul în care morile regale erau ocupate. De exemplu: la 22 martie 1588 Sigismund al III-lea (1587-1632) acordă un privilegiu orășenilor din Grodno prin care dispune ca „orășenii să nu plătească la morile regale pentru măsurarea cantităților de grâne, care se lua până acum de administratori – câte 12 penezi de la un butoi și au dreptul de a măcina grânele la morile particulare, dacă cele ale regelui vor fi ocupate" [131, p. 97].

Morile din orașe puteau să aibă mai mulți proprietari, fiecare din ei având cota sa parte din venit, care, după toate probabilitățile, nu era stabilită documentar, ceea ce genera conflicte între proprietarii morii. De exemplu, în actul din 31 ianuarie 1558 este stipulat: „În fața noastră (...) judecători a povetului Gorodensk (...) s-a plâns orășeanul Ivan Kudrici pe orășeanul din

Gorodișce Grișco Jornovskii că i-a luat fără voie din moară trei butoaie cu grâu, iar Grișko Jornovskii a zis că lui îi revine a cincea parte din venitul acestei mori, pe care Ivan Kudrici nu dorește să i-l dea (...) de aceea a și luat acest grâu (...)" [139, p. 284].

Moara putea fi transmisă prin moștenire. Astfel, prin testamentul datat cu 9 septembrie 1675 orășeanul morar din Brest Timofei Troșevici notează: „(...) Să fiu înmormântat în Biserica Sf. Simeon lângă Muhavici (...) și las toată averea copiilor și rudelor (...) [130, p. 466].

Atunci când regele dădea în arendă unele mori care-i aparțineau, el dispunea ca locuitorii din împrejurimi să macine la moara lui. La 25 februarie 1635 evreul Seder Josiewikz din Brest, arendatorul unei mori regale din orașul respectiv, prezintă judecătoriei din or. Brest privilegiul acordat de Cazimir al IV-lea (1447-1492) cu următorul conținut: „Așa cum unele persoane particulare au cumpărat terenuri agricole lângă orașul Brest, au grâu și îl macină la mori străine, regele ordonă strict să înceteneze aceste activități, iar celora care vor măcina grâu la mori străine, li se va confisca grâul" [129, p. 153].

Ca și în alte regiuni din Rzeczpospolita, documentele atestă existența morilor în orașele de pe teritoriul **Lituaniei** de astăzi. Unul dintre primii morari menționați în Lituania este morarul Stețko din Vilensk căruia, conform plângerii văduvei Varvara Matusova, din 1510, soțul ei, fost morar, „i-a vândut acestuia niște construcții (...), dar Stețko nu i-a dat toți banii" [181, p. 18-19]. Din unele documente accesibile deducem indirect că în sec. XVI-XVII numărul morarilor era mic. Astfel, într-un document al judecătoriei din Brest, din 1516, se constată următoarele: „S-a plâns nouă panul Nemirovici pe voitul Vilenskului Butrim, precum că acesta i-a luat trei oameni, dintre care unul era morar" [181, p. 381]. Furtul bărbatului specialist în ale morăritului ne permite să presupunem că orașele din Lituania în sec. XVI duceau lipsă de morari calificați.

Numărul morilor în fiecare oraș era, probabil, în corespundere cu numărul locuitorilor urbei, dar și cu numărul oamenilor bogați care puteau construi mori cu forțele proprii.

Morile, care constituiau un bun comun al locuitorilor urbei, erau întreținute cu ajutorul orășenilor. Una dintre obligațiile lor era de a participa la repararea barajului atunci când acesta punea în pericol activitatea morii [220, p. 3].

Din conținutul unor documente accesibile putem presupune că între proprietarii morilor din orașe exista o anumită concurență care se manifesta, uneori, prin distrugerea morii concurentului. Astfel, în plângerea adresată judecătoriei din orașul Troțk, din 24 mai 1591, a panei Barbara Kunțovici este menționat că „(...) panul Micolai Narușevici la data de 24 mai a anului curent a atacat împreună cu oamenii săi proprietatea mea din Troțk, pe morarul meu l-au bătut, au scos roata de moară, au scos ușile de la moară, cinci butoaie de făină le-au vărsat (...). Iar cărăușul care a fost martor a recunoscut acestea (...)" [142, p. 101].

Observăm, astfel, că morile erau un element al economiei prin intermediul căruia locuitorii urbei se asigurau cu hrană. Venitul anual al unei mori de pe teritoriile orașelor din Rzeczpospolita, în sec. XVI, varia între cca 20-40 de cope de groși lituanieni (cca 1 200-2 400 de groși) [130, p. 33], ceea ce era destul de semnificativ pentru acea perioadă.

Morăritul în orașele din Țara Moldovei

Cultivarea cerealelor pe terenurile agricole ale localităților urbane, dar și ale celor sătești din Țara Moldovei a făcut ca morăritul să constituie o ocupaţie importantă în viaţa orășenilor. Ca și în Rzeczpospolita, morile din Țara Moldovei aveau menirea de a asigura locuitorii orașelor cu făina necesară atât pentru coacerea pâinii, cât și pentru asigurarea cu materie primă a orășenilor specializați în prepararea și vinderea pe piața orașului a franzelelor, covrigilor ș.a. În linii majore, după cum constată Șt. Olteanu și C. Șerban, „Morile din târguri şi oraşe completau necesarul de făină pentru alimentaţia orăşenilor şi pentru atelierele de brutărie” [111, p. 264].

Referindu-se la problema rolului morilor în orașele din Țara Moldovei, L. Rădvan sublinia următoarele: „O sursă bună de venit pentru orăşeni era reprezentată de deţinerea şi exploatarea morilor. Prin sau pe lângă toate oraşele treceau râuri, din care erau deviate canale folosite exclusiv pentru mori, ce poartă de obicei numele de Gârla Morilor sau „pârâul târgului” (...)” [116, p. 264].

Deoarece morile constituiau o sursă importantă de venit, unii domni dispuneau de mori proprii într-un număr relativ mare. De exemplu: într-un document din 10 martie 1635 este menționat „(...) un vad de moară la Prut, unde au fost șase mori domnești (...) în ocolul târgului Huși” [58, p. 55]. Unii domni dăruiau „pentru dreaptă și credincioasă slujbă” morile de care dispuneau. Astfel, la 17 octombrie 1599 Eremia Movilă voievod dăruiește lui „Mogâldea vornic de poartă niște mori ce sînt pre hotarul domnesc la Târgul Frumos (...) care acele mori au fost a Guții ușariu” [36, p. 272]. Din documentele accesibile reiesă că în Târgul Frumos, așezat pe malurile râului Bahluieț (afluent a râului Bahlui), era un număr relativ mare de mori (comparativ cu alte orașe), o parte a cărora au fost dăruite de către domni mănăstirilor. Prin actul de la 30 iulie 1606 Simion Movilă voievod dăruiește „mănăstirii Secul (...) mori din Târgul Frumos” [38, p. 56]. Acțiuni de dăruire și întărire de mori în Târgul Frumos acestei mănăstiri le găsim și în alte documente, ca de exemplu cele datate cu: 16 ianuarie 1612 [39, p. 53], 2 ianuarie 1622 [41, p. 87] etc., iar în actul de la 19 februarie 1617 este menționat de „a lăsa în pace (...) o moară de la mănăstire de la Săcul” de către dregătorul din Târgul Frumos [40, p. 100]. În aceste acte nu se specifică anume ce număr de mori au fost dăruite acestei mănăstiri.

Morile necesare pentru asigurarea cu hrană a orășenilor sunt atestate documentar și în orașele: Iași [36, p. 28], Vaslui [54, p. 453], Baia [35, p. 149], Cotnari [54, p. 114-115], Botoșani

[55, p. 169], Hârlău [42, p. 30], Bârlad [36, p. 105], Piatra [57, p. 25], Trotuși [38, p. 83], Orhei [55, p. 142] ș.a.

Din documentele analizate, ce se referă la morile aflate pe teritoriile sau în hotarele târgirilor, constatăm că în târgurile Huși, Târgul Frumos, Iași, Baia, Cotnari, Botoșani existau de la două până la șapte mori, iar în târgurile Hărlău, Bârlad, Piatra, Orhei, Trotuș exista cel puțin câte o moară.

Morile erau obiecte de cumpărare-vânzare, de dăruire din partea domniei atât pentru persoanele particulare, cât şi pentru biserici şi mănăstiri. În același timp morile erau și obiecte de litigiu [79, p. 207], deoarece prezentau în sine o valoare economică relativ mare pentru acele timpuri. Astfel, în prima jumătate a sec. XVII locul unui vad de moară costa la Orhei 80 de lei [55, p. 142], iar la Tecuci – 70 de taleri [56, p. 259] sau 107 de galbeni.

Brutăritul

Brutăritul în orașele din Rzeczpospolita

Brutăritul era una dintre ocupațiile târgoveților din arealul geografic analizat în teză, având ca materie primă în principal făina de grâu și făina de secară. Pâinea și produsele de panificație reprezentau alimente de bază în hrana zilnică a populației. Aceasta se datora și faptului că orașele erau asigurate cu cereale de producție proprie, care se măcinau preponderent la morile situate pe teritoriile acestora sau în preajma lor.

Cererea de pâine în orașele **Poloniei** a condiționat dezvoltarea vertiginoasă a acestui meșteșug, datorită creșterii numărului populației.

Unul dintre orașele poloneze care avea un număr mare de brutării era orașul Gdansk, oraș în care cercetătoarea M. Bogucka a constatat în perioada sec. XVI-XVII existența a cca patruzeci de brutării [209, p. 21].

Într-un alt studiu al autoarei, consacrat istoriei orașului Gdansk, M. Bogucka a stabilit că „În Gdansk, în sec. XVI, pe lângă cele câteva varietăți de pâine (pâinea albă, pâinea de culoare închisă cu adaos de tărâțe, pâinea olandeză de calitate inferioară, dar de o popularitate deosebită – pentru dreptul producerii ei apăreau conflicte între brutari) se produceau și așa produse de panificație ca: prăjituri, chifle și turte dulci, biscuiți, sub formă de rulouri (după rețeta olandeză)” [208, p. 34]. Un alt oraș mare al Poloniei era orașul Cracovia, în care la 1653 au fost atestate 23 de brutării [208, p. 21].

În inventarul orașului Włodowice, din 23 iulie 1665, au fost incluși: „cei 12 brutari ce au dreptul de a coace pâine și alte produse din cereale” [210, p. 106].

În urma cercetării problemei alimentației în Polonia, în perioada medievală, istoricul polonez E. Kowecka a subliniat că: „(...) pâine albă, prăjituri se coceau la reședințele din

Varșovia și Bialystok ale marelui funcționar Jan Klemens Branicki (1689-1771) al Poloniei" [243, p. 45]. Această pâine de o calitate deosebită era pregătită din făina obținută la morile din Marymont și Piaseczno, localități amplasate la marginea Varșoviei" [243, p. 46].

Un alt oraș unde existau numeroase brutării era Liovul. Referindu-se la varietățile de pâine ce se produceau în acest oraș Martin Gruneweg, contabil la un negustor din Liov, în perioada anilor 1582-1586, nota: „Am străbătut jumătate din Europa și am fost în cele mai vestite orașe ale lumii, dar în niciunul nu am văzut ca aici atât de multe feluri de pâine, care sunt aduse aproape zilnic pe piață, încât aproape fiecare străin își află pâinea specifică țării sale, franzele, cozonacul și cum se vor mai numi ele (...). Și toate acestea se datorează celor 26 de brutării din oraș" [7, p. 73].

Analizând meșteșugurile practicate în orașele **Ucrainei** din sec. XVI-XVII medievista ucraineană A. Șvidko a menționat că „În sec. XVI brutăritul exista în orașe ca un meșteșug aparte ce se supunea regulilor breslei", ceea ce presupune existența unei bresle separate a brutarilor. A. Șvidko a mai constatat că, în sec. XVII, în orașul Luțk „(...) fiecare al șaselea meșteșugar se ocupa cu brutăritul și că în brutăriile orașului activau 36 de brutari care coceau pâine, 24 de brutari care coceau biscuiți, patru brutari – clătite, zece brutari – prăjituri cu brânză etc., în total 84 de brutari" [201, p. 75]. Acest material demonstrează că în oraș exista deja o specializare clară a brutarilor ceea ce presupune indirect și o marfă de calitate a brutarilor.

După cum era de așteptat, un număr impunător de brutării erau în Kiev. În urma călătoriei prin Ucraina în 1640 inginerul polonez Boplan menționa că „(...) locuitorii Kievului sunt îndestulați bine cu pâine proaspătă, care (...) se coace în 8 brutării ale orașului" [235, p. 73].

Astfel, în orașele Ucrainei (în arealul geografic actual), în perioada analizată, numărul mare de brutari specializați în coacerea anumitor produse de panificație demonstrează că profesia de brutar era răspândită, aceștea asigurând locuitorii orașelor cu produse de panificație.

În **Belorusia** activitatea brutarilor orașelor era controlată de Radă, în special diversitatea pânii coapte, care după calitate era de patru feluri: „din grâu, grâu cu tărâțe, ovăs, ovăs cu tărâțe" – după cum este stipulat în actul din 6 septembrie 1584 emis de Rada Moghiliovului [144, p. 288].

La 21 noiembrie 1594 aceeași instituție îi acordă lui Adam Hreptovici, starostele voievodatului Novogrudok „(...) eliberarea de toate dările în bani ce au legătură cu activitatea brutăritului în orășelul Lipsc" [127, p. 112], susținând astfel dezvoltarea brutăritului în orășel.

În cazurile în care unii proprietari nu respectau regulile vânzării pâinii sau nu achitau taxele stabilite pentru vânzarea pâinii în oraș, locuitorii urbei se adresau cu plâmgeri la instanțele judecătorești. Dintr-un act al judecătoriei din Brest de la 6 septembrie 1624 aflăm următoarele:

„(...) S-a adresat nouă în judecătorie breasla brutarilor din orașul Brest pe confratele lor Kondrat Dudcici și anume pe faptul că acesta nu respectă regulile breslei și împreună cu soția sa vinde în piață pâine fără achitarea taxelor, iar când pâinea a fost înregistrată, el a zis că nu-i aparține lui, dar altui brutar" [130, p. 254].

Brutarii orașelor din **Lituania** uniți, de regulă în bresle, erau, de asemenea, supuși starostelui care, afară de statut, trebuia să respecte și legile orașului. Astfel, în statutul breslei brutarilor orașului Vilnius, din 28 mai 1664, care constă din 15 puncte, se stipulează următoarele: „Caznaua breslei și privilegiile ei se află sub controlul starostelui, dar se află în limitele jurisdicției orășenești" [134, p. 48]. Una dintre funcțiile principale ale starostelui era să urmărească ca toți brutarii breslei să realizeze pâinea cu același preț, pentru a evita diferența de avere dintre breslași. Cei care nu respectau această lege puteau fi excluși din breaslă. În actul judecătoriei orașului Vilnius, din 15 martie 1665, este stipulat că: „Starostele breslei brutarilor din Vilensk (...) a spus că brutarul Andrei Tomașevici a fost exlus din breaslă din cauza că a copt pâine pe care a vândut-o mai ieftin decât șase groși" [134, p. 293]. Conform estimărilor cercetătorilor R. Jiugjda și A. Smirnov, în sec. XVI-XVII, în orașul Vilnius funcționau cca 30 de brutării, în orașul Kaunas – cca 24, iar în orașul Lida – cca 11 [159, p. 76]. După cum a constatat A. Baliulis, în sec. XVI-XVII, „în orașul Merkines existau nouă brutării care asigurau locuitorii cu pâine și alte produse de patiserie" [220, p. 4].

Astfel, în orașele din Rzeczpospolita existau bresle ale brutarilor, a căror activitate era în concordanță cu anumite înlesniri, dar și reguli pe care trebuiau să le respecte. Numărul mare de brutării aflate în orașele analizate, demonstrează cererea crescândă a produselor de panificație, precum și o asigurare suficientă cu materie primă a brutăriilor.

Brutăritul în orașele din Ţara Moldovei

Existența morilor de apă și de vânt în târgurile și târgușoarele din Țara Moldovei contribuia la asigurarea orășenilor cu făina necesară pentru a satisface necesitățile locuitorilor. Meșteșugarii care se ocupau cu prepararea pâinii, franzelelor și a altor produse alimentare din făină erau cunoscuți în orașele din Țara Moldovei sub numele de **brutari** sau **pitari**.

Astfel, într-un document de la 20 septembrie 1525, sunt atestați pitarii în târgul Vasluiului, care comercializau produsele de panificaţie pe piaţa oraşului, neavând drept să vândă asemenea produse. În documentul la care ne-am referit se stipulează că din această cauză „(...) O delegație de bătrâni ai Vasluiului în frunte cu parcalabul târgului cu Carabăț (...) se jeluiră [lui Ștefăniță Vodă cel Tânăr (1517-1527)] contra negustorilor greci, armeni și jidovi pe motiv că acești negustori se bagă în afacerile moldovenilor, la care cei străini n-au dreptate după legile bătrâne a ține (...) pitării, cum țin în târgul Vasluiului" [88, p. 46].

Referindu-se la problema brutăritului în orașele din Țările Românești, N. Iorga a subliniat că pentru a evita concurența brutarilor pe piețele târgurilor „Calitatea şi greutatea produselor de panificaţe era dinainte stabilită”. Mai mult decât atât: marele istoric al neamului descrie detaliat și obiectele de care se foloseau brutarii la pregătirea produselor de panificație. „Într-o brutărie, – scria N. Iorga, – puteai găsi hambar, covată, gripcă de pâine, site, coţi de cuptioriu, lopeţi, poslavaci, capac de gura cuptorului, ferşti de sticlă bune, masă de plăcinte, lăiţi” [100, p. 147-148].

După cum au constatat Șt. Olteanu și C. Șerban, meșterii brutari din târgurile Moldovei puteau fi băştinaşi sau străini. Ei au stabilit că „în Suceava, celor străini li se permitea să ţină brutării ca să facă pâine pentru vânzare, plătind aceleaşi dări ca şi ceilalţi meşteşugari brutari din tărg” [111, p. 90].

De regulă, brutarii străini se invitau și pentru că aduceau cu ei noi practici în domeniul brutăritului, mărind prin aceasta sortimentul de produse de patiserie. Faptul că domnii Moldovei invitau „pitari din Braşov” este confirmat prin scrisoarea lui Alexandru Lăpuşneanu (1552-1561; 1564-1568) din 21 august 1564. Domnul anunţa pe braşoveni că renunţă la cererea pe care o făcuse – de a i se trimite pitari: „Respectabili prieteni vecini (...). Am cerut doi pitari de calificare înaltă ca să vină la noi. Cu toate acestea, atunci când era cea mai mare nevoie de pitar pe tărâmul nostru, am găsit o femeie de a cărei nivel avansat a meșteșugului în acest moment suntem mulțumiți. Vă rugăm să ne iertați în acest refuz” [49, p. 604]. Acest fapt demonstrează că pitarii din Moldova erau la nivelul brutarilor din Transilvania, vestiţi în arta produselor de panificaţie.

Documentele de care am dispus nu menționează existența pitarilor într-un șir de orașe din Țara Moldovei. Pitarii sunt menționați însă în actele din sec. XVI-XVII în caliatate de martori. Astfel, în unele acte de la sfârșitul sec. XVI – primul sfert al sec. XVII în Iași sunt atestați un șir de meșteri-pitari, dintre care: la 29 septembrie 1593 – „Vlădică pitar” (martor) [36, p. 93]; 6 martie 1623 – „Iacob Moțoc pitar” (martor) [54, p. 39]; 14 decembrie 1635 – „Gheorgie pitar” (martor) [58, p. 327]; 8 aprilie 1639 – „Cărăiman pitaru din Iași” care împarte cu rudele sale „ocinile de la moșul său Ion Mogâlde vornic” [60, p. 93] etc.

Afară de Iași, pitari mai sunt atestați la Vaslui, într-un document de la 1 aprilie 1550 este atestat „(...) Toader pitar” [33, p. 591]; la 22 iulie 1599 – „Buciumaș pitărel” (cumpărător al unei ocini) [36, p. 266] ș.a. Târgul Suceva avea așa pitari ca: „Ion Lungul pitar” (vânzător a satului Bogdănești) menționat în actul din 28 martie 1533 [33, p. 361], „Gligor pitar din Suceava” (vânzător de ocină din satul Boldești) menționat în actul din 4 martie 1601 [43, p. 2] etc. Într-un document din 18 ianuarie 1628 la Soroca este atestat „Lupu Dârlan pitar” [55, p. 407], iar în târgul Bârlad la 15 ianuarie 1636 – „Bălteanul fost pitar din Bârlad” [58, p. 344] etc. Alți pitari

sunt atestați, de asememenea, în orașele: Cotnari [35, p. 239], Tecuci [37, p. 34], Târgul Neamț [38, p. 13], Roman [39, p. 1], Hârlău [40, p. 427] etc.

Astfel, dacă pitarii care activau în orașele din Rzeczpospolita erau uniți în bresle, apoi în sec. XVI-XVII cei din Moldova medievală nu aveau încă astfel de structuri: ei își desfășurau activitatea în mod individual în pitării. Atât în Rzeczpoapolita cât și în Țara Modovei, materia primă era suficientă atât de pe teritoriile orașelor cât și din preajma lor. Cererea în continuu pe piață a produselor de panificație a determinat ca acest meșteșug să aibă un rol primordial printre meșteșugurile practicate în mediul urban.

Producerea băuturilor alcoolice

Producerea băuturilor alcoolice în orașele din Rzeczpospolita

O îndeletnicire legată de prelucrarea produselor agricole (cereale, fructe, miere) în oraşele din Rzeczpospolita era producerea băuturilor alcoolice.

În orașele **Poloniei** (aflate pe teritoriul actual al acesteia), în sec. XVI-XVII, se produceau mai multe feluri de băuturi alcoolice: *bere, votcă, mied.* Cele mai mari producătoare de bere se considerau orașele din regiunea Prusiei: marile centre urbane (Gdansk, Elblag, Torun) și orașele mai mici: Malbork, Grudziadz, Tczew [209; 208; 212; 76].

Pentru a putea produce bere orășenii din Rzeczpospolita de altfel, ca și în alte state ale Evului Mediu, trebuiau să aibă permisiunea regelui, deoarece fiind înregistrat ca producător de bere, stăpânul berăriei trebuia să plătească o taxă la stat. Astfel, la 16 noiembrie 1635, regele Vladislav al IV-lea (1632-1648) a confirmat actul prințesei Anna Katarzyn Konstancji Wazówn, emis la Varșovia pe 20 septembrie 1635, de a i se acorda, prin intermediul acestuia, „bucătarului Alexandru Wegrzyn (...) dreptul de a fabrica bere și lichior, de a le comercializa, dar pentru care este obligat să plătească taxa numită *ciopovoi”* [214, p. 279].

Referindu-se la producerea berii pe teritoriul Poloniei în sec. XVI-XVII, A. Klonder a observat că încă în sec. XV, în Torun au existat producători de bere uniți într-o breaslă [212, p. 31]. Cercetătorul polonez mai atrage atenția asupra faptului că în secolul al XVI-lea în acest oraș era deja o asociație de proprietari ai fabricilor de bere („Brauheren”). Aceștia dețineau monopolul asupra producerii și comercializării berii în Torun și în localitățile rurale din vecinătate. Potrivit constatărilor acestui istoric la mijlocul sec. XVI această asociație includea cca 80 de membri [212, p. 31]. În ceea ce privește orașul Elblag, acesta era un oraș bogat mai ales în materia primă necesară pentru fabricarea berii [212, p. 17].

Un alt centru important în producerea berii era orașul Gdansk, oraș în care la începutul secolului al XV-lea existau câteva sute de producători de bere. În sec. XV-XVI, fabricile de bere din acest oraș livrau în medie 250 de mii barili de bere pe an [209, p. 21].

În Gdansk, în sec. XVII, în funcție de sortul de bere, la prepararea ei se foloseau grâul, secara, ovăzul, hameiul, orzul [208, p. 37]. În sec. XVI-XVII, producătorii de bere din Gdansk, ca și din alte orașe ale Rzeczpospolitei, achitau taxe la stat. De altfel, berea se producea și la sate. Deși berea rurală era de o calitate mai proastă, prețul mai mic făcea ca berarii de la sate să concureze cu cei de la orașe [208, p. 25]. Cercetătorii E. Kompan și V. Markina au menționat că în sec. XVI, unele dintre cele mai vestite centre de cumpărare-vânzare a berii şi a vinului erau oraşul Starodub şi satele din apropiere [177, p. 360].

În orașul Liov berarii și producătorii de mied erau uniți într-o breaslă. Astfel, prin ordonanța din 12 august 1621, emisă de către raițul Liovului berarilor și producătorilor de mied, li s-a acordat un privilegiu de a prepara aceste băuturi: (...) acești meseriași „să-și intensifice activiatatea în preajma sărbătorilor de iarnă (Crăciun), de Paști și în zilele de târg" [230, p. 672-677], adică atunci când în oraș se consuma o cantitate mai mare de băuturi alcoolice. Afară de băuturile menționate, locuitorii Liovului produceau și vin deoarece în împrejurimile orașului se cultiva vița-de-vie. Aflându-se la Liov, în anii 1603-1605, negustorul Ian Alinpec nota în jurnalul său de călătorie că „(...) orașul are mai multe podgorii din care se fac aproape 100 de butoaie de vin tare". Cu toate acestea, negustorul a mai adăugat următoarele: „Aici sunt aduse vinuri ungurești și moldovenești, dar acestea sunt foarte scumpe, astfel încât cei mai mulți oameni beau un mied dulce, condimentat cu hamei și bere. Aceste băuturi nu sunt atât de gustoase" [225, p. 65].

Astfel, o altă băutură, ce se prepara în sec. XVI-XVII în orașele poloneze, era miedul. Această licoare avea un grad mic de alcool și se obținea prin fermentarea mierii amestecate cu apă [76, p. 240]. În anul 1560, când s-au stabilit impozitele pe mied în Gdansk, miedul a fost inclus în grupul băuturilor alcoolice [208, p. 26].

O altă băutură alcoolică în orașele din Polonia era „votca" care avea un grad mai mare de alcool, orașul Gdansk fiind apreciat în istoriografie ca „(...) un adevărat lider în domeniu" [208, p. 26]. În calitate de materie primă pentru producerea votcăi era folosită secara.

Producția de votcă s-a dezvoltat aici pe scară largă, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, când, conform opiniei lui A. Wyczanski: „nou-veniții din Olanda au implementat tehnologii avansate. În anul 1598, Ambrose Vermoellen de Lier din Țările de Jos a creat în Gdansk mărci pentru votcă și lichioruri, denumite „der Lachs", ce au fost recunoscute destul de repede la nivel mondial" [216, p. 58].

Potrivit cercetărilor realizate de istoricii E. Kaczynska și K. Piescowicz în sec. XVII „în Gdansk erau 68 de distilerii oficiale, fără a fi menționați cei care produceau alcool pe ascuns" [211, p. 147].

De altfel, în orașele din Polonia se preparau cu succes atât berea cât și votca. Astfel, în inventarul orașului Włodowice, din 23 iulie 1665, se indica: „o distilărie de producere a votcăi, (...) o fabrică de bere” [210, p. 105]. Prepararea ambelor băuturi se făcea cu permisiunea regelui. În actul de confirmare semnat de Vładisław al IV-lea (1632-1648) pe 17 februarie 1633 se subliniază că „locuitorii orașului Kalisz au dreptul de a prepara bere și votcă” [214, p. 29].

Astfel, pe teritoriul orașelor din Polonia, în limitele teritoriale de astăzi, în sec. XVI-XVII, se produceau pe larg băuturile alcoolice (bere, mied, votcă) fabricarea cărora avea acoperire cu materie primă locală, în special cereale, iar vinul era produs în cantități nesemnificative din cauza că vița-de-vie era cultivată pe arii restrânse, fapt datorat condițiilor pedoclimatice.

În orașele din **Ucraina** (în limitele teritoriale de astăzi) erau preparate, de asemenea, votca, miedul și berea [74, p. 37]. Băuturile alcoolice erau preparate mai ales în Volânia. Conform datelor lui I. Boico: „în anul 1569 în orașele Volâni, Vladimir, Cerveni, Luţk, Kremeneţ ș.a. din regiune au existat 86 de distilerii, ceea ce reprezenta un număr semnificativ pentru acea perioadă” [146, p. 169].

Numeroase cârciumi existau în Kiev. Potrivit cercetătoarelor E. Kompan și V. Markina „În 1552, în acest oraş erau 58 de cârciumi, dintre care 50 în fiecare an îi plăteau voievodului *capşcizna*” [177, p. 360]. Mai târziu, dreptul de monopol al persoanelor cu statut înalt asupra producerii şi comercializării băuturilor spirtoase a fost confirmat de Vladislav al IV-lea (1632-1648). În privilegiul regal se stipula că „Numai rotministrului din oraş i se permite să prepare bere, începând cu procesul de fierbere până la îndulcirea cu miere, doar pentru folosire, nu pentru vânzare. (...) Dacă aceasta se va încălca se vor luau măsuri drastice: cârciumile şi vânzările vor fi confiscate. Celor care nu vor respecta aceste reglementări li se vor aplica amenzi mari” [177, p. 360].

Această stare de lucruri afecta interesele clerului, care, conform celor menționate de E. Kompan și V. Markina: „chiar dacă aveau interdicţii, continuau să construiască berării şi vinării, să înființeze cârciumi” [177, p. 360].

În sec. XVI-XVII, în orașele amplasate pe teritoriul actual al **Belorusiei** se produceau aceleași băuturi: mied, bere, votcă. Unele cârciumi se construiau în preajma orașelor. Astfel, în anul 1541, cneazul Ianuș Liubeţki a obținut învoirea de a crea „două cârciumi pe proprietatea soției sale (...) în Priluţk: una pe drumul Moghilăului, la o distanță de cinci mile de la Minsk, lângă râul Volima, iar alta în Sluţk, la o depărtare de trei mile de la Minsk, lângă râul Krupiț” [238, p. 102-103]. În aceste cârciumi, i se dă dreptul să vândă mied, bere, votcă. În același an, dintr-un act de confirmare, aflăm că boierul Ivan Nemirici a căpătat aprobarea „să construiască

un castel pe moșia sa de la Gorodișce din volostea Valevovsk (...), să facă vânzări (...), să aibă cârciumi (...) și o dată pe săptămână să facă pe moșia sa târg" [238, p. 104-105].

Pe teritoriul **Lituaniei** se prepara aceeași varietate de băuturi alcoolice. Referindu-se la acest subiect, cercetătorul lituanian D. Žiemelis a stabilit că, în sec. XVI-XVII, pe teritoriul actual al Lituaniei se prepara o cantitate mare de mied, încât se exporta și în unele orașe poloneze [223, p. 8]. Unul dintre orașele în care se căpăta cantități mari de bere era orașul Merkinės. Analizând acest subiect, A. Baliulis a stabilit că în acest oraș „(...) fabricile de bere și malț au fost construite la periferia orașului, pentru a evita un eventual pericol de incendiu" [220, p. 3].

De la proprietarii cârciumilor din orașele Lituaniei, ca și în alte orașe ale Rzeczpospolitei, se percepea impozitul numit *capșcizna* [76, p. 241]. În opinia cercetătoarei L. Jerebțova mărimea capșciznei „era cam aceeași ca și în Marele Ducat Lituanian – câte o copă de groși de la fiecare cârciumă" [158, p. 152-153].

Unii proprietari ai cârciumilor reușeau însă să obțină scutire de la plata *capșciznei*. Astfel, prin privilegiul din 20 noiembrie 1584, de care a beneficiat locuitorul din Jomotoisk – Stanislav Kgotovt, acestuia i se acorda dreptul de a zidi la cârciuma din Voilan „ (...) un hambar în care să păstreze votcă, bere, mied și alte produse pentru oaspeți și oamenii care, cu anumite ocazii, trec pe aici, iar această cârciumă să nu achite capșcizna" [239, p. 212-213].

Astfel, datorită materiei prime din abundență (secară, grâu, miere etc.) băuturile alcoolice au căpătat o răspândire largă în Rzeczpospolita.

Producerea băuturilor alcoolice în orașele din Țara Moldovei

Ca și în alte Ţări ale Europei de Vest și de Est, producerea băuturilor alcoolice constituia una dintre ramurile economiei **Ţării Moldovei**.

Cea mai răspândită băutură în Moldova medievală era vinul. Charles de Joppecourt, militar de meserie, venind în Moldova, împreună cu oastea adunată de el din Polonia, pentru a-l instala la domnie pe tânărul pretendent Alexandru Movilă (1615-1616), în toamna anului 1615 nota: „Țara este bogată în vinuri încât nu este îndestulată numai Moldova ci se mai transportă și în Podolia și în alte țări vecine" [11, p. 384].

Referindu-se vinurile produse, Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* nota: „Cel mai nobil vin se naște la Cotnar, care este un târg din ţinutul Hârlăului". În opinia enciclopedistului: „Pe locul al doilea după acesta este socotit cel care-i produs la Huși, în ţinutul Fălciului, pe-al treilea cel de Odobeşti, din ţinutul Putnei, la râul Milcovului, pe-al patrulea cel de Nicoreşti, din ţinutul Tecucilor (...)" [15, p. 182].

Comparând vinurile de la Odobești cu cele de la Cotnari, C. Giurescu scria următoarele: „Vinul de Cotnari, considerat unul dintre cele mai bune din lume, se făcea în volume mici. Din cauza tăriei sale nu putea fi servit în cantităţi mari, iar costul înalt îl făcea inaccesibil pentru marea masă a consumatorilor. Vinul de Odobeşti, în schimb, era produs în cantităţi mari, ceea ce-l făcea ieftin şi era accesibil unui număr mai mare de oameni, nu era prea tare şi nici prea aromat, devenea plăcut odată cu trecerea timpului şi rezista la transportare". De altfel, vinul de Odobeşti era preţuit atât în ţară, cât şi peste hotarele ei [89, p. 126].

Ca și alte produse agricole din țară, vinul era utilizat în schimbul de mărfuri la vinderea-cumpărarea diveselor imobile. De exemplu: conform actului din 8 mai 1592 „Nicoară Șoltuz de Baia (...) a vândut o moară a sa, pe Topliță, care este mai sus de târgu Baia (...) sfintei mănăstiri de la Moldovița, pentru 30 de taleri de argint și pentru o butie de vin" [36, p. 54]; în lista cheltuielilor stolncului Niculachi de la 11 aprilie 1619 este menționat: „Pre viile soacrăi mele de pre moșiile Boului (...) dat-am Neculei visternicul doa buți de vin" [40, p. 317].

Afară de locuitorii din orașe care produceau vin pentru consumul propriu, dar și pentru vânzare, printre producătorii de vinuri erau mănăstirile, care deseori erau scutite de impozitele de la producerea vinului. De exemplu, Gaspar Graţiani voievod confirmă la 8 mai 1619 scutirea „tuturor preoţilor şi diaconilor care sânt în toate bisericile din târgul Iaşi (...) de destină de vin" [43, p. 178-180]. Într-un document de la 3 decembrie 1629, Alexandru Coconul voievod (1629-1630) îi scuteşte pe preoţii şi diaconii „care sânt la toate bisericile din târgul Iaşi (..) de desetina de vin" [43, p. 273-276].

Cu toate că în Țara Moldovei cea mai răspândită băutură era vinul, producerea lui nu a împiedicat însă răspândirea altor băuturi alcoolice: rachiul şi berea [76, p. 242]. Pentru producerea băuturilor tari în Moldova medievală se foloseau grâne, în loc de fructe, începând să se obțină horilcă (rachiu din cereale)" [92, p. 133].

Producerea rachiului aducea venituri nu doar comercianților și proprietarilor de moșii, dar şi domniei, care uneori acorda aceste venituri Bisericii. Astfel, prin actul din 6 octombrie 1626 „(...) Miron Barnovschi voievod acordă Mitropoliei de Suceava foloasele din vânzarea rachiului" [55, p. 133].

O altă băutură alcoolică ce se prepara din cereale în oraşele din Ţara Moldovei era berea. Analizând acest subiect, C. Giurescu a constatat că berea se atestă documentar în sec. XV, în privilegiul comercial, acordat de Alexandru cel Bun berarilor din Liov, la 6 octombrie 1408, privind producerea berii în Suceava. Ea se fermenta în *sladniţe* (de la slavul *slad* „orz") [89, p. 149].

În orașele din Țara Moldovei berea era preparată și de mănăstiri [65, p. 177]. Prin actul de la 11 noiembrie 1580 Iancu Sasul voievod (1579-1582) a dat și a întărit „mănăstirii de la Moldovița (...) o berărie și o sladniță (...) pe locul sfintei mănăstiri în târgul Baia” [35, p. 119]; în catastiful mănăstirii Galata (din Iași), din 25 noiembrie 1588, sunt înregistrate „patru căldări mari pentru preparea berii” [43, p. 48].

În șirul producătorilor de bere din Iaşi, într-un document, din 15 martie 1671, sunt indicaţi Măriuţa, „berăriţa” şi Gavril, „berariul” [44, p. 223]. Într-un act, din 18 octombrie 1624, este menționat în calitate de martor la vânzarea unei părți din hotarul Dameneștelui un berar din Iași [54, p. 301].

O altă băutură din Ţara Moldovei este braga. Deşi conţine puţin alcool (1-3%), ea se poate include în categoria celor alcoolice [76, p. 243]. Cu referire la bragă I. Savu sublinia că această băutură era răspândită în Balcani. Ca şi berea, braga se obţinea din cereale. Braga se prepara din boabe de sorg, mei, secară sau din boabe de porumb [120, p. 56-57].

Studiind subiectul meșteșugurilor legate de alimentația populației, V. Neamțu a constatat că: „în Iaşi, în secolul al XVII-lea, s-au remarcat doi brăgari: Buga şi Ioan. Probabil, numărul lor era cu mult mai mare” [110, p. 223]. În sec. XVII, brăgarii din oraș s-au concentrat pe Uliţa Brăhăriei [44, p. 472]. Pe această stradă însă, alături de brăgari, locuiau şi pescari. Într-un document, din 1680, la Iași este menționată Ulița Măjilor: „carii uliță s-au chemat maiinte Ulița Brăhăriei” [44, p. 132]. Mai târziu, se va reveni la vechea ei denumire: la 3 iunie 1733, este vândută „o casă pe Ulița Brăhăriei” [46, p. 125].

Observăm astfel, că producţia băuturilor alcoolice era în concordanţă cu alte ramuri ale agriculturii (viticultura, cultivarea cerealelor, a fructelor etc.). Dacă în orașele din Rzeczpospolita mai mult se producea bere și votcă, atunci în orașele din Țara Moldovei – mai mult vin. Cererea pe piața internă și externă de băuturi alcoolice a contribuit la dezvoltarea industriei acestora în orașele din spațiul geografic indicat. Industria băuturilor alcoolice a reprezentat, în sec. XVI-XVII, una dintre ramurile principale ale economiei în orașele din Rzeczpospolita și din Țara Moldovei.

4.1.2. Meşteşugurile legate de prelucrarea produselor animaliere

Meşteşugurile legate de prelucrarea produselor animaliere în orașele din Rzeczpospolita

În Rzeczpospolita și Țara Moldovei o mare pondere o aveau meşteşugurile legate de prelucrarea produselor animaliere. Atât în orașele din Rzeczposplita, cât și în orașele Țării Moldovei, în sec. XVI-XVII, sacrificarea animalelor, pentru utilizarea cărnii ca unul din produsele de bază în alimentația populației, reprezenta o activitate ce era caracteristică oamenilor

speciazați în acest domeniu – măcelarilor. Proprietarii măcelăriilor obțineau venituri de la comercializarea cărnii pe piețele orașelor, precum și de la comercializarea pieilor ce rămâneau în urma sacrificării animalelor. Astfel, o ramură legată de prelucrarea produselor animaliere pe teritoriile orașelor din Rzeczpospolita era prelucrarea pielii.

Pieile animalelor erau achiziționate de meșteșugarii specializați în prelucrarea pieilor și confecționarea articolelor din ele [232, p. 72]. Prelucrarea pielii în orașele de pe teritoriul **Poloniei** (în limitele teritoriale actuale) era foarte dezvoltată, deoarece pieile animalelor aveau o utilizare largă: ele se foloseau pentru confecționarea îmbrăcămintei și încălțămintei, la confecționarea pieselor de harnașament etc. Întrebuințarea largă a pieilor animalelor făcea ca atelierile de prelucrare a pielii să existe aproape în toate orașele. Unul dintre cele mai mari orașe în care se prelucra o cantitate sporită de piele era orașul Gdansk.

Printre cei mai răspândiți meșteșugari care valorificau pieilea erau cizmarii. Referindu-se la acest subiect, cercetătoarea M. Bogucka scria că în anii ’40 ai sec. XVII, în Gdansk erau aproximativ 60 de cizmari [208, p. 130].

O altă profesie legată de prelucrarea pielii era cojocăritul. Acești meșteșugari confecționau atât cojoace pentru bărbați, cât și pentru femei din orașe, precum și pentru locuitorii din localitățile limitrofe. De aceea nu-i întâmplător faptul că în orașul Gdansk era un număr mare de cojocari. Astfel, în lista din anul 1526 în Gdansk au fost înregistrați 82 de cojocari [208, p. 130]. În Cracovia, care era un centru mare pentru prelucrarea pieilor, în anul 1581 existau aproximativ 84 de ateliere specializate în prelucrarea pieilor [208, p. 131]. Prelucrarea pieilor se practica pe larg și în orașele din Mazovia. În anul 1464 în orașul Lomza erau 32 de ateliere, în Przasnysz, în anul 1564, erau 36 de ateliere. În Poznan cu suburbia Chwaliszewo erau 33 de cojocari, în Koscian – 16 cojocari, în Torun, în anul 1656, au fost înregistrați 30 de cojocari [208, p. 131].

Un alt grup de meșteșugari erau cei specializați în confecționarea obiectelor de harnașament. Analizând acest subiect, A. Wyrobisz a constatat că în Gdansk, în anul 1526, au fost înregistrate 13 ateliere care confecționau hamuri, centuri etc. Ulterior, în anul 1566 erau 10 ateliere, în anul 1575 – 15, în anul 1602 – 11, în anul 1640 – 12, în anul 1654 – 18 [247, p. 154].

O categorie aparte de meșteșugari erau șelarii. În Torun, la mijlocul sec. XVII, erau înregistrați patru-cinci producători de șei” [247, p. 154].

O altă îndeletnicire legată de prelucrarea pielii era tăbăcăria. Conform constatărilor lui A. Wyrobisz: „(...) într-o listă din anul 1526 în Gdansk sunt înregistrate 14 tăbăcării separate. În anul 1580 în Poznan erau 75 de tăbăcarii, în Cracovia – 32 de tăbăcării” [247, p. 155]. După același istoric, în prima jumătate a secolului al XVII-lea în Torun au fost 17-19 tăbăcării, în anul

1656 – doar nouă [247, p. 155].

Ca și în alte orașe din Rzeczpospolita în orașele **Ucrainei**, situate în arealul geografic actual, era dezvoltată pe larg întrebuințarea pielei în confecționarea articolelor de îmbrăcăminte, încălțăminte, harnașament etc. În legătură cu aceasta s-au dezvoltat și meșteșugurile legate de producerea acestor articole, iar meșteșugarii activau în ateliere specializate și erau uniți în bresle.

Astfel, medievistul A. Șvidiko, studiind problema dezvoltării social-economice a Ucrainei în perioada sec. IV-XVIII, a stabilit că „Primele bresle cu statut aparte a pielarilor, cojocarilor, cizmarilor, șelarilor etc. au apărut în orașele din voievodatul Galiția (Peremâşli, Zvenigorod, Terebovli, Galici) încă în sec. XV" [201, p. 22]. La sfârșitul sec. XV – începutul sec. XVII organizarea acestor bresle s-a răspândit în orașele din voievodatul Volâni (Kameneţ-Podolsk, Cerveni, Belz, Luţk, Bojsk, Peremâşli, Kremenets etc.), precum și din voievodatul Kiev (Kanev, Iuriev (Belaia Ţerkovi), Torcek şi Korosteni (Iskorosteni) etc.) [201, p. 22]. De regulă, articolele producției meșteșugărești se realizau pe piața locală [201, p. 68].

La începutul sec. XVI în orașele din **Ucraina** sunt atestate privilegii regale, după modelul orașelor din Polonia, care se răspândeau în limba ucraineană în atelierele meșteșugarilor pe terenurile Marelui Ducat al Lituaniei. Astfel, în privilegiile orașului Kremenets acordate în 1536 se precizează: „Negustorii, cojocarii, cizmarii, măcelarii, brutarii și alți meșteșugari să aibă propriile lor bresle sau ateliere specializate specifice pentru orașele noastre, mai ales ca în Cracovia și Varșovia" [232, p. 73].

În studiul său consacrat meșteșugurilor din orașele Ucrainei, M. Kobileţkii constată că unele ateliere din orașe aveau un număr mic de lucrători. Astfel, în sec. XVI, în orașul Kovel atelierul cizmarilor consta, de regulă, din un meșteșugar și 4 lucrători. M. Kobileţkii a mai stabilit că statutul de aderare la breaslă conținea o serie de ordonanțe și restricții, care făcea posibilă controlarea situației în breaslă [232, p. 74].

Despre existența breslelor pielarilor, cizmarilor în orașul Luțk aflăm dintr-un act, care de fapt se referă la o activitate auxiliară acestor meșteșugari – fierberea miedului. Astfel, la 6 noiembrie 1597, regele Sigismund al III-lea (1583-1632) emite un decret prin care „membrii breslelor din orașul Luțk: pielarii, cizmarii, negustorii sunt scutiți de taxa ciopovoi de la vinderea miedului (...), deoarece ceara de la fierberea miedului se dă bisericilor, iar penzii de la vinderea miedului membrii breslelor îi dau pentru întreținerea bisericilor, spitalelor" [231, p. 34]. În unele statute de breaslă, întărite de regii Rzeczpospolitei, meșterii pielari, cojocari etc. unuți în bresle erau apărați de concurența celor care nu făceau parte din aceste organizații ale meșteșugarilor. Astfel, în actul de confirmare a statutului breslei cojocarilor din Luțk din 3 decembrie 1636 de

regele Vladislav al IV-lea (1595-1648), în punctul 4 al statutului acestei bresle este menționat: „persoanele străine, adică neînscrise în breaslă, sunt lipsite de dreptul de a confecționa și a vinde careva cojoace sau alte haine din pielicele, riscând confiscarea averii și pedeapsa cu închisoarea (...), meșteșugarul nu are dreptul de a ține la sine mai mult de 3 lucrători (...), meșteșugarul prin diverse metode trebuie să-și vândă singur marfa (...)" [231, p. 48].

În scopul susținerii meșteșugarilor de la orașe uniți în bresle, care plăteau impozite regalității, unii regi ai Rzeczpospolitei îi scuteau pe meșteșugarii breslași de taxele suplimentare. Astfel, prin actul din 10 octombrie 1642 se confirmă că „cizmarii, cojocarii, pielarii și alți meșteșugari din orașul Kiev au primit o copie a privilegiilor întărite la 20 ianuarie 1634 de Vladislav al IV-lea (1595-1648), emise în ianuarie 1591 de Sigismund al III-lea (1587-1632) meșteșugarilor ce au statutul de breaslă, referitoare la scutirea taxelor suplimentare pentru vânzarea produselor meșteșugărești" [231, p. 49].

Înainte de a fi confirmate de regi, statutele breslașilor cojocari, pielari, cizmari erau întărite de magistratul orașelor: în aprilie 1649 Ioan II Cazimir (1648-1668) „întărește statutul breslelor din Kiev: cizmarilor, șelarilor, cojocarilor stabilite de magistratul din Kiev la 18 februarie 1649" [231, p. 53].

Meșteșugurile legate de prelucrarea pielii și obținerea diferitor articole din această materie primă au cunoscut o dezvoltare intensă în sec. XVI-XVII și în orașele **Belorusiei** (amplasate în arealul geografic actual).

Unul dintre centrele mari ale meșteșugului în domeniul prelucrării pieilor era orașul Brest. Despre existența breslei cizmarilor aflăm din actul judecătoresc prezentat în judecătoria magistraților la 13 noiembrie 1624: „S-a plâns orășeanul Brestului Gavril Romanovskii cizmar din breasla cizmarilor pe alt orășean Martin Gribovskii că acesta s-a făcut prin mod ilegal staroste a breslei cizmarilor, i-a interzis acestuia să practice meseria și i-a luat cheia de la caznaua breslei (...)" [130, p. 292].

Ulterior, în actele orașului depistăm și existența breslei cojocarilor. Astfel, la 2 mai 1639, clericii Catedralei din Brest s-au adresat în judeacta de Magdeburg „plângându-se pe breslele cizmarilor și cojocarilor că au plecat de la biserica Sf. Precista la biserica Sf. Simion și drept urmare nu mai participă la ceremoniile bisericești și nu mai dau ajutor bisericii Sf. Precista" [130, p. 321].

Cojocarii își vindeau mărfurile lor în prăvălii, activitate confirmată documentar și anume: prin actul din 6 august 1641 magistratul din orașul Brest „permite breslei cojocarilor de a construi o prăvălie pe pământul orășenesc, cu condiția ca între ea și alte prăvălii de alături să rămână un spațiu prin care să poată trece o căruță" [130, p. 392].

Dat fiind faptul că de cele mai dese ori meșteșugarii copiau, de regulă, alte statute deja confirmate, deseori conținutul acestora coincidea. La 8 noiembrie 1640 Vladislav al IV-lea acordă privilegii breslelor de cizmari și pielari din orașul Brest, textele statutelor cărora coincid. La acordarea acestui privilegiu printre cei prezenți au fost: „Gabriel Romanovski – starostele breslei cizmarilor și Mikolai Batazi – starostele breslei de pielari de religie romano-catolică" [130, p. 354-359]. Afară de breslele nominalizate în orașul Brest mai activau șelarii, meșterii care căptușeau mobila cu piele, căciularii, precum și meșterii care lucrau cu safian.

În cazurile în care unii meșteșugari erau excluși din breaslă ei se adresau cu plângeri la judecata orașului. De exemplu: pe data de 24 aprilie 1624 în judecată a fost examinată plângerea orășeanului Martinovici din orașul Brest pe breasla șelarilor deoarece „l-au exclus ilegal din breaslă sub pretext că ducea acasă o viață dezordonată". Magistratul ce a examinat cauza găsește vinovată pe breasla șelarilor și o condamnă prin a plăti lui Martinovici 30 de zloți pentru excluderea ilegală din breaslă [130, p. 240]. Documente referitoare la breslele legate de prelucrarea pielii și confecționarea articolelor din ea sunt atestate și în orașele: Vitebsk, Poloțk [180], Slonim, Sluțk [181] ș.a.

Astfel, în orașele beloruse (amplasate în arealul geografic actual al țării) activau pielari, cojocari, cizmari, șelari etc. care își exercitau atribuțiile în conformitate cu statutul breslelor corespunzătoare.

În orașele din **Lituania**, de asemenea, se practicau pe larg meșteșugurile de prelucrare a produselor animaliere. În sec. XVI în orașele din Lituania erau dezvoltate astfel de meserii ca: cizmar, croitor, țesător etc. [219, p. 199]. Unul dintre cele mai importante orașe în care erau dezvoltate meșteșugurile de prelucrare a produselor animaliere, în care lucrau mai ales pantofari, cizmari, pielari (tăbăcari) era Merkinės [220, p. 8-9].

Ca și în alte orașe ale Rzeczpospolitei meșteșugarii erau uniți în bresle. La 6 martie 1666, magistratul Vilniusului, la cererea breslei pielarilor din acest oraș, a întărit un nou statut al breslei pielarilor în baza „vechilor lor reguli și noilor reguli a altor bresle". În statut se menționează că „(...) orășenii care au titlul de meșteșugar, dar care nu sunt înscriși în breaslă sunt lipsiți de dreptul de a primi careva comenzi și în caz de nerespectare a acestei reguli sunt supuși confiscării averii (...)". Pentru a evita concurența dintre meșteșugarii străini și meșterii localnici, noul statut prevedea că „(...) persoanelor străine li se interzice strict să vândă la piață safian, excepție este numai pentru negustorii străini cărora li se permite vînzarea safianului doar în casele pentru oaspeți (гостиных домах) (...)" [134, p. 73-79]. Documentele de care dispunem atestă faptul că în orașul Vilnius (și probabil și în alte orașe ale Lituaniei) concurența dintre meșteșugari avea, totuși loc: din documentul de la 19 ianuarie 1675 aflăm că „(...) s-au plâns așa

numiții „marii-pielari” a breslei pielarilor din Vilnius în magistratul orașului pe alți colegi de-ai lor „micii-pielari” precum că aceștea având dreptul de a prelucra numai cantități mici de piei roșii și negre, primesc comenzi și prelucrează piei în cantități mari, prin care le cauzează mari pierderi” [134, p. 410], iar la 23 februarie același an s-a înregistrat în magistratul orașului Vilnius plângerea meșteșugarilor care lucrau cu piei de safian din acest oraș precum că „pielarii simpli i-au bătut”. La această dată breasla pielarilor din oraș era deja împărțită în câteva secții: pielari roșii, pielari albi, marii pielari ce lucrau cu safian [134, p. 408]. Pielicelile prelucrate de pielari serveau ca materie primă pentru cojocari, cizmari etc.

O altă breaslă influentă în orașul Vilnius era breasla cojocarilor. Prin actul din 31 decembrie 1538 Sigismund cel Bătrân (1506-1548) întărește statutul breslei cojocarilor din orașul Vilnius. În acest document e scris următoarele: „(...) Au venit la noi supușii noștri orășeni din Vilensk, ai întregii bresle de cojocari și au pus în fața noastră sfântul statut (...) a cărui obiceiuri și articole le întărim (...)” [134, p. 3-9]. Mai târziu, conform tradițiilor, acest statut a fost reconfirmat. Prin privilegiul din 12 martie 1669 regele Korybut Wisniowiecki (1669-1673) întărește „statutul și drepturile breslei cojocarilor din orașul Vilensk [Vilnius]” [132, p. 236-245].

Despre existența cizmarilor în orașul Vilnius aflăm din plângerea din 30 martie 1629 a mănăstirii Sf. Treime din Vilinius în legătură cu faptul că membrii breslei nu-și îndeplinesc obligațiunile față de biserică. „Aducem în magistrat plângerea pe cizmari –, se scrie în document, – că aceștea din urmă nu-și îndeplinesc obligațiunile lor referitoare la dările bisericești, adică să dea câte doi groși pentru mănăstire, iar al treilea pentru biserică, echivalent acestor sume să dea și ceară” [133, p. 20-22]. Mult mai târziu, la 9 iunie 1689 magistratul orașului a perfecționat și a întărit un nou statut al cizmarilor din Vilnius [134, p. 106-116]. Materialul analizat ne permite să concluzionăm că, în sec. XVI-XVII, pe teritoriul orașelor Lituaniei erau dezvoltate meșteșugurile legate de prelucrarea pieilor, activitatea cărora era reglementată prin statutul breslelor.

Astfel, în orașele din Rzeczpospolita, în sec. XVI-XVII, activau meșteșugari specializați în prelucrarea pieilor (pielari sau tăbăcari) și confecționarea diverselor bunuri din piei (cizmari, pantofari, cojocari, meșteșugari specializați în confecționarea obiectelor de harnașament, accesoriilor din piele etc.).

Meşteşugurile legate de prelucrarea produselor animaliere în orașele Țara Moldovei

Prelucrarea pielii și confecționarea obiectelor din piele se practica pe larg și în orașele din **Țara Moldovei** în care activau: cizmari, ciubotari, pielari, șelari, curelari, cojocari etc. [23, p. 155; 75, p. 114]. Produsele de pielărie erau fie pentru necesitățile proprii, fie pentru a fi realizate pe piața locală a orașului, fie prin intermediul dughenelor sau prăvăliilor [69, p. 101] aflate în proprietatea breslelor sau direct de meşteşugarii respectivi.

Analizând problema prelucrării pieilor în Țara Moldovei, în sec. XVI-XVII, Şt. Olteanu şi C. Şerban au subliniat că în cadrul prelucrării pieilor se dezvoltau mai ales meșteșugurile legate de confecționarea obiectelor de îmbrăcăminte și încălțăminte și că „Nevoia unor astfel de obiecte", „(...) a contribuit la adâncirea procesului de specializare din cadrul meșteșugurilor de bază" [111, p. 79].

În calitate de materie primă pentru confecționarea încălțămintei și a îmbrăcămintei erau folosite pieile brute ale animalelor domestice (boi, oi, vaci, capre, viței), cât și de animale sălbatice (lupi, vulpi, râși, jderi etc.) [111, p. 79].

În a doua jumătate a sec. XVI – sec. XVII meșteșugurile legate de prelucrarea pieilor au cunoscut o dezvoltare substanțială. Aceasta se datorește atât progresului intern, cât și din cauza că „(...) meșteșugarii localnici din domeniul prelucrării pieilor încep din ce în ce mai mult să recurgă la folosirea pieței din Transilvania pentru procurarea de piei necesare meșteșugului lor (...) [111, p. 169-170]. Pe măsura dezvoltării meșteșugurilor de prelucrare a pieilor avea loc o diferențiere în continuare a specializărilor. Analizând acest proces, Şt. Olteanu şi C. Şerban au ajuns la concluzia că în sec. XVI în orașele din Țara Moldovei existau „(...) circa 10 ramuri de activitate meșteșugărească în cadrul prelucrării pieilor de la orașe" [111, p. 170-171]. Cele mai răspândite profesii erau cele ale tăbăcarilor, cojocarilor, blănarilor, ciubotarilor și cizmarilor.

Referindu-se la cojocari, N. Iorga sublinia că la începutul sec. XVII „cojocarii apar ca o breaslă deosebită de a blănarilor. Unii sunt simpli negustori, alții își prelucrează singuri marfa pe care o vând" [97, p. 44]. Cojocarii ce activau pe teritoriile orașelor și erau poslușnici ai Bisericii, deseori erau scutiți de impozite de către domnitor. De exemplu: prin actul din 25 aprilie 1610 Constantin Movilă voievod scutește de camănă „2 cojocari a sfintei episcopii a Romanului" [38, p. 291]. În același context, prin actul din 7 iunie 1632, Alexandru Iliaș voievod scutește de camănă „doi cojocari ai mitropoliei Sucevei" [56, p. 137].

Un centru urban unde activau cojocarii era și orașul Vaslui: într-un document din 22 septembrie 1632 întâlnim un „Macarie cojocar ot Vasloiu" în calitate de martor [56, p. 280]. Despre existența acestei meserii, precum și a altora pe teritoriul orașului Roman, aflăm din dispoziția de la 1641 a episcopului Afanasie a Romanului: „Sau îndemnatu toți frații Blănarii, Croitorii, Bărbiiarii, Abăgearii și Cojocarii din breasla de târgu de Roman – ca să facă praznic la zoia sfinților voievozilor cerești: Mihail și Gavriil. (...) Așidjirea să aibă a lua starostele câte 2 orți pre an de dugheni de Blănari, de Băibărăcari și de Cojocari și de Abăgeari" [115, p. 59].

În catastiful „Frăției blănarilor și cojocarilor din Suceava", din anul 1673, sunt menționați 10 cojocari. Tot din acest act reiese că blănarii și cojocarii erau așezați pe Ulița Sf. Vineri. Din statut reiese că starostele avea și obligația de a percepe impozitele pentru dughenile în care

lucrau „(...) câte doi orți pe an de dugheană de blănar și cojocar”. Pentru a putea realiza mai ușor produsele breslașilor, străinilor și celor ce nu făceau parte din breaslă li se interzicea să-și vândă marfa în oraș – vânzarea de mărfuri de către meseriași străini de asociație se pedepsea cu amendă și cu confiscarea produselor, iar judecata era făcută de însuși mitropolitul: „(...) cine se va afla fie orice om sau din țară sau din țări străine ca să scoată piei din această meserie, iar acelui om (...) Mitropolitul țării noastre, – se specifica în statutul breslei blănarilor și cojocarilor din Suceava, – să ia lui și piele și gloabă să ia de la el 24 zloți care este obicei din vechime (...)” [82, p. 31].

Despre existența cojocarilor pe teritoriul Iașului aflăm din actul din 30 iunie 1637, prin care Ștefan vinde lui „Cârstei cujucariului un loc de casă în Târgul de Jos din Iași”, iar printre martori a fost și „Statie cojocar” [59, p. 122].

Cojocarii erau întâlniți și în alte orașe ca, de exemplu, în Botoșani. Astfel, în actul din 9 octombrie 1645 este menționat în calitate de martor „Drăgan cojocariul orășen din Botășeni” [62, p. 173].

Una dintre specialitățile deosebit de răspândite, legate de meșteșugurile de prelucrare a produselor animaliere era cizmăria, care putea fi întâlnită în toate orașele din Țara Moldovei. De exemplu: în actul din 23 februarie 1645 se stipuleayă următoarele: „Adică eu, Zamfir de Brusa, scriu și mărturisescu (...) cum am vândut o casă (...) între Oprea cizmariul și Hartea Săbiiariul (...) în târgul Iași” [62, p. 10]. Într-un alt act, cu data de 8 august 1645, referitor la vânzarea unei părți de grădină se stipulează următoarele: „Eu, Lazor cizmar, și cu feciorii mei mărturisescu (...) am vândut o bucată de grădină (...) din târgul Suceava. La această tocmeală fost-au (...) și Solomon cizmar” [62, p. 132].

Din materialul analizat referitor la meșteșugurile legate de prelucrarea produselor animaliere în Moldova medievală, putem conchide că în țară se produceau îmbrăcăminte, încălțăminte și alte obiecte din pieile animalelor de origine locală, fapt datorat existenței suficiente a materiei prime rezultate în urma creșterii animalelor.

Constatăm, astfel, că atât în orașele Rzeczpospolitei, cât și din Țara Moldovei meșteșugurile legate de prelucrarea pielii cunosc o perioadă de înflorire mai ales în sec. XVII. Totuși, grație colonizării germane în orașele din Rzeczpospolita, mai ales în partea de Vest a regatului, aceste meșteșuguri aveau un grad mai avansat decât în orașele din Țara Moldovei.

4.2. Comerţul cu mărfuri agricole

4.2.1. Comerţul interior şi exterior cu mărfuri agricole în orașele din Rzeczpospolita

Dezvoltarea intensă a agriculturii în vetrele și hotarele târgurilor contribuia la apariția surplusurilor care erau vândute atât pe piața internă, cât și pe piața externă, asigurându-le orășenilor venituri suplimentare.

Dacă intensificarea legăturilor comerciale în interiorul Rzeczpospolitei era favorizată de sporirea numărului populației, perfecționarea uneltelor de muncă, formarea breslelor etc., apoi dezvoltarea legăturilor comerciale cu țările Europei de Vest era favorizată, în mare măsură, și de fenomenele care aveau loc în statele Europei Occidentale: geneza relațiilor capitaliste în special în Anglia și Olanda și Descoperirile geografice – fenomene evoluția de mai departe a cărora necesita tot mai intens cantități sporite de materie primă: vite, piei, grâne etc. Aceste fenomene antrenau tot mai mult negustorii din Rzeczpospolita și din Țara Moldovei în comerțul european.

De altfel, dezvoltarea comerțului, atât a celui interior, cât și a celui exterior, era favorizată și de așezarea orașelor din țările nominalizate pe căile comerciale naționale și internaționale. Ca și în alte state ale Europei din sec. XVI-XVII comerțul interior era realizat prin următoarele forme de bază: comerțul zilnic, comerțul săptămânal și iarmarocul.

În scopul asigurării bunei desfăşurări a comerţului în oraş şleahta supraveghea locurile unde se desfăşura comerțul zilnic (piața). Astfel, în 1637, șleahta a cerut de la autorităţile oraşului Cracovia „să aducă în ordine piaţa din oraş (...), corturile şi alte clădiri care erau învechite şi periculoase. Reprezentanții șleahtei s-au mai adresat autorităţilor orăşeneşti şi cu rugămintea de a menţine în ordine drumurile şi podurile” [143, p. 139].

În afară de târgurile orăşeneşti, tot un rol mai mare îl jucau iarmaroacele. Ele se organizau de două-trei ori în an şi ţineau câteva zile, uneori şi o săptămână. În oraşele mari, ca Cracovia, Gdansk etc., iarmarocele se transformau în întruniri ale negustorilor din alte orașe ale țării precum și de peste hotare. De regulă, la iarmaroace, comerţul se realiza la cote mari – angro.

Despre modul de organizare a târgului săptămânal și a iarmarocului în orașul Liov aflăm din notele de călătorie a lui Martin Gruneweg, care datează aproximativ din anii 1582-1586: „În timpul săptămânii acest oraș ține târg în trei zile: miercuri, vineri și duminică. În ianuarie de Sf. Agnes, – scria în continuare călătorul, – orașul ține iarmaroc, care durează două săptămâni, prilej cu care se adună o mare mulțime de oameni atât din teritoriul regatului, cât și din afara lui” [7, p. 73].

Organizarea iarmaroacelor era autorizată de către regalitate, trimișii căreia percepeau taxe de la negustori. Astfel, la 16 martie 1595 regele Sigismund al III-lea (1587-1632) a stabilit printr-o dispoziție a sa că „în fiecare an la sărbătoarea Sf. Margareta (17 iulie) să se facă iarmaroc în Liov, la care poate să vină oricine, să se aducă animale, păsări. Negustorii pot cumpăra, vinde, schimba ceea ce doresc, pot să facă orice fel de operațiuni dintre cele permise” [131, p. 406-407]. În unele dispoziții regale se precizau chiar și timpul concret al organizării iarmaroacelor: la 17 februarie 1633 Vladislav al IV-lea (1595-1648) consfințește prevederile emise de către guvernatorul orașului Kalisz – Petru Potulicki pe 5 mai 1602, prin care precizează

că „orășenii pot să organizeze trei târguri pe an: la Sf. Ioan Botezătorul, la Sf. Mihail și în a treia luni după Duminica Albă (Duminica călăuzitorilor)” [130, p. 28]. De regulă, orășenii își comercializau singuri cu amănuntul produsele agricole de pe loturile lor la piața și la târgurile săptămânale din orașe.

În Polonia comercializarea cerealelor a atins cote înalte. În a doua jumătate a sec. al XVI-lea preţurile la grâu şi secară erau cele mai ridicate în Polonia Mare; preţurile de mijloc erau în Kuiav şi cele mai de jos erau în Polonia Mică [171, p. 145]. În urma analizei prețului mediu a cerealelor pe întrega perioadă a sec. XVI pe teritoriul Poloniei, A. Wyczanski a stabilit că „În sec. XVI, prețul secarei în Polonia Mică și Polonia Mare de Vest era de 22-19 groși pentru 1 *hectolitru* (hl), iar în Mazovia și Polonia Mare de Est – 19 groși pentru 1 hl” [217, p. 242]. Autorul precizează că „cel mai valoros din punct de vedere comercial pe teritoriul Poloniei era grâul. Prețul grâului era cel mai mare comparativ cu a celorlalte cereale. Astfel, în sec. XVI, în Polonia Mică și Polonia Mare de Vest era de 35-42 de groși pentru 1 hl, în Polonia Mare de Est – 24 de groși pentru 1 hl, iar în Mazovia – 24 de groși pentru 1 hl” [217, p. 242].

De obicei, cu comercializarea pânii, produsă din cerealele obținute pe teritoriile orașelor sau suburbii, se preocupau brutarii care și o coceau. Drept exemplu poate servi orașul Liov, oraș în care breslele de brutari aveau un privilegiu acordat pe 8 iulie 1479 de către Cazimir al IV-lea (1440-1492). Prin acest privilegiu era stabilit că „numai brutarii au dreptul de a vinde pâine. Ei pot să-și realizeze marfa toată săptămâna, în afară de marți și sâmbătă” [230, p. 592-593]. Ulterior acest privilegiu a fost confirmat prin alte acte de către alți regi – ordonanța din 18 octombrie1524 emisă de către Sigismund I (1506-1548) [230, p. 594-595], apoi actul semnat pe 31 iulie 1570 de către Sigismund August (1548-1572) [230, p. 595-697].

Afară de produse de panificație și cereale, pe piețele orașelor Poloniei târgoveții comercializau bovine, cabaline, porcine, ovine, caprine și păsări. După cum a constatat A. Wyczanski, prețul mediu pentru o pasăre adultă varia de la un groș (găină) la doi groși (clapon, gâscă)” [217, p. 169]. Afară de păsări pe piețele urbane se mai comercializau carne de miel, de vită, de porc, de capră etc. Indirect, despre costul unor animale, aflăm din procesele de judecată intentate din cauza furtului lor. Astfel, în încheierea judecătorească, din 10 iunie 1550, este stipulat: „Noi judecătorii (...) am analizat cauza plângerii orășeanului din Rudomsk pe nume Sutco pe guvernatorul Buica care i-a luat o vacă pentru carne și a tăiat-o, iar în schimb trebuia să-i dea 600 de groși și un jder în valoare de 30 de groși, dar a trecut o săptămână și acesta nu i-a dat jderul (...) [181, p. 19].

În orașele Poloniei se comercializau și băuturile alcoolice produse din materia primă locală. În acest context, Martin Gruneweg scria despre produsele alcoolice comercializate pe

piața din Liov: „Aici bierea și miedul se găsesc în cea mai mare abundență” [7, p. 73]. În unele orașe, dintre care și în orașul Gdansk se comercializa pe larg miedul [208, p. 26]. Astfel, dintre băuturile alcoolice produse din mărfuri agricole și comercializate în orașele poloneze erau miedul și berea. În sec. XVI-XVII, în Gdansk se recunoșteau, în general, trei feluri de bere: „Gdanskie”, „Tafelbier” și „Krolling”. Prețul berii „Gdanskie” era ridicat: de exemplu, un baril costa, în secolul al XVI-lea, între trei și șase groși. Prețul unui baril de bere „Tafelbier” constituia cam jumătate din cel al unui baril de bere „Gdanskie”. Berea „Krolling” era cea mai ieftnă, respectiv și de cea mai joasă calitate [208, p. 38].

În orașele mari, în sec. XVII, berea se vindea angro (adică în butoaie). În orașul Elblag a existat și o rețea de taverne, dar hangiii aveau dreptul doar la vânzarea cu amănuntul (la halbă). De altfel, numai producătorii acestei băuturi puteau depozita berea în oraș. Potrivit ordonanței din anul 1636, berea putea fi depozitată numai de băștinașii Elblagului, după ce obțineau consimțământul autorităților locale. Ambele mijloace (vânzarea berii angro și cu amănuntul) se aplicau numai de o parte dintre producătorii acestei băuturi [212, p. 40].

În unele orașe regii Rzeczpospolitei îi scuteau pe orășeni de unele taxe pentru vânzarea băuturilor alcoolice. Astfel, un caz de scutire de *ciopovoi* îl depistăm în actul de la 17 februarie, 1507 când Sigizmund I (1506-1548) „îi scutește pe orășenii Liovului de achitarea taxei *ciopovoi* pe un termen de șase ani” [234, p. 167-168]. De asemnea, același rege pe 26 septembrie 1515 „îi scutește pe locuitorii orașului Liov de achitarea taxei *ciopovoi* timp de două trimestre” [234, p. 177], apoi din nou pe 17 martie, 1518 „îi scutește pe orășeni de plata taxei *ciopovoi* timp de două trimestre” [234, p. 179-180]. Spre regret, documentele de care am dispus nu evidențiază motivele acestor scutiri.

Atunci când orașele aveau de suferit în urma unor calamități, locuitorii urbei erau scutiți de regalitate de unele dări, permițându-le să organizeze târguri săptămânale în oraș. Astfel, printr-un act semnat pe 19 iulie 1527 Sigismund I (1506-1548) pentru a revigora economia orașului Liov afectată de un incediu stipulează: „îi scutim pe orășeni de toate dările de stat timp de 20 ani și le permitem de a organiza târg de carne numit *socanciu* în fiecare sâmbătă” [234, p. 210-212].

O altă parte a produselor agricole ale orășenilor din Rzeczpospolita erau realizate în afara țării. În urma cercetării problemei comerțului exterior în istoria Rzeczpospolitei din sec. XVI-XVII V. Krivonos a conchis că „cu toate că din punct de vedere economic Polonia a rămas în urmă față de țările avansate din Europa de Vest (Anglia, Franța), ea a realizat un comerț exterior de mare anvergură” [233, p. 74].

La rândul său, cercetătorul român L. Rădvan a constatat că „din punct de vedere economic, oraşele din Rzeczpospolita erau ierarhizate: marile centre ale provinciilor, precum Cracovia, Wroclaw, Poznan, Toruń, Gdansk, ulterior şi Liov, erau implicate în comerţul la nivel regional şi internaţional, în timp ce în numeroasele mici oraşe ocupaţiile agricole erau la loc de frunte, alături de schimbul de produse pe plan local". De asemenea, istoricul a mai menționat că „oraşele au profitat de pe urma dezvoltării unor adevărate axe comerciale, una dintre cele mai importante fiind cea care lega Marea Baltică de Marea Neagră, prin Rutenia şi Ţara Moldovei" [116, p. 30].

Conform estimărilor cercetătoarei poloneze M. Bogucka, în secolele XVI şi XVII Polonia deţinea aproximativ 50% din totalul exporturilor de cereale baltice, volumul exportului fiind în continuă creștere. Spre sfârşitul secolului al XVI-lea cerealele au reprezentat aproape 70%, iar în prima jumătate a secolului al XVII-lea – aproape 80% din totalul exporturilor poloneze spre Vest [240, p. 13]. Autoarea a mai subliniat că principalul oraş implicat în acest comerţ era Gdańsk, oraș care pe parcursul sec. al XVI-lea a obţinut practic monopolul complet asupra comerţului exterior polonez (aproximativ 80% din volumul exportului de produse agricole)" [241, p. 62].

Principalele produse agricole exportate încă din sec. XVI erau cerealele, în special secara. Cerealele se exportau în Olanda, Scoţia, Franţa, Danemarca, Suedia şi Norvegia. Tot din oraşul Gdansk în aceste țări erau exportate ceară şi miere, precum şi in, cânepă, lână, fire [171, p. 147; 64, p. 257].

În afară de Gdańsk, în sec. XVI exportul de cereale şi produse agricole în Occident era realizat de orașele aşezate de-a lungul Vistulei: Cracovia, Sandomir, Kazimierz Dolny, Varşovia, precum și de alte oraşe din Mazovia – Wloclawek şi Toruń, care se dezvoltau rapid [241, p. 59]. În rezultatul analizei acestei probleme, V. Iakubskii a observat că exportul cerealelor în Occident se mai realiza din oraşele din Polonia Mică – Liublin, Velikii ş.a. [206, p. 78].

În perioada sec. XVI-XVII un rol important în dezvoltarea comerțului exterior l-au avut orașele Gniezno, Poznan și Liublin. Oraşele Gniezno și Poznan erau situate pe căile care duceau spre Gdansk și, afară de aceasta, erau situate relativ aproape de orașele din Europa de Vest. În viziunea lui D. Ziemelis „Aceasta a contribuit la faptul că Polonia, Marele Ducat al Lituaniei și Rusia se aprovizionau cu o mare varietate de produse. La târgurile anuale în Gniezno și Poznan, în afară de negustorii străini, veneau negustorii din orașele mari ale Rzeczpospolitei, care aduceau cele mai diverse mărfuri (eșarfe, haine, pălării), precum și materie primă din Polonia Mare (lână, pene)" [223, p. 8].

Cercetând problema comerțului dintre Rzeczpospolita și Țările Europei de Vest în sec. XVI-XVII, M. Bogucka a ajuns la concluzia că „Cererea mare de produse agricole din vestul

Europei era stimulată de criza alimentară din această regiune" [240, p. 11]. Acest punct de vedere, nefondat suficient, după părerea noastră, a fost susținut de un alt cercetător polonez – O. Subtelny, care menționa cum că „(...) acest fapt, de asemenea, reprezenta o premisă avantajoasă pentru exporturile de produse agricole poloneze". O. Subtelny mai considera că „în rezultatul cererii de grâu al oraşelor din Vest s-au intensificat furnizările de cereale ce treceau prin părţile nordică şi centrală ale Rzeczpospolitei, pe care le transportau pe râul Vistula spre Gdansk la Marea Baltică şi apoi spre Olanda, pentru a fi distribuite în întreaga Europă de Vest" [246, p. 88].

În sec. XVI-XVII Rzeczpospolita era antrenată și în comerțul cu piei. În sec. XVI cele mai multe piei de animale erau exportate din Polonia în Germania și Italia [216, p. 23].

Astfel, Polonia exporta intensiv mărfuri agricole cerute în țările Europei de Vest (Germania, Italia) şi în cele ale Europei de Nord (Olanda, Scoţia, Franţa, Danemarca, Suedia şi Norvegia).

Includerea teritoriilor **ucrainene** în componenţa Rzeczpospolitei (1569) a contribuit la intensificarea atât a comerțului interior, cât și a celui exterior. Ca și în alte țări ale Europei, comerțul se realiza în piața orașului fie zilnic, fie săptămânal, fie la iarmaroace. Pentru activitatea comercială zilnică târgoveții erau taxați. Pentru locul de vânzare în piață orășenii trebuiau să achite câte ½ penezi, iar uneori erau scutiți de această taxă. Astfel, prin cartea regală din 20 martie 1584 Ștefan Bathori (1576-1586) se adresează casteleanului din Minsk, în care era scris: „Au fost la noi orășenii din Vasilicov (Ucraina) și au adus privilegiul acordat și semnat de Sigismund August (1548-1569) orașului Vasilicov prin care se acordă „Dreptul de Magdeburg" și scutirea de diverse dări. Însă panul Iakub Lașkovskii a introdus asupra acestui privilegiu și a scris să plătească darea de pe locurile din piață câte jumătate din penez. În privilegiul acordat orășenilor de Sigismund August ei sunt eliberați de aceste dări. (...) Și din mila maestății sale noi întărim acel privilegiu din nou" [239, p. 142].

În zilele de târg stabilite de administrația orașului, locuitorii urbei vindeau animale, păsări etc., prețurile fiind stabilite de administrația locală. Astfel, în statutul orașului Luțk, din 1516, erau stabilite următoarele prețuri: „Cei care v-or vinde pe piața din orașul Luțk trebuie să vândă după cum urmează: un bou cu 15 cope de groși [900 de groși], o vacă cu 15 cope de groși, un purcel cu opt cope de groși, o oaie cu patru cope de groși, o găină cu trei groși, 60 de snopi de grâu cu opt groși, 60 de snopi de secară cu patru groși, un car cu fân – trei groși [180, p. 1142]. Stabilirea prețurilor fixe era o măsură a autorităților pentru a nu apărea diferite conflicte între orășeni, pentru a crea posibilități egale vânzătorilor. După cum reiese din documente, cel mai scump costau caii. Astfel, în actul din 1516 se constata următoarele: „S-a plâns nouă boierul

Stanislav Narușevici din Luțk pe Rimko Mișkovici că i-a furat doi cai, care au fost cumpărți pe 60 de cope de groși și judecata a hotărât să-i întoarcă acei bani timp de o lună, iar de atunci au trecut două luni și banii nu au fost dați" [181, p. 332].

Zilele târgurilor săptămânale erau diferite. Aceasta se făcea pentru ca negustorii dintr-un oraș să poată veni la târgul din vecinătate, sporindu-se astfel volumul mărfurilor din târg. De exemplu: în actul din 1511 este stipulat: „Zi de târg în orășelul Stepani va fi sâmbătă" [180, p. 673]; iar în actul din 17 iunie 1511 este indicat că „În orașul Luțk târgul va fi în ziua de marți" [180, p. 705]. La târgurile săptămânale orășenii dar și țăranii din împrejurimi vindeau cele mai diferite mărfuri: orz, secară, grâu, pâine, legume, peşte, carne şi alte produse alimentare [162, p. 190; 244, p. 46].

Pe parcursul sec. XV-prima jumătate a sec. XVII se intensificau legăturile economice dintre diferite regiuni ale **Ucrainei**, se dezvolta comerţul interior, sporește numărul și importanţa iarmaroacelor. Din conținutul unor documente de care am dispus, reiesă că la începutul sec. XVI, numărul iarmaroacelor era diferit, ceea ce trezea nemulțumirea marior proprietari, cointeresați în egalarea numărului iarmaroacelor într-un anumit areal geografic. Astfel, în privilegiul, din 15 iunie 1511, acordat cneazului Iurie Dubrovițkii se stipulează următoarele: „S-a plâns nouă cneazul Iurie Ivanovici Dubrovițkii că hatmanului nostru starostele din Luțk, Constantin Ivanovici Ostrozkii îi revin doar 2 iarmaroace pe an, iar al treilea îi revine lui. (...) Și noi i-am permis să aibă al treilea iarmaroc la ziua Sf. Petru în orășelul Stepani" [180, p. 689-690].

Prin privilegiul din 1516 regele Sigismund I (1506-1548) a permis de a organiza anual în oraşul Kiev a câte 2 iarmaroace, fiecare dintre ele se desfăşura timp de o săptămână. Aici veneau negustori nu numai de pe pământurile ucrainești, dar şi din Rusia, Belorusia, ţări vest-europene. La iarmaroace târgoveții își vindeau mărfurile agricole angro şi cu amănuntul. În oraș se vindeau un număr mare de animale, blănuri, piele, cereale etc. [165, p. 46].

Pe măsura dezvoltării orașelor creștea și numărul iarmaroacelor: după 41 de ani, la 29 decembrie 1552 Sigismund al II-lea August (1548-1572) acordă dreptul voitului și tuturor orășenilor Luțkului să organizeze trei iarmaroace: „Veți avea în orașul Luțk în fiecare an 3 iarmaroace, adică un iarmaroc în ziua Sf. Ilie, sfânt rus (20 iulie), alt iarmaroc în ziua Sf. Simion (16 februarie), de asemena sfânt rus, iar al treilea iarmaroc de ziua Trei Kroli (trei magi – pe 6 ianuarie). Fiecare iarmaroc va sta acolo 2 săptămîni și la acele iarmaroace toți negustorii noștri regali, localnicii (băștinașii), oaspeții veniți și orășenii vor avea comerț liber, fiecare va vinde ce va dori, iar mâto nu se va cere" [238, p. 202].

Deoarece era parte componentă a Rzeczpospolitei, negustorii din Ucraina participau activ cu mărfurile lor și pe piața europeană. De aceea, nu era întâmplător faptul că, după cum a

constatat O. Sidorenko, „o parte din mărfurile agricole pe care Rzeczpospolita le livra pe piaţa internaţională, erau de proveniență ucraineană”. Participarea activă a negustorilor din Ucraina în comerţul european a avut o importanţă considerabilă pentru dezvoltarea economică a acestor teritorii care erau parte componentă a Rzeczpospolitei [236, p. 47]. Autorul a mai constatat că din aceste teritorii (ale Ucrainei) se exportau boi şi secară în țările Europei de Vest (Germania, Italia etc.)” [236, p. 47].

Tot din Ucraina, mai ales din voievodatul Volânia în Germania și Italia se exportau, în sec. XVI-XVII, o mare cantitate de ceară și alte produse ale apiculturii [226, p. 163]. Acest voievodat exporta încă din sec. XVI și un număr mare de boi. De exemplu: în catastiful orașului Luțk, din 1511, este menționat că „Negustorul Andrei Alexandrovici a cumpărat 280 de boi la iarmaroc pe care a plătit 2800 de cope de groși (...) acesta urmează să-i ducă peste hotare” [180, p. 746].

Orașele din Rzeczpospolita, situate la marginea unor regiuni teritorial-administrative, percepeau taxe pentru mărfurile care erau trecute pentru comercializare internă sau destinate exportului. O vamă importantă de pe teritoriul Ucrainei în sec. XVI era cea din orașul Vinița. Conform studiilor realizate de cercetătorul O. Deacioc, în această vamă de la a o piatră de ceară se percepeau câte patru groși, de la o vită – câte trei groși, iar de la orice tip de piele de animale se lua câte un groș polonez [229, p. 32]. În așa mod, în sec. XVI-XVII, orașele din Ucraina, în limitele teritoriale de astăzi, erau antrenate activ în comerțul interior și exterior cu mărfuri agricole, în special cu animale domestice, cereale, ceară etc.

Atât la realizarea comerțului interior, cât și a celui exterior participau activ și negustorii din orașele **Belorusiei**. În perioada sec. XVI-prima jumătate a sec. a XVII tot mai multe mărfuri agricole, rezultate din cultivarea pământului, creşterii animalelor şi alte ramuri ale agriculturii, pătrundeau pe piață [163, p. 79].

După Seimul convocat la Lublin (1569) care a decis formarea Rzeczpospolitei, Minskul a devenit centrul celui mai mare voievodat din Belorusia, constituit din trei poveturi: Minsk, Mozâr şi Reciţk. Astfel, Minskul a devenit centrul administrativ al unui teritoriu vast – partea centrală şi de Sud-Est din Belorusia. După formarea Rzeczpospolitei, în Belorusia, datorită măriibruşte a cheltuielilor pentru întreținerea aparatului administrativ, s-au mărit impozitele pe care trebuiau să le achite și populaţia urbană. Cu toate acestea, puterea regală, îngrijorată de veniturile lor, a fost nevoită să ofere oraşului Minsk anumite privilegii legate de scutirea de taxe, care facilitau dezvoltarea comerţului şi meşteşugurilor [169, p. 45].

Printre orașele ce a primit asemenea privilegii a fost și oraşul Desna. Prin cartea regală (28 iunie 1569) emisă de regele Sigismund II Augustus (1548-1572) acesta îi scuteşte pe

locuitorii orașului „de dăjdii şi impozite pe locuitorii de curând instalaţi cu traiul în oraşul Desna pe o perioadă de opt ani”. Printre aceste înlesniri date de Sigismund II este şi „scutirea de darea de miere” [144, p. 274].

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea în Minsk au existat trei pieţe. Astfel, era întâlnită „*piaţa de pe Muntele Trinităţii*”, o altă piaţă era întitulată „*Nemiski*”, a treia piaţă era numită „*Marea piaţa*” [169, p. 36]. În *Marea piaţă* existau rândurile de sare, de peşte, de postav de carne, de pâine etc. [169, p. 37]. Începând cu mijlocul sec. XVII administraţia oraşului Minsk a primit dreptul de a percepe anumite impozite băneşti de la negustorii orașului (pentru activitatea prăvăliilor de carne şi pâine, pentru turnarea cerii, pentru cântărirea şi măsurarea bunurilor vândute etc.) [169, p. 42].

Piețe locale erau în fiecare oraș de pe teritoriul actual al Belorusiei. Unul dintre aceste orașe era orașul Sluțk, evoluția economică a căruia în sec. XVII-XVIII a fost studiată de cercetătorul A. Griţkevici [154]. Analizând mărfurile realizate pe piața zilnică a orașului, autorul a stabilit că, pe piață se vindeau: cereale, carne, slănină, ulei, unt, peşte, animale, dar şi hamei, miere, ceară, materie primă – piele, iufti, lână şi alte produse [154, p. 247]. În sec. XVII, la Sluţk se organizau câte două iarmaroace pe an [154, p. 247].

În sec. XVI, în Minsk la târgurile săptămânale, care aveau loc „după o tradiţie de demult” – miercurea şi vinerea, orășenii precum și ţăranii din satele învecinate aduceau pentru realizare cereale, pasări, carne, peşte, miere şi alte produse alimentare. Aceste mărfuri pe pieţele din Minsk erau aduse și din orăşelele din împrejurimi: Jeslavlia (Zaslavlia), Radoşkovici, Koidanova, Smolevici, Logoiska, Smilovici [169, p. 37].

Dezvoltarea comerţului în oraş a contribuit la stabilirea iarmaroacelor anuale. În 1571, la cererea orăşenilor, regele a acordat dreptul de a organiza în Minsk câte două iarmaroace pe an. Fiecare iarmaroc dura timp de două săptămâni. În această perioadă negustorii puteau cumpăra şi vinde orice cantitate de mărfuri fără a achita taxa numită *mâto* [169, p. 36].

Zilele de târg erau stabilite prin dispoziții regale sau hotărâri judecătorești realizate din numele regelui. În cazul în care zilele de târg într-un orășel coincideau cu zilele de târg din vecinătate, ceea ce micșora volumul comerțului (și deci și taxele percepute de stăpânul orașului), stăpânii orașului apelau la judecată. Astfel, în hotărârea judecătorească din 1511 se stipulează următoarele: „S-a plâns nouă starostele Gorodenskului panul Stanislav Petrovici pe cneazul Fiodor Mihailovici Ciortorâskii pe faptul că el a pus aceeași zi de târg în orășelul Kleavani pe care el a pus-o în orășelul Olițe (...). Și am hotărât ca cneazul Stanislav să organizeze târgul în Olițe în ziua de marți, iar cneazul Fiodor să aibă zi de târg în proprietatea sa Kleavani în ziua de joi” [180, p. 687]. În același context, prin cartea regală din 1551 Sigismund al II-lea August

(1548-1569) îi permite „(...) panului Ostaf Korsak din Poloțk să organizeze, în terenul său din orășelul Zabori, care se află la 15 mile de Poloțk, târg în ziua de sâmbătă” [238, p. 173].

Prețurile la mărfurile agricole realizate în orașele de pe teritoriul Belorusiei erau stabilite de administrația orașelor prin diverse ordonanțe. Un exemplu poate servi modalitatea de stabilire de către autoritățile urbane a prețului la pâine. O asfel de ordonanță a fost emisă de Rada de la Moghiliov la 6 septembrie 1584. În acest document e stipulat următoarele: „(...) toată Rada oraşului Moghiliov, (...) a stabilit că brutarii pot să coacă pâine pentru vânzare (...) un sort de pâine să fie echivalent cu doi *osmaci* [sau 16 groși, deoarece un osmac e echivalent cu opt groşi], alt sort să coste un osmac [opt groși], al treilea sort să fie de un *cetvertac* [четвертак], iar alt sort să coste doi *penezi*” [144, p. 288] sau 0,1 groși, reieșind din faptul că 0,5 groși se echivalau cu zece penezi ” [237, p. 326]. Fixarea prețurilor la pâine, precum și la alte produse agricole realizate pe piață de orășeni se făcea pentru a crea condiții egale de vânzare și, afară de aceasta, a evita certurile dintre ei.

Despre diversitatea mărfurilor agricole pe care orășenii le vindeau la piața orășelului Filipov, aflăm indirect din actul din 6 iunie 1584 referitor la taxele ce se percepeau de la vinderea lor. Din documet aflăm că: „(...) panul Alexandr Kgvanin ia taxa de la cei care vând, adică de pe un bou, de pe un butoi cu pește sărat, de pe un cal, de pe o vacă – câte un groș, de pe un porc, de pe un berbec, de pe o capră – câte cinci penezi, iar ei sunt scutiți de aceste dări prin privilegiul acordat de Sigismund August (1548-1569) (...)” [127, p. 158-160].

În locurile destinate comerțului din orașe se vindeau într-un număr sporit caprele, aduse în orașe cu turmele. Dintr-un act, din 9 octombrie 1591, aflăm că doi orășeni din Brest s-au plâns administrației orășenești pe Ambrosie Ostromeciovski că „le-a mânat 40 de capre a lor la târg, dintre care patru s-au pierdut pe drum” [130, p. 92].

Dintre animalele domestice la prețuri înalte se vindeau mai ales caii. Dintr-o recipisă întocmită în 1510 se constată că „(...) Martinov, din orășelul Svirsk, trebuia să-i dea cneazului Iakub patru cai până în ziua Sf. Treimi, pentru care a achitat în total 120 de cope de groși (…) însă caii nu au fost dați” [181, p. 32].

Dintr-un document din același an aflăm prețul maximal al cailor: în plângerea din 1510 a slujitorului regelui Tatarin Bazar Iakubovici asupra orășeanului Mațuk Grinkovici din Sluțk este menționat că „acesta i-a furat calul, iar acel cal l-a cumpărat de la panul Moghilăului Litavorov pentru 50 de cope de groși” [181, p. 12].

Boii însă, erau vânduți mai ieftin. În urma judecății pe cauza plângerii boieroaicei Elizaveta Petrovna pe Stanislav Elenskii, din 7 aprilie 1517, s-a hotărât ca „Stanislav Elenskii să plătească boieroaicei Elizaveta Petrovna, pentru pagubele cauzate pe proprietatea ei, prin a-i da

un bou pentru zece cope de groși, acolo în or. Romigolsk timp de trei zile, iar celelalte zece cope de groși să-i plătească timp de două săptămâni în fața noastră, a judecătorilor din orașul Slonim" [181, p. 480].

În sec. XVI-XVII se intensifică legăturile comerciale dintre diferite orașe ale Belorusiei. Astfel, unele mărfuri agricole din oraşul Moghiliov erau aduse de negustorii și meșteșugarii orașului la Minsk, de unde îşi duceau mărfurile lor în Vilnius şi mai departe – în Polonia. Drumul spre Mogiliov era permanent menţinut în stare bună de către orăşenii din Minsk. În acest scop, pe râul Slepte, a fost construit un pod din banii oraşului. Pe acest pod se percepea o taxă numită *mostovoie* (de pod) [мостовое] de la negustorii care veneau în oraş, completând astfel bugetul oraşului [169, p. 36].

Condițiile climaterice ale Belorusiei favorizau creșterea animalelor și exportul lor intens în țările Europei Occidentale. Prin actul din 5 aprilie 1517 se confirmă „cumpărarea unei cirezi de vite de către Ivașko Itâkovici Toliușkovici de la Drembikovo Galișk, ambii din orașul Brest, pentru care a plătit 1350 de cope de groși (...) pe care urmează s-o ducă peste hotare împreună cu alte vite" [180, p. 988].

Printre mărfurile agricole exportate din Belorusia în țările Europei de Vest era și hameiul. Ca și de la celelalte mărfuri agricole exportate peste hotare se percepea taxa vamală – *mâto*. Astfel, la 7 octombrie 1589, vamistul din Volodavsk, evreul Șlom Ianușevici a înregistrat greșit două căruțe cu hamei ale orășenilor din Mileciț și le-a cerut *mâto* de pe ele. Acest hamei a fost cumpărat de orășeni și nu era destinat pentru vânzarea peste hotare, în Gdansk [130, p. 89].

Un alt produs exportat peste hotare din Belorusia atât de negustorii locali, cât și de cei străini era ceara. Astfel, prin actul din 16 iulie 1507 judecătorii și câțiva pani din orașul Gorodișce: „acordă dreptul negustorului neamț din afara țării Stepan Nemeț de a duce peste hotare ceară" [180, p. 557-558].

Ca și în alte regiuni ale Rzeczpospolitei, în sec. XVI-XVII, în **Lituania** (în limitele teritoriale de astăzi) se dezvolta atât comerțul interior, cât și cel exterior. Cercetând evoluția comerțului pe teritoriul Lituaniei în sec. XVI, V. Piceta a constatat că dezvoltarea virtiginoasă a comerţului local a determinat, de asemenea, şi organizarea de noi iarmaroace şi târguri, care erau amplasate, cu precădere, pe marile căi comerciale, subliniind în același timp că „(...) din păcate, nivelul acestei participări pe baza materialelor existente nu poate fi determinat" [190, p. 269].

Despre prețurile cu care se realizau mărfurile agricole pe piața orașului Vilnius, la începutul sec. XVI, aflăm din Statutul militar al orașului în care sunt indicate prețurile recomandabile, și anume: un bou se vindea la un preț de 15-20 de cope de groși, un vițel – nouă-zece cope de groși, un berbec – patru cope de groși, un purcel – opt cope de groși, o gâscă – doi

groși, o găină – trei groși, 60 de snopi de grâu – opt groși, 60 de snopi de orz – patru groși [180, p. 1177-1178]. Observăm astfel, că produsele alimentare, de altfel, foarte diverse, erau procurate pe piața orașului, care, după toate probabilitățile, dispunea de un volum suficient de mărfuri.

Venitul orășenilor necesar existenței lor era asigurat în principal de comerțul zilnic, chiar dacă achitau taxe pentru vânzarea fiecărei unități de marfă agricolă, suma pierdută era mai mică (de exemplu, un bou vândut la piața orășenească din Rzeczpospolita, în sec. XVI, costa cca 15 cope de groși (900 de groși) [180, p. 1178], vândut la iarmaroc (unde, de obicei, nu se achitau taxele pentru vânzare) costa cca zece cope de groși (600 de groși) [180, p. 746], iar taxa pentru vânzare a unui bou la piață era de un groș [127, p. 160]. Deci venitul brut de pe o vită vândută la piața constituia 899 de groși, iar vândută la iarmaroc constituia 600 de groși. Cu această diferență de cca 299 de groși orășeanul putea să-și cumpere, de exemplu 2243 snopi de grâu (60 snopi de grâu costau 8 groși [180, p. 1177-1178]) sau 100 găini (o găina costa 3 groși [180, p. 1178]).

Din unele acte putem afla indirect prețul la anumite mărfuri agricole. De exemplu: în hotărârea judecătoreacă din 9 iunie 1514 este notat că „S-a plâns nouă soția cneazului Fiodor Ivanovici Glinskii din orașul Troțk (....) pe slujitorul lui Iakub Kunțovici că a luat un cal, iar acesta a recunoscut că l-a luat și se obligă să-i restituie pentru acesta 30 de cope de groși" [181, p. 151-152]. În plângerea din 1517 este notat: „S-a plâns nouă orășeanca Vilenskului Iurevaia Ganina pe fratele său Volkovskii Lukaș, că el îi este dator cu 50 de cope de groși pentru o bucată de ceară, iar anii pentru această plată au fost fixați și trei ani demult au trecut, iar el așa și nu a plătit" [180, p. 1170-1171]. Nu cunoaștem ce masă avea acea bucată de ceară, pentru ca să estimăm exact prețul cerei.

În cazul când prețurile la mărfurile agricole se scumpeau admistrația statului se implica în stabilirea prețurilor. Prin regulamentul din 1541 se stabilesc prețurile maxime la anumite mărfuri realizate pe piața din Vilnius. „Prin mila lui Sigismund August (1506-1548) și a reginei Bona din Vilensk și a multor cneji, – citim în Regulamentul regal, – se întărește acest Regulament referitor la faptul că orășenii și țăranii aduc la piață pentru vânzare ovăz, fân, paie și le vând scump. De aceea am stabilit ca să nu să se depășească prețurile pentru o jumătate de butoi de ovăz – cinci groși, un car cu fân – trei groși, un car cu paie – un groș" [238, p. 106].

Unul dintre produsele alimentare realizate pe piețele orașelor era peștele. În orașele mari, ca, spre exemplu, Vilnius, exista chiar o breaslă a pescarilor, statutul căreia a fost confirmat la 28 mai 1664, care reglementa realizarea acestui produs. Statutul prevedea următoarele: „Vinderea peștelui se permite pe strada Sf. Iansk (...); se permite oricărui să vândă pește proaspăt, în afară de tătari și evrei (...); pentru mărirea prețurilor pescarii trebuie să plătească o amendă de zece cope de groși (...)" [133, p. 54-59].

Creșterea volumului mărfurilor pe piețele urbane a condus la începutul concurenței între meșteșugarii profesiilor înrudite – dintre măcelari și pielari. Astfel, la 3 februarie 1666 breasla pielarilor din orașul Vilnius a depus o plângere în magistratul acestuia asupra breaslei măcelarilor, în care s-au plâns că „pielarii se ocupă de vinderea pieilor crude și tăbăcite" cerând ca măcelarilor să li se permită să vândă doar acele piei care rămân după sacrificarea animalelor, insistând ca „în celelate cazuri pieile să fie confiscate, iar banii obținuți de la aceste vânzări să fie utilizați la reparația stânelor orășenești" [134, p. 313].

De regulă, statutele breslelor stabileau în mod clar categoria mărfurilor pe care le puteau realiza pe piață. În viziunea noastră, aceasta se făcea pentru a evita concurența între ele. Astfel, în Statutul breslei cojocarilor din orașul Vilnius, întărit de magistratul din Vilnius la 16 septembrie 1669, se stabilește că „Cojocarii pot să vândă diverse cojoace și blănuri atât în prăvălii cât și pe stradă, dar numai după înscrierea în registrul comercianților; de asemenea ei pot să vândă rochii femeiești și costume bărbătești din blană, precum și căciuli, după ce au fost înscrise în registrul cojocarilor, achitând taxele negustorești (...)" [134, p. 79-83].

Cizmarii orașului își comercializau cizmele confecționate în prăvăliile lor, dar deseori apăreau divergențe între ei și negustori. De exemplu, la 15 mai 1666 breasla cizmarilor din Vilnius, bazându-se pe privilegiile lor, înaintează o plângere în magistratul orașului, arătând acțiunile, după părerea lor: „ilegale alr negustorului Kaceanovski, ce a vândut 20 de perechi de cizme altui negustor. Cerem ca negustorilor să li se interzică să vândă cizme pe baza că în privilegiile noastre este scris clar că *negustorii primesc veniturile lor din vânzări, iar meșteșugarii din lucru și din vânzare*, la aceasta noi cizmarii, avem, cu permisiunea magistratului, prăvăliile noatre și plătim orașului taxele pentru dreptul de a vinde" [134, p. 317]. Drept urmare, în actul din 22 mai 1666 este înregistrat răspunsul breslei negustorilor din orașul Vilnius: „Noi rămânem la părerea noastră că privilegiile cizmarilor trebuie revizuite. Cu toate că breasla cizmarilor în privilegiile sale nu are o instrucțiune referitoare la comerțul cu cizme, în aceste instrucțiuni aceste mărfuri sunt incluse în categoria «artefactis»" [134, p. 319].

În sec. al XVI negustorii din orașele Lituaniei erau prezenți și pe piața europeană. Analizând acest subiect, D. Žiemelis a stabilit că orașele Lituaniei de Nord mențineau legături comerciale cu negustorii din orașele: Riga, Zemaitijos, Uznemunes, Konigsberg și Klaipeda. Respectiv, negustorii din orașele de Sud ale Lituaniei își transportau mărfurile în orașul Gdansk. Toate orașele din partea de Nord și de Vest a Lituaniei, de la Vilnius, asigurau economia externă" [224, p. 366].

După cum a constatat A. Balilus, în sec. XVI Lituania exporta cel mai des cerealele, inclusiv și secara, în Königsberg. Cerealele erau transportate în butoaie. Dintr-un document, din

12 iulie 1561, aflăm că negustorul Michael Tuck timonier de Jasieniu a transportat din Kaunas la Königsberg 165 de butoaie de secară [219, p. 193].

Un alt produs exportat din Lituania, cu preponderență în Königsberg, era ceara [219, p. 193].

Referindu-se la export, D. Žiemelis menționează: „Lituania era vestită prin exportul materiilor prime industriale – in și cânepă. (...) Din Riga se exporta o mare cantitate de in și cânepă. Cercetările arată că portul din Riga, în sec. XVI-XVIII, a fost, în primul rând, un port de export. Pe parcursul acestei perioade, portul de la Riga a fost cel mai important furnizor din Nord-Vest în materii prime industriale (in, cânepă)" [224, p. 370]. Același autor concretizează că „În perioada anilor 1636-1700, inul exportat din Lituania a reprezentat 35-51% din totalul de in adus în Riga" [224, p. 371]. Cererea de in lituanian pe piața internațională era determinată de calitatea foarte înaltă a acestuia. Medievistul mai opiniază că: „Din Lituania se exporta piele și produse din piele în Riga" [224, p. 373].

Prețurile la mărfurile agricole în aproape toate orașele Rzezcpospolitei erau asemănătoare, ele fiind reglementate deseori de autoritățile locale și centrale. Evoluția prețurilor în orașele Rzeczpospolitei în sec. XVI-XVII (în baza actelor de care am dispus) sunt prezentate în tabelul 4.1.

Tabelul 4.1. Evoluția prețurilor în orașele Rzeczpospolitei în sec. XVI-XVII

Nr.	Marfa agricolă	Prețul la începutul sec. XVI	Prețul la începutul sec. XVII
1.	un cal	30 de cope de groși	100 de cope de groși
2.	un bou	15 cope de groși	55 de cope de groși
3.	o vacă	14 cope de groși	50 de cope de groși
4.	un vițel	9 cope de groși	33 de cope de groși
5.	un purcel	8 cope de groși	30 de cope de groși
6.	o găină	1-3 groși	6 groși
7.	60 de snopi de orz	4 groși	9 groși
8.	60 de snopi de ovăs	3 groși	7 groși
9.	un car cu fân	3 groși	3 groși

Observăm că doar la fân prețul a rămas același ca și în secolul anterior, iar celelalte produse s-au scumpit timp de un secol de aproximativ de 2,3-3,7 ori.

Materialul analizat demonsrează astfel că de pe teritoriile Poloniei regale, inclusiv și a orașelor din acest spațiu, se exporta: cereale, in, cânepă, ceară, miere, lână în Olanda, Scoţia, Franţa, Danemarca, Suedia şi Norvegia, vite în sudul teritoriilor Germaniei şi Italiei, piei de animale în țările Europei de Vest (Germania, Italia) și în Imperiul Otoman. Orașele din Ucraina

(în limitele teritoriale de astăzi) exportau ceară și cereale în Germania și Italia, vite în Polonia. Din orașele Belorusiei (în limitele teritoriale de astăzi) se exporta hamei în Polonia, ceară și vite în Germania. Orașele din Lituania exportau cereale, in, cânepă în Franța, Țările de Jos, Belgia, Germania, ceară în Germania, Letonia, piele și produse din piele în Letonia. Acest export variat este o dovadă că în sec. XVI-XVII în orașele din Rzeczpospolita se producea o cantitate imensă de mărfuri agricole destinate atât comerțului interior cât și exportului.

4.2.2. Comerţul interior şi exterior cu mărfuri agricole în orașele din Țara Moldovei

Spre deosebire de Rzeczpospolita, unde a fost introdus sistemul boieresc-folwark, în Moldova, de la mijlocul sec. XVI și până la sfârșitul sec. XVII, a continuat să predomine renta în natură.

Cercetătorii au explicat această deosebire prin faptul că în gospodăriile feudalilor din Moldova ramurile principale ale economiei, produsele căreia se comercializau, erau creșterea animalelor și viticultura, precum și din cauza că o parte a roadelor trebuia să fie dată în calitate de tribut Porții Otomane [193, p. 73].

Dezvoltarea schimbului de mărfuri în sec. XIV-XV a condus în secolele următoare la dezvoltarea comerțului de mărfuri și la formarea unor centre de desfacere a produselor unde veneau producătorii și negustorii locali, dar și străini. Astfel, către începutul sec. XVI în Țara Moldovei s-a format piața orășenească permanentă. În așa mod, orașele au devenit principalele centre de comerț, activitatea lor comercială fiind oglindită de terminul „târg”, care inițial avea sensul de loc de schimb, denumire extinsă apoi și asupra așezării [103, p. 91].

Orășenii din Țara Moldovei, de altfel ca și cei din Rzeczpospolita, erau antrenați atât în comerțul local, cât și cel regional. Ei își realizau o parte a mărfurilor agricole în zilele târgurilor săptămânale, la iarmaroace, la târgurile sezoniere etc.

De obicei, localitățile urbane din Țara Moldovei aveau o singură piață. Misionarul italian Giovani Battista Burgo, care a venit în Țara Moldovei în a. 1680, nota în jurnalul său de călătorie că la Galați era o singură piață, numită de localnici „Piaţa mare” [14, p. 218]. Însă în perioada cercetată de noi în târgul Iași erau trei pieți: în *Târgul de Sus* sau în *Târgul Vechi*, în *Târgul de Jos* și în *Târgul lui Barnovschi vodă* [101, p. 97].

În capitala țării, zilele de târg erau stabilite de către domnie, care poruncea șoltuzilor și pârgarilor să înștiințeze locuitorii despre ziua târgului [73, p. 57]. Istrate (Dumitrache) Dabija voievod (1661-1665) se adresează (6 martie 1662) la şoltuz şi la pârgarii din târgul Iaşi, poruncindu-le: „(...) dacă ve-ți vedea cartea domniei mele, iară voi care aveţi a striga la toate zilele de târgu şi în zi de târgu să daţi ştire tuturor slujitorilor şi negustorilor şi mişeilor noştri ţăranilor” [44, p. 18]. Fiecare negustor putea vinde în târg cu ridicata sau cu amănuntul.

Ca și în Rzeczpospolita, târgurile săptămânale se organizau în Țara Moldovei în așa mod, ca ziua unui târg să nu corespundă cu ziua târgului din vecinătate, pentru a nu îngreuna comercializarea mărfurilor și a oferi cumpărătorilor cât mai multe posibilităţi de cumpărare. Astfel, în orașul Siret zi săptămânală de târg era stabilită marţea, iar la Suceava (din același ţinut) – joia. În orașul Roman se organiza târg marţea și miercurea, iar nu departe de această localitate era orașul Huși în care joia era zi de târg [18, p. 1073].

De regulă, comerțul se desfășura în ziua de târg în spații special amenajate – în dugheni și în prăvălii, numărul cărora difera de la oraș la oraș. Unele informații relativ ample despre numărul dughenelor sau prăvăliilor în orașele din Țara Moldovei la mijlocul sec. XVII se conțin în notele de călătorie a lui E. Celebi. Astfel, conform datelor acestui renumit călător, la Bârlad erau 200 de prăvălii [13, p. 731], la Ţuţora [13, p. 734] și Hotin [13, p. 423] – câte 50, multe prăvălii, după părerea lui, erau la Chișinău [13, p. 735]. Cele mai multe dugheni E. Celebi găsește la Iași – 2060 – număr exagerat după părerea noastră [13, p. 483].

O formă mult mai importantă a comerţului erau iarmaroacele (bâlciurile). Iarmaroacele se deosebeau de celelalte forme ale comerțului prin diversitatea și volumul mărfurilor oferite spre vânzare. De regulă, iarmaroacele se organizau în interiorul Țării Moldovei în vecinătatea oraşelor, precum şi la hotarele ei. În partea de Nord a Ţării Moldovei iarmaroacele se ţineau la Botoşani şi Hotin, iar la Sud cele mai importante iarmaroace se organizau la Galaţi. În partea estică a ţării principalul oraş comercial în secolul al XVII-lea era Soroca [119, p. 206]. În acest oraș la începutul veacului al XVII-lea exista o breaslă de negustori, documental atestată pentru prima dată în actul din 25 decembrie 1610, unde în calitate de martor este menționat „Isac Arapul, starostea de neguțători” [38, p. 339-340].

În a doua jumătate a sec. XVI în Moldova funcționau bâlciuri, îndeosebi pentru vânzarea vitelor, la Trotuș pentru comerțul moldo-brașovean, la Baia pentru cel moldo-bistrițean, la Hotin și la Cernăuți pentru comerțul moldo-polon. În 1587 diplomatul transilvănean Lestár Gyulafi menționa că la bâlciul desfășurat la Cernăuți în timpul Rusaliilor au foat aduse peste 30 000 de vite, în valoare de 80 de florini [103, p. 91].

Numărul zilelor de iarmaroc difera în dependență de volumul mărfurilor, precum și de numărul negustorilor. La Suceava, iarmarocul, după scrisele lui Niccolo Barsi, dura opt zile [12, p. 77], iar la Focșani, după cum a notat Evliya Celebi, iarmarocul dura 40 de zile [13, p. 730-731].

Târgoveții realizau atât mărfurile de origine vegetală cât și animală. Spre regret, nu dispunem de date ample referitor la prețurile la care se vindeau mărfurile agricole la târgurile

săptămânale sau la iarmaroace: dispunem doar de unele date fragmentare care nu ne permit să reconstituim tabloul general al prețurilor în sec. XVI-XVII.

Făina în târgul Vaslui valora după cum este menționat în actul din 5 aprilie 1632: „un sac de făină de 6 mirțe, drept 2 lei" [56, p. 364], iar în actul din 14 mai 1636 este menționat același preț [58, p. 477]. Mai depistăm în acte informație de genul că cea dintr-un izvod datat cu 17 ianuarie 1645 unde este menționat ce a dat popa Vasile din târgul Neamț unchiului său Andronic, printre care e și „un sac de făină prețuit derept 1 zlot" [62, p. 4], însă nu cunoaștem ce volum avea sacul respectiv.

Despre prețurile la produse alimentare în țara Moldovei aflăm din notele ce se conțin în jurnalul lui Hagi Ali – participant la expediția otomanilor din 1672 împotriva Cameniței. În acest jurnal se indică că „la Isaccea era belșug mare de *zahere* [produse alimentare] și turcii se aprovizionează plătind ocaua (1,283 kg) de făină cu 5 aspri, ocaua de pesmeți cu 10 aspri, ocaua de seu cu 35 aspri, ocaua de miere cu 25 aspri, chila de Istanbul de orz cu 24 de aspri etc." [31, p. 204].

În acte sunt puține date referitoare la costul vinului, dar orientativ din acestea ne facem o imagine generală referitoare la acest fapt. De exemplu, în actul din 1 septembrie 1627 este menționat că Grăgan și soția lui Mărica „(...) au pos zălog la Istrățel din Verejeni [ținutul Suceava] de-am luat o bute di vin de 90 de vedre derept 27 de taleri bani gata" [55, p. 321], deci o vadră [veche unitate de măsură a capacității, echivalentă cu cca 10 litri] de vin costa în prima jumătate a sec. XVII cca 0,3 taleri. De aici putem conchide că vinul era relativ ieftin.

Prețul mărfurilor agricole, inclusiv ale vitelor variau în dependență de un șir de factori: volumul mărfii; numărul vitelor; condițiile climaterice ale anului etc. La târgurile săptămânale și la iarmaroace se vindeau în mod deosebit boii, prețul cărora era variabil. Evoluția prețurilor animalelor în Țara Moldovei pe parcursul sec. XVII este reflectată în tabelul 4.2, alcătuit pe baza actelor referitoare la târgurile: Orhei [36, p. 22], Cotnari [58, p. 504], Vaslui [35, p. 200], Dorohoi [35, p. 362], Suceava [59, p. 405], Tecuci [60, p. 98], Lăpușna [36, p. 23], Roman [62, p. 68], Iași [56, p. 309], Soroca [36, p. 19], Piatra [35, p. 277], Bacău [35, p. 413], Ștefănești [35, p. 426], Hârlău [40, p. 172], Suceava [40, p. 432], Neamț [61, p. 160] etc. În baza materialelor depistate în documente am alcătuit tabelele 4.2 și 4.3.

Orășenii mai vindeau pe piața urbană miere și ceară. Din actele în care se menționează prețurile la miere în târgurile Țării Moldovei în prima jumătate a sec. XVII [54, p. 281; 56, p. 318 etc.], reiesă că un butoi cu miere pe piețele urbane costa în mediu cca nouă galbeni (Tabelul 4.3).

Tabelul 4.2. Evoluția prețurilor la vitele cornute în târgurile Moldovei în prima jumătate a sec. XVII

Nr.	Animalele	Anii			
		1611-1620	1621-1630	1631-1640	1641-1650
1.	Bou	3 taleri	32 de zloți	7 galbeni	10 lei
2.	Vacă cu vițel	10 taleri	8 taleri	10 taleri	–
3.	Cal	33 de ughi	60 de ughi	42 de galbeni	10 taleri
4.	Oaie	33 de aspri	4 zloți	1 leu	–

Tabelul 4.3. Evoluția prețurilor la miere în târgurile Moldovei în prima jumătate a sec. XVII

Marfa	Anii		
	1620-1630	1631-1640	1641-1650
Prețul unui butoi de miere	7 galbeni	10 galbeni	10 galbeni
Prețul mediu	9 galbeni		

Ceara la 24 ianuarie 1635 în ținutul Iași (satul Pârtănoși) se prețuia „un caș de ceară drept 5 zloți” [58, p. 22]. Într-un alt act, din 17 ianuarie 1645, referitor la târgul Neamț este stipulat că se vindea „ceara câte câte 1 leu bucata” [62, p. 2].

În târgurile Țării Moldovei veniturile de la comercializarea peștelui erau diferite. Astfel, în târgul Galați, specializat în prinderea peștilor, acesta era ieftin. Englezul Robert Bargrave, aflându-se în slujba unui negustor, la trecerea prin Moldova, la 6 octombrie 1652 nota în jurnalul său de călătorie următoarele: „Orașul Galați este bine îndestulat cu diferite merinde, mai ales cu pește, care este atât de ieftin încât pentru valoarea a 2 pence am avut mai mult decât îndeajuns pentru hrana a 5 sau 6 inși” [12, p. 486].

Dacă ținem cont de cele menționate de misionarul italian Vitto Piluzzi în anul 1668 și anume „La Galați (...) preotul Antonio Rossi poate trăi cu 300 de aspri pe lună” [14, p. 82], putem conchide că târgoveții își puteau asigura existența din practicarea agriculturii și chiar (în condiții prielnice) să obțină un anumit venit.

Un rol semnificativ în realizarea mărfurilor agricole l-a avut **exportul**. Negustorii ce se îndreptau spre Transilvania treceau prin punctele vamale Trotuş, Moldoviţa, Baia, Câmpulung. Negustorii care plecau spre Polonia şi Rusia, ulterior Rzeczpospolita treceau prin vămile de la Hotin, de la Cernăuţi şi cea de la Siret. Spre Ţara Românească negusorii treceau prin Tecuci, Putna, Focşani, iar spre Marea Mediterană şi Imperiul Otoman – prin Chilia, Cetatea Albă. După cucerirea Chiliei și a Cetății Albe de către otomani – prin Galaţi, iar spre părţile tătăreşti – prin Lăpuşna şi Tighina. Astfel, datorită faptului că prin orașele Țării Moldovei treceau multiple căi comerciale, realizarea mărfurilor, – inclusiv și a celor agricole, se făcea relativ ușor. Aspectele

date sunt reflectate în lucrările autorilor: E. Podgradskaia [193, p. 104], P. Cernovodeanu [18, p. 1079], I. Gumenâi [93, p. 98], N. Dudnicenco [72, p. 39-40; 77, p. 124-126; 78, p. 21] ș. a.

Din Țara Moldovei, în sec. XVI-XVII, se exportau atât mărfuri de origine vegetală, cât și animală. Exportul mărfurilor agricole se realiza în mare măsură în dependență de cerințele pieții. Astfel, în Imperiul Otoman se exporta mai ales orzul și făina. Despre cantitatea aproximativă de orz și făină care se exporta în Imperiul Otoman aflăm dintr-un act turcesc, din 25 ianuarie 1579, prin care sultanul Murad al III-lea (1574-1595) poruncește domnului Moldovei Petru Șchiopul (1574-1579; 1582-1591) următoarele: „În clipa de față, fiind trebuință de zaharele pentru expediția mea purtătoare de semne de birunță (...) spre ținuturile din Orient să pregătești 10 000 chile de orz și 10 000 chile de făină, precum și cantități îndestulătoare de miere și de grăsime, iar prețul să-l reții din haraciul care se trimite din zilele de altădată și până acuma la Poarta fericirii mele” [50, p. 133].

Condițiile climaterice favorabile dezvoltării viticulturii făceau ca în Țara Moldovei să se producă anual cantități mari de vin, suficiente pentru consumul în țară, precum și realizarea lui peste hotare. Vinul moldovenesc era exportat în Polonia şi Rusia. Unul din oraşele în care acesta era exportat era oraşul Neijin [174, p. 45-50], fiind foarte solicitat vinul de la Cotnari și Odobești. O mare cantitate de vin era procurată din Odobeşti, Cotnari, Iaşi şi alte oraşe moldoveneşti de către Lavra Pecerska din Kiev [174, p. 46-47].

Astronomul italian Giovanni Antonio Magini, care a vizitat Moldova în anii 1593-1594 scria: „În Moldova se află mulți armeni, unguri, sași și ragusani care dețin tot negoțul. Căci aceștea sunt acei care exportă grâul și vinul în Rusia și în Polonia și tot astfel trimit piei, cerge, ceară, miere, pastram de vită, unt, legume la Constantinopol” [11, p. 587]. Petru Bogdan Bakšić în 1641 scria că „(...) în Iași vinul vin tocmai din Polonia să-l cumpere” [12, p. 232].

Din Țara Moldovei se exportau și fructele. O parte din fructe erau predestinate exportului graţie cantităţii suficiente a acestora. La exportul acestor mărfuri s-a referit Filippo Pigafetta, care călătorind prin țările române, la 2 mai 1598 scria: „Într-adevăr cele trei provincii Țara Românească, Transilvania și Moldova sunt trei cămări mari împelșugate și nesecate din care se aduc la Constantinopol (...) fructe de vară și de iarnă [10, p. 560]. De altfel, fructe uscate și nuci se mai exportau în Rusia [26, p. 122]; în Polonia [20, p. 47]; în Kiev [194, p. 60] și alte state și orașe europene.

Totuși, cel mai mare export din Țara Moldovei, în sec. XVI-XVII, era realizat cu vite. În anul 1566, italianul Antonio Maria Graziani menționa că „(...) de aici din Moldova se scoate acea mulțime de boi, din a căror carne se hrănesc în mare parte nu numai popoarele vecine ale Ungariei şi Rusiei, ci şi ale Poloniei, Germaniei şi chiar Italiei (...). În fiecare an se fac câte șapte

bâlciuri de vite în Moldova, pe câmpii foarte întinse, cu mare mulțime de negustori. La fiecare dintre aceste bâlciuri se mână de obicei nespus de multe mii de boi; și după trecerea a trei zile pentru ruperea din partea negustorilor a prețului unui cap de vită după care să fie socotite toate celelalte – preț care trece rareori de trei galbeni de vită – în câteva ceasuri, toată această mulțime de boi este vândută și este dusă în diferite regiuni" [9, p. 381]. Aceste exporturi erau realizate de către negustorii locali şi străini [21, p. 204].

O direcţie mai mult sau mai puțin stabilă, a exportului de animale au fost orașele Poloniei (în special Gdansk) [77, p. 124]. Analizând legăturile comerciale ale Ţării Moldovei cu oraşele Liov, Cameniţa, Sneatin, Gdansk, P. Cernovodeanu sublinia că „vitele mari constituiau cea mai importantă marfă din comerţul moldo-polonez" [18, p. 1079].

Comerțul cu vitele mari cornute era profitabil odată ce însuși domnul Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546) a participat la acest comerț, vânzând dintr-o dată unui singur negustor lituanian impresionantul număr de 1000 de boi [47, p. 120]. Astfel, în Instrucțiunile date de regele Sigismund I comisarilor trimiși la adunarea cu comisarii voievodului Moldovei (pentru a judeca nedreptățile populației de la hotar) dun 1546 este indicat că: „Pe Borzoboati l-a învinuit domnul voievod [Petru Rareș] cum că i-ar fi dator pentru o mie de boi. (...) Din partea lui Borzoboati însă s-au arătat dovezi și mărturii că evreii au mânat acei boi din Moldova, și că evreii i-au vândut în Polonia altor negustori și lui Borzoboati însuși" [47, p. 120].

De altfel, negustorii locali participau activ în comerțul cu Polonia. Cercetând problema exportului Moldovei medievale, E. Podgradskaia a ajuns la concluzia că „În sec. XVI, negustorii moldoveni din Botoşani, Iaşi, Suceava şi din alte oraşe din Moldova vindeau vite mari la marile iarmaroace din oraşele Liov, Sneatin, Colomâni" [193, p. 108]. În contextul studierii legăturilor comerciale dintre orașul Liov şi Ţara Moldovei, E. Podgradskaia a stabilit că pentru perioada sec. XVI-XVII în categoria mărfurilor moldoveneşti pentru export intrau în primul rând mărfurile agricole (boii, vinul, mierea etc.). O altă categorie a mărfurilor vândute în acest oraș o constituiau produsele meşteşugăreşti obţinute din materia primă agricolă (ca, spre exemplu – postavul din lână simplă) [193, p. 214].

Realizarea mărfurilor la cote înalte în țările Europei Centrale și Occidentale, în sec. XVI-XVII, se explică prin faptul că în perioada trecerii de la feudalism la capitalism, sporea numărul manufacturilor care produceau o cantitate sporită de mărfuri [200, p. 22].

De aceea nu-i întâmplător faptul că în prima jumătate a sec. al XVII-lea, Moldova exporta în medie 20000 de capete de vite anual [108, p. 208]. Antrenată în comerţul internaţional, graţie poziţiei sale geografice, Moldova medievală s-a implicat direct în producerea şi exportul mărfurilor solicitate pe piață.

De altfel, o parte a mărfurilor agricole din Țara Moldovei erau exportate în cele două Țări Românești [18, p. 1075]. Un oraş românesc, unde se exportau animale din Țara Moldovei, era Braşovul. Cercetătorul Al. Gonța, având ca preocupare principală Moldova medievală, în una din monografiile sale, scria: „În acest oraş [Brașov], conform unor registre vamale, în 1503 moldovenii au adus: 924 de boi, 640 de vaci, 135 de porci, 4 ponduri de lână etc." [91, p. 102].

Domnitorii Ţării Moldovei acordau unele înlesniri pentru export. Astfel, la 30 ianuarie 1565, Alexandru voievod (1552-1561; 1564-1568) scuteşte „de vamă două sute de boi ai birăului şi ai întregului târg Braşov" [34, p. 169]. Faptul că domnitorii ofereau înlesniri negustorilor străini pentru export e o dovadă că vămile Moldovei aduceau un mare venit. Din această cauză, domnitorii, din când în când, îşi permiteau să contribuie la unele înlesniri pentru exportul realizat de aceşti comercianţi.

În afară de comerțul realizat cu orașele Poloniei, Țărilor Românești, negustorii din Moldova vindeau vite și pe piețele din Rusia, ca, spre exemplu, în orașele: Iaroslav, Putivl, Veazma, Moscova etc. [193, p. 108; 194, p. 56].

Un consumator activ al produselor animaliere din Țara Moldovei era Imperiul Otoman. Astfel, în „catastiful amintitor câte oi au cumpărat casapii și gelepii din țară, cu asprii lor și i-au pecetluit ca să treacă prin șchelea de la Isacca și prin Focșani", de la 15 mai 1591, este menționat că au fost cumpărate și exportate timp de un an 45880 de oi prin șchelea de la Isacca și prin Focșani [36, p. 26-27], ceea ce este un număr impunător.

După cum a constatat N. Răileanu, în perioada sec. XVII, Ţara Moldovei ocupa unul din locurile principale în exportul oilor, depăşind următoarele ţări în creşterea animalelor: Danemarca, Polonia, Lituania şi Ungaria [117, p. 167]. Sunt interesante predilecţiile pentru comercializare, istoricul constatând că „Ţara Românească exporta mai mult în Turcia, Moldova exporta în ţările Europei Centrale (Germania, Ungaria etc.), prin Polonia, Transilvania şi Silezia, de unde mărfurile ajungeau în Ţările de Jos (Olanda)" [117, p. 167].

Afară de vite, Țara Molovei exporta, în sec. XVI-XVII cantități mari piei. Astfel, în privilegiul, din 6 octombrie 1408, acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Liov este menționat că „Cine va merge la Liov, la vama principală, în Suceava, să dea vama pentru o sută de piei crude de oaie patru groși, pentru o sută de piei de miel doi groși, pentru o sută de piei de vită cornute cinsprezece groși. Iar cine va cumpăra în Bacău sau în Roman, în târg, sau în Baia, sau în Neamț sau alte târguri ale noastre nu va avea să dea vamă în alt loc decât acolo unde a cumpărat și să ia pecete de la vameș" [118, p. 96-97]. În studiul său consacrat comerțului românesc din sec. XVI-XVII, referindu-se la anul 1500, N. Iorga menționa: „Să mai pomenim din negustorii moldoveni, ce merg până la Liov pe Teodosie din Suceava, care-și plătește acolo

datoriile în morun și în piei" [96, p. 155]. Tot marelui istoric al neamului îi aparțin și primele studii referitoare la exportul acestor produse în Italia: „Sima Vorsi, ce încă la 1582 era Mare-Vameș al Moldovei la 1584 încerca întâia oară o legătură directă pe mare cu Veneția: corabia lui purta 12000 de piei de bou, lână, ceară etc." [96, p. 199]. Italianul Giovanni Botero scria în anii 1580-1590: „Din Moldova se ducea în Rusia şi Polonia piei de vacă aşa numitele *schiavine*" [98, p. 245]. Din cele relatate *supra*, deducem că în sec. XVI pieile de bovine se exportau din Țara Moldovei în Rusia, Polonia și alte țări europene.

Refeindu-se la prelucrarea pielii pe teritoriul orașelor Țării Moldova, E. Podgradskaia meționa că „datorită nivelului înalt al dezvoltării acestei ramuri, pe parcursul secolelor XVI-XVII, Ţara Moldovei exporta peste hotare o serie de mărfuri din piele" [193, p. 124], o mare însemnătate având safianul [75, p. 114]. Într-un alt studiu, cercetătoarea opinia: „În producerea calitativă a acestui produs se remarcau Iaşul şi Suceava. Safianul respectiv avea o cerere considerabilă pe piaţa din Rusia" [194, p. 62]. Astfel, pieile și produsele din piele în sec. XVI-XVII se exportau preponderent în Rusia, Polonia și chiar Italia.

Datorită faptului că produsele apiculturii se obţineau în Moldova medievală într-o cantitate considerabilă, ele se exportau pe larg. Italianul Giovanni Botero, în urma vizitei făcute în Moldova prin 1580-1590, sublinia: „Mierea aceasta din Moldova se expedia prin Italia încă pe vremea lui Alexandru Lăpușneanu [1552-1561; 1564-1568]. La Veneția se trimitea și ceară, așa încât frumoasele peceți venețiene și lumânările care au ars, fără să afume mozaicile și picturile, în bisericile din acest oraș, erau datorite sporului harnicilor albine moldovenești" [98, p. 221]. Filippo Pigafetta, cunoscut istoric și militar italian, călătorind prin Moldova, la 2 mai 1598 a menționat: „Din Moldova (...) se aduce la Constantinopol (...) miere" [10, p. 560]. Din cele relatate anterior de Giovanni Antonio Magini, prin 1593-1594 [11, p. 587], de olandezul anonim prin anul 1658 [14, p. 520] și alți călători străini, deducem că ceara și mierea erau printre mărfurile ce se transportau la Constantinopol.

Elena Podgradskaia, în monografia sa vestită dedicată relațiilor comerciale dintre Țara Moldovei și Liov, în sec. XVI-XVII [193], constata că în acea perioadă: „mierea şi ceara se exporta din Moldova medievală în oraşul Liov" [193, p. 214]. Amintind de comerţul cu Polonia, cronicarul Miron Costin nota că „Moldova pe timpul lui Vasile Lupu (1634-1653) şi mai târziu exporta diferite produse, inclusiv miere" [117, p. 167]. Astfel, mierea și ceara produse în aceste teritorii ale Moldovei medievale erau exportate în Imperiul Otoman, Polonia, Italia etc.

Datorită faptului că în Ţara Moldovei se prindea mult peşte, acesta se exporta în diverse ţări, printre care şi în Polonia. Unul din oraşele cu care Ţara Moldovei întreţinea legături strânse, a fost Liovul. În perioada sec. XVI-XVII, pe lângă alte mărfuri, în acest oraş Ţara Moldovei

exporta peşte de diferite specii [227, p. 194; 78, p. 21]. Tot în această perioadă se exporta peşte în regiunile din Ucraina. Episcopul catolic Bandini scria în notele sale de călătorie, în anul 1646, că „anual se trimit multe mii de care de peşte în Rusia, Ucraina şi Ardeal" [98, p. 253]. Pe lângă peşte s-au exportat şi *icre,* în special icre de morun presate (tescuite). Unul dintre călătorii străini care a explicat cum se păstrau icrele este englezul John Newberrie care ajungând la Reni în anul 1582, a aflat rețeta locală de prepare a icrelor negre de către autohtoni [9, p. 515].

Tot călătorii străini au menționat informații prețioase referitoare la faptul că portul moldovenesc Galați era centru comercial de importanță internațională, de unde se comercializa peștele. Astfel, călătorul turc Evlia Celebi vizitând Moldova în 1657, relata: „La Galați, negustorii cumpără moruni și după ce îi pun pe măcelarii de pește să le scoată icrele, îi sărează și-i duc cu harabalele și cu corăbiile, în țara leșească, rusească, spre Don, în ținutul Kirghiziei, în Danemarca și până în fundul Europei" [13, p. 374].

Din cele menționate conchidem că din orașele Țării Moldovei în sec. XVI-XVII se exportau produse animaliere și vegetale în statele Europei Centrale și de Est, precum și în Imperiul Otoman.

4.3. Concluzii la capitolul 4

În rezultatul analizei problemei rolului meșteșugurilor și comerțului legat de agricultura în orașele din Rzeczpospolita și Țăra Moldovei, în sec. XVI-XVII, am concluzionat următoarele:

Cultivarea cerealelor pe terenurile agricole ale localităților urbane din Rzeczpospolita și Țara Moldovei, precum și cererea sporită de făină pentru produsul alimentar de bază – pâinea, condiționată de creșterea numărului populației orașelor, a determinat ca morăritul să constituie, în sec. XVI-XVII, o meserie deosebit de importantă în activitatea socio-economică a orașului.

Existența morilor (în număr de 2-7, mai rar în număr de una în mediu) pe teritoriile orașelor sau în preajma lor, în întreg arealul geografic analizat, demonstrează importanța vitală a acestora în viața cotidiană a orășenior. Atât orașele mari, cât și cele mici din Rzeczpospolita și din Țara Moldovei au avut o rețea de mori aflate atât în proprietate privată, cât și a statului, aducând proprietarilor morilor surse importante de venit. Astfel, morile din Rzeczpospolita aduceau proprietarilor lor cca 20-40 cope de groși anual [130, p. 33]. Morile erau construite cu permisiunea regalității care confirma ulterior dreptul orășenilor de a se folosi de ele. Dat fiind faptul că morile aduceau un venit bun proprietarilor, aceștea concurau între ei pentru a atrage orășeni să macine la moara lor, concurență care genera deseori plângeri la judecătoria orașului.

Ca și în Rzeczpospolita, morile din orașele Țării Moldovei asigurau locuitorii orașelor cu făina necesară atât pentru necesităţile proprii, cât şi pentru realizarea pe piaţă a făinii. În sec.

XVII cele mai multe mori funcționau în orașul Iași, pe râul Bahlui, unele dintre ele fiind construite pe cheltuiala domniei „pentru folosul de obște", altele aparținând unor mănăstiri.

Sporirea volumului de cereale în arealul geografic analizat, precum și a numărului morilor, au făcut ca în orașele din Rzeczpospolita și din Țara Moldovei să apară o profesie nouă – cea a brutarilor sau a pitarilor, deoarece pâinea și produsele de panificație constituiau alimentele de bază în hrana de toate zilele a orășenilor.

În Rzeczpospolita cel mai mare număr de brutari erau în orașele Gdansk (unde în afară de pâinea obișnuită se mai prepara „pâinea olandeză" – de o calitate inferioară, dar de o popularitate deosebită) și Cracovia – oraș în care la 1653 erau 23 de brutării în care se produceau astfel de produse de panificație ca: prăjituri, chifle, turte dulci, biscuiți etc.

În perioada sec. XVI-XVII pitarii, care activau pe teritoriile orașelor din Rzeczpospolita, erau uniți în bresle, iar cei din Moldova medievală nu aveau atare structuri.

În Țara Moldovei primii brutari sunt atestați la începutul sec. XVI în orașele Vaslui, Suceava şi Iași. Inventarul acestora era specific Evului Mediu: covată, site, lopeți, capace pentru gura cuptorului etc. Străinilor li se permitea să țină brutării în orașele țării, fiind impuși să dea aceleași dări ca și meșteșugarii autohtoni. Unii domni, ca spre exemplu, A. Lăpușneanu (1552-1561; 1564-1568) intenționa în a. 1564 să ceară de la Brașov „(...) doi pitari de calificare înaltă", dar a renunțat mai apoi la această intenție deoarece a găsit o femeie cu „(...) un nivel avansat a meșteșugului" brutăriei. În sec. XVII pitarii sunt atestaţi în oraşele Bârlad, Soroca, Iași ş.a.

Cultivarea activă a cerealelor a favorizat în cea mai mare măsură producerea băuturilor alcoolice – a berii, votcăi și a miedului. Aceste băuturi se preparau mai ales în marile orașe din Rzeczpospolita – Gdansk, Elblag, Torun ș.a. Despre sporirea cererii pe piață la acest produs ne demonstrează faptul că încă în sec. XV în orașul Torun producătorii berii erau uniți într-o breaslă, deținând monopolul producerii la această băutură alcoolică. Această băutură se prepara din grâu, secară, ovăz, hamei și orz. Consumul activ al berii stimula astfel, indirect, cultivarea grăunțoaselor pe terenurile din apropierea orașelor. Este suficient să menționăm că în a. 1552 la Kiev erau 58 de cârciumi.

În Țara Moldovei, cea mai răspândită băutură alcoolică era vinul. Cel mai bun vin se pregătea în orașele Cotnari, Hârlău, Huși, Odobești și Nicorești. Afară de vin în oraşe se mai consuma rachiul și berea.

Existența marilor plantații de viță-de-vie pe teritoriile orașelor din Moldova medievală asigura producerea vinului în cantități mult mai mari decât a rachiului, a berii și a bragăi. Producerea băuturilor alcoolice a reprezentat, în sec. XVI-XVII, una dintre ramurile principale ale economiei din orașele Rzeczpospolita și din Țara Moldovei.

Existența din belșug a pieilor de animale rezultate în urma sacrificării acestora atât în orașele Rzeczpospolitei cât și a Țării Moldovei, impulsiona dezvoltarea meșteșugurilor legate de prelucrarea pielei și confecționarea din această materie primă a diverselor articole. Materialul documentar, de care am dispus, atestă că în sec. XVI-XVII în oraşele din Rzeczpospolita și Țara Moldovei activau pielari, safianari, cojocari, cizmari, șelari etc.

În sec. XVI-XVII, orășenii își realizau personal mărfurile agricole cu amănuntul la piața din oraș, iar la târgurile săptămânale și iarmaroace o vindeau atât cu bucata, cât și angro. Venitul orășenilor necesar existenței lor era asigurat, în principal, de comerțul zilnic, fără a neglija și veniturile de la târgurile săptămânale și iarmaroace.

După cum atestă documentele, surplusul de mărfuri agricole, obținute pe teritoriile atât a Rzeczpospolitei, cât și a Țării Moldovei (inclusiv obținute și pe teritoriile orașelor) erau destinate, în sec. XVI-XVII, exportului. Astfel, în sec. XVI-XVII din Țara Moldovei, se exporta în Polonia – grâu, vin, fructe uscate, boi, cai, miere, ceară, piei de oaie, de miel și de vite cornute mari; în Rusia – grâu, vin, fructe uscate, nuci, boi, safian; în Lituania – boi, în Ungaria – boi, oi; în Germania – boi, oi etc.; în Imperiul Otoman – grâu, orz, făină, fructe, legume, vin, ceară, miere, vite cornute mari, oi, grăsime, pastrama de vită, unt, piei etc. Observăm că cea mai mare varietate de mărfuri agricole era exportată în Imperiul Otoman. Realizarea mărfurilor agricole produse de târgoveți constituia una dintre sursele de bază ale existenței acestora.

Studiind evoluţia preţurilor mărfurilor agricole din Moldova am stabilit că acest fenomen a decurs mai lent decât în ţările învecinate. De exemplu: prețul unui bou vândut în pieţele orașelor din Moldova în sec. XVII (în mediu costa 8 galbeni (20 de zloți sau 600 de groși) [60, p. 98; 55, p. 629 ș.a.]) era cu 14% mai mare decât în sec. XVI (în mediu costa cca. 7 galbeni (17,5 zloți sau 525 de groși) [36, p. 36; 36, p. 163 ș.a.]), pe când pe teritoriul orașelor din Rzeczpospolita prețul unui bou în sec. XVII (un bou – 55 de cope de groși (3300 de groși) [132, p. 513]) era cu 267% mai mare decât în sec. XVI (15 cope de groși (900 de groși) [180, p. 1177-1178]). În sec. XVI-XVII prețurile la mărfurile agricole pe teritoriile orașelor din Rzeczpospolita erau mai ridicate de 2-6 ori decât în orașele Țării Moldovei (prețul unui bou în sec. XVII pe teritoriile orașelor din Rzeczpospolita era de cca 5,5 ori mai mare decât prețului unui bou vândut pe teritoriul orașelor din Țara Moldovei). Această situație favoriza exportul animalelor din Moldova medievală în Rzeczpospolita și alte state.

CONCLUZII GENERALE ŞI RECOMANDĂRI

Studierea documentelor accesibile (edite şi inedite, puse pentru prima dată în circuitul ştiinţific), precum şi a literaturii de specialitate ne-a permis să soluţionăm problema importantă a ştiinţei istorice naţionale şi universale – cea a rolului pe care l-a avut agricultura în economia oraşelor din Rzeczpospolita şi a celor din Ţara Moldovei în secolele XVI-XVII, problemă cercetată insuficient în istoriografie.

În rezultatul cercetării intrepinse, au fost formulate următoarele **concluzii** generale:

1. Deși unele aspecte legate de evoluția agriculturii atât în orașele din Rzeczpospolita, cât și din Țara Moldovei au fost abordate în articole și parțial în studiile monografice, până la moment nu dispunem de o lucrare de sinteză consacrată rolului pe care l-a avut agricultura în orașele din țările nominalizate.

2. În Rzeczpospolita şi în Ţara Moldovei agricultura era dezvoltată cu succes atât în orașele mici, cât și în orașele mari, cele mici având o populație medie numărul căreia varia în mediu între 600-2 000 de locuitori, iar în orașele mari 8-10 mii de locuitori.

3. În sec. XVI-XVII ramurile agriculturii se dezvoltau atât nemijlocit în orașe, cât și în împrejurimile lor în dependență de condițiile pedoclimaterice. Astfel, pe teritoriile urbane ale Rzeczpospolitei s-a dezvoltat cel mai bine cultivarea cerealelor; mai slab era dezvoltată cultivarea viței-de-vie. În schimb, condițiile pedoclimaterice din Țara Moldovei favorizau dezvoltarea acestei ramuri – o pondere deosebită viticultura o avea în limita hotarelor târgurilor: Cotnari, Iași, Hârlău, Huși, Nicorești, Galați, Hotin, Siret şi Bacău. O situație similară era și cu pomicultura – ramură care, cu excepția Ucrainei, nu acoperea necesitățile în fructe ale populației din Rzeczpospolita.

4. Creșterea animalelor constituia una dintre cele mai importante ramuri ale agriculturii în orașele Europei de Est. Atât în Rzeczpospolita cât și în Țara Moldovei se creșteau, de regulă, vite cornute mari, cai, porci, oi, precum și păsări de pe lângă case. Totuși, în aspect comparativ, în Țara Moldovei (inclusiv în hotarele târgurilor) se creștea un număr mai mare de vite cornute mari, exportate inclusiv în Rzeczpopolita.

5. Legumicultura prezenta o altă ramură a agriculturii practicată pe terenurile orașelor din Rzeczpospolita și Țara Moldovei. Din sursele de care am dispus am constatat că în orașele din aceste țări se cultivau aceleași legume. De obicei, legumele cultivate de orăşeni erau utilizate pentru satisfacerea cerințelor locale, aducând anumite venituri locuitorilor urbelor prin comercializarea lor.

6. Atât orășenii din Rzeczpospolita, cât și din Țara Moldovei se îndeletniceau cu apicultura. Condițiile climaterice favorabile, prezența pomilor fructiferi atât în vatra, cât și în suburbiile orașelor favorizau dezvoltarea acestei ramuri. Mierea era folosită atât pentru uz intern cât și pentru export, apicultura fiind o ramură economică profitabilă.

7. Cultivarea cerealelor pe terenurile agricole ale localităților urbane din Rzeczpospolita și Țara Moldovei, precum și cererea de făină pentru produsul alimentar de bază – pâinea, a determinat ca morăritul să constituie, în sec. XVI-XVII, o ocupaţie primordială în activitatea unor orășeni. Existența morilor (în număr de 2-7, mai rar una în fiecare oraş), în perioada cercetată pe teritoriile urbane și în preajma lor, contribuia la diversificarea produselor de panificație care deveneau tot mai variate și la formarea unei noi profesii – a pitarilor sau a brutarilor.

8. Abundența materiei prime (grâu, secară) a contribuit la producerea băuturilor alcoolice: a berii, a miedului și a votcăi. În oraşele din Rzeczpospolita vinul se prepara doar în partea sudică a regatului, deoarece condițiile pedoclimaterice nu favorizau dezvoltarea viticulturii. În schimb, în orașele din Țara Moldovei vinul se prepara în cantități mari la Cotnari, Huși, Odobești, Nicorești etc.

9. Numărul sporit al animalelor (atât de casă, cât și a celor sălbatice) impulsiona dezvoltarea meșteșugurilor legate de prelucrarea pielii și confecționarea îmbrăcămintei şi încălţămintei, a pieselor de harnaşament etc. Atât în orașele Rzeczposplitei, cât și a Țării Moldovei, în perioada analizată, activau pielari, safianari, cojocari, cizmari, șelari etc.

10. În sec. XVI-XVII, orășenii, din Rzeczpospolita şi Ţara Moldovei, își realizau mărfurile agricole cu amănuntul la piața din oraș, iar la târgurile săptămânale și iarmaroace o vindeau uneori negustorilor angro. Venitul orășenilor necesar existenței lor era asigurat, în principal, de comerțul zilnic.

11. Surplusul de mărfuri agricole, obținute pe teritoriile atât a Rzeczpospolitei, cât și a Țării Moldovei (inclusiv obținute și pe teritoriile orașelor) erau destinate exportului. Cel mai important port al Rzecepospolitei prin care erau exportate mărfurile agricole în ţările din Europa Centrală şi Occidentală era Gdansk. Mărfurile agricole din Rzeczpospolita erau exportate în Olanda, Franţa, Danemarca, Suedia, Norvegia, Germania, Italia ş.a. Din Țara Moldovei, inclusiv din oraşe, mărfurile agricole se exportau în Polonia, Rusia, Ungaria, Germania, Italia și Imperiul Otoman.

12. Creşterea preţurilor mărfurilor agricole din Moldova a fost mai lentă decât în ţările învecinate. Astfel, în sec. XVI-XVII prețurile la mărfurile agricole pe teritoriile orașelor din Rzeczpospolita erau mai ridicate de 2-6 ori decât în orașele Țării Moldovei. Prețul unui bou (cea

mai profitabilă marfă exportată din Ţara Moldovei în perioada medievală) în sec. XVII din Rzeczpospolita era de cca 5,5 ori mai mare decât prețului unui bou vândut pe pieţele din Țara Moldovei. Creşterea vertiginoasă a preţurilor pentru mărfurile de origine animalieră făcea profitabilă vânzarea acestora pe pieţele externe, iar acest lucru a determinat o creştere a exporturilor de bovine moldoveneşti crescute inclusiv pe teritoriile orașelor sau în preajma lor.

În general, în condițiile în care în sec. XVI-XVII în orașele din Rzeczpospolita și Țara Moldovei nu era desăvârșit procesul separării meșteșugurilor de agricultură, această ramură a avut un rol primordial în istoria orașelor din perioada cercetată.

În baza cercetării efectuate şi a concluziilor prezentate, considerăm binevenite următoarele **recomandări**:

– A organiza în cadrul Universităţii de Stat din Moldova conferințe științifice cu participarea savanților din statele care în sec. XVI-XVII făceau parte din componența Rzeczpospolitei, dar și din Republica Moldova la care s-ar discuta problemele dezvoltării și a rolului agriculturii în orașele din acest spațiu geografic în sec. XVI-XVII.

– Extinderea tematicii de cercetare a problemei relaţiilor agrare în oraşele din Ţările Europei Centrale şi de Est.

– Necesită a fi studiată problema similitudinilor şi a deosebirilor evoluţiei economice a oraşelor din Rzeczpospolita.

– Este necesar de efectuat pe viitor studii referitor la corelația valutelor pentru a cunoaşte ponderea unor ramuri economice, pentru a releva puterea de cumpărare a unor produse, impactul acestor fluctuaţii valutare asupra proceselor social-economice şi politice.

BIBLIOGRAFIE

În limba română:

1. Alexandrescu-Dersca M. Economia agrară a Ţării Româneşti şi Moldovei descrisă de călătorii străini (secoleleXV-XVII). În: Revista de Istorie, 1968, t. 21, nr. 5, p. 843-864.
2. Andronic Al. Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea. Iași: Ed. Junimea, 1986. 142 p.
3. Bacumenco L. Ţinutul Orheiului în secolele XV-XVI. Iaşi: Ed. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2006. 358 p.
4. Balan T. Documente Bucovinene (1464-1740). Vol. VII. Academia Română. Filiala Iaşi, Iaşi. Centrul de Studii Bucovina, Rădăuţi. Iaşi: Editura Taida, 2005. 318 p.
5. Bârnea P. Oraşul medieval în Moldova (sec. XV-primul sfert al sec. XVI). Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche. Chişinău: Tip. Academiei de Ştiințe a Moldovei, 1997. 84 p.
6. Bulgac V. Evoluția etnodemografică a Moldovei medievale (1400-1774). În: Anuarul Universităţii de Stat din Moldova „Studia Universitatis”, seria ştiinţe umanistice, 2009, nr. 10 (30), p. 38-46.
7. Călători străini despre Țările Române. Supliment I. București: Ed. Acad. Române, 2011. 351 p.
8. Călători străini despre Țările Române. Vol. I. București: Ed. Științifică, 1968. 587 p.
9. Călători străini despre Țările Române. Vol. II. București: Ed. Științifică, 1970. 688 p.
10. Călători străini despre Țările Române. Vol. III. București: Ed. Științifică, 1971. 767 p.
11. Călători străini despre Țările Române. Vol. IV. București: Ed. Științifică, 1972. 634 p.
12. Călători străini despre Ţările Române. Vol. V. Bucureşti: Ed. Ştiinţifică, 1973. 701 p.
13. Călători străini despre Țările Române. Vol. VI. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976. 821 p.
14. Călători străini despre Țările Române. Vol. VII. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980. 621 p.
15. Cantemir D. Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei. Studiu introductiv, notă asupra ediției și note de Valentina și Andrei Eșanu. Traducere din limba latină și indici de Dan Slușanschi. Bucureşti: Institutul Cultural Român, 2007. 406 p.
16. Catalogul documentelor moldoveneşti din direcţia arhivelor centrale. Supliment I (1403-1700), întocmit de Soveja M., Regleanu M. Bucureşti, 1975. 492 p.
17. Catalogul documentelor moldoveneşti din direcţia arhivelor centrale. Vol. IV (1676-1700), întocmit de Regleanu M., Tinculescu D., Vasilescu V. Bucureşti, 1970. 647 p.

18. Cernovădeanu P. Comerţul ţărilor române în sec al XVII-lea. În: Revista de istorie, 1980, t. 33, nr. 6, Bucureşti: Ed. A.R.S.R., p. 1071-1098.
19. Chirtoagă I. Din istoria ocupaţiilor economice în Ţara Moldovei în sec. XIV-XVII. În: Tyragetia, 2002, nr. XI, p. 83-92.
20. Chirtoagă I. Târguri şi cetăţi din sud-estul Moldovei (secolul al XV-lea-începutul secolului al XIX). Chişinău: Prut Internaţional, 2004. 273 p.
21. Chirtoagă I., Vîlcu N. Istoria vămii din Moldova. Chişinău: Tip. Centrală, 2006. 208 p.
22. Ciurea D. Sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova. În: Studii şi cercetări ştiinţifice, istorie, t.VII, fascicola II, 1956, p. 161.
23. Cîrmanu V. Din istoria dezvoltării meşteşugului de prelucrare a pielii pe teritoriul Moldovei. În: Revista de etnografie, 2005, vol. I, p.152-156.
24. Cocârlă P. Dreptul de Magdeburg în oraşele Europei de Est (sec. XIV-XVII). În: Conferinţa corpului didactic „Bilanțul activității științifice a USM pe anii 2000-2002". Chişinău, 2003, p. 149-150.
25. Cocârlă P. „Societatea grecilor din Nejin" în prima jumătate a sec. al XVIII-lea. În: Raporturile moldo-grece în contextul relaţiilor internaţionale: Probleme şi perspective. Conferința științifică internațională, Chişinău, 2002, p. 84-88.
26. Cocârlă P. Târgurile sau oraşele Moldovei în epoca feudală, sec. XV-XVIII. Chişinău: Ed. Universitas, 1991. 188 p.
27. Cocârlă P. Unele consideraţii privind dregătorii târgurilor Ţării Moldovei în secolul al XV-lea-prima jumătate a secolului al XVII-lea. În: Ţara Moldovei în contextul civilizaţiei europene. In honorem dr. hab. Gheorghe Gonţa. Materialele simpozionului internaţional. Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă". Chişinău: Cartidact, 2008, p. 384-404.
28. Codex Bandinus: Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646 urmatu de textu, însoţitu de acte şi documente de V. A. Urechia. Estrasu din Analele Academiei Române. Seria II, Tom. XVI (1893-1894). Memoriile Secţiunii Istorice. București, 1895. 161 p.
29. Coman M. Bestiarul mitologic românesc. Bucureşti: Ed. Fundaţiei culturale române. 1996. 262 p.
30. Costin M. Opere. Chișinău: Literatura artistică, 1989. 428 p. (Text în grafie chirilică)
31. Cronici turcești privind Țările Române. Extrase. V. II. Sec. XVII-înc. sec. XVIII. București: Ed. A.R.S.R., 1974. 540 p.
32. Davies N. Istoria Poloniei. Terenul de joacă a lui Dumnezeu. Vol. I. De la origini până în 1795. Iași: Ed. Polirom, 2014, 488 p.
33. DIR. A. Moldova. Veacul XVI. Vol. I (1501-1550). Bucureşti: Ed. A.R.P.R., 1953. 696 p.

34. DIR. A. Moldova. Veacul XVI. Vol. II (1551-1570). Bucureşti: Ed. A.R.P.R., 1951. 335 p.
35. DIR. A. Moldova. Veacul XVI. Vol. III (1571-1590). Bucureşti: Ed. A.R.P.R., 1951. 660 p.
36. DIR. A. Moldova. Veacul XVI. Vol. IV (1591-1600). Bucureşti: Ed. A.R.P.R., 1952. 470 p.
37. DIR. A. Moldova. Veacul XVII. Vol. V (1601-1605). Bucureşti: Ed. A.R.P.R., 1952. 454p.
38. DIR. A. Moldova. Veacul XVII. Vol. II (1606-1610). Bucureşti: Ed. A.R.P.R., 1953. 548p.
39. DIR. A. Moldova. Veacul XVII. Vol. III (1611-1615). Bucureşti: Ed. A.R.P.R., 1954, 362p.
40. DIR. A. Moldova. Veacul XVII. Vol. IV (1616-1620). Bucureşti: Ed. A.R.P.R., 1956, 612p.
41. DIR. A. Moldova. Veacul XVII. Vol. V (1621-1625). Bucureşti: Ed. A.R.P.R., 1957, 470p.
42. Documente moldovenești de la Ștefăniță voevod (1517-1527). Publicate de Mihai Costăchescu. Iași: Institutul Românesc de Arte Geografice „Brawo", 1943. 640 p.
43. Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi. Editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc. Vol. I. Acte interne (1408-1660). Iaşi: Ed. Dosoftei, 1999. 776 p.
44. Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi. Editate de Ioan Caproşu. Vol. II. Acte interne (1661-1690). Iaşi: Ed. Dosoftei, 2000. 775 p.
45. Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi. Editate de Ioan Caproşu. Vol. III. Acte interne (1691-1725). Iaşi: Ed. Dosoftei, 2000. 793 p.
46. Documente privitoare la istoria orașului Iași. Editate de Ioan Caproșu. Vol. IV. Acte interne (1726-1740), Iaşi: Ed. Dosoftei, 2001. 125 p.
47. Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea. Editate de Ilie Corfus. București: Ed. Acad. Republicii Socialiste România, 1979. 449 p.
48. Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea. Editate de Ilie Corfus. București: Ed. Acad. Republicii Socialiste România, 1983. 363 p.
49. Documente privitoare la istoria românilor. Culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. XV, partea 1, (1358-1600). Bucureşti, 1911. 776 p.
50. Documente turcești privind istoria României. Vol. 1 (1455-1774). Întocmit de Mehmet A. Mustafa. București: Ed. A.R.S.R., 1976. 412 p.
51. Domnii Țării Moldovei. Studii. Volum editat de D. Dragnev. Chișinău: Ed. Civitas, 2005. 320 p.
52. DRH. A. Moldova. Vol. VI (1546-1570). Bucureşti: Ed. Acad. Române, 2008. 1043 p.
53. DRH. A. Moldova. Vol. VIII (1585-1592). Bucureşti: Ed. Acad. Române, 2014. 1058 p.

54. DRH. A. Moldova. Vol. XVIII (1623-1625). Bucureşti: Ed. Acad. Române, 2006. 679 p.
55. DRH. A. Moldova. Vol. XIX (1626-1628). Bucureşti: Ed. A.R.S.R., 1969. 799 p.
56. DRH. A. Moldova. Vol. XXI (1632-1633). Bucureşti: Ed. A.R.S.R., 1971. 735 p.
57. DRH. A. Moldova. Vol. XXII (1634). Bucureşti: Ed. A.R.S.R., 1974. 487 p.
58. DRH. A. Moldova. Vol. XXIII (1635-1636). Bucureşti: Ed. Acad. Române, 1996. 907 p.
59. DRH. A. Moldova. Vol. XXIV (1637-1638). Bucureşti: Ed. Acad. Române, 1998. 741 p.
60. DRH. A. Moldova. Vol. XXV (1639-1640). Bucureşti: Ed. Academiei Române, 2003. 707 p.
61. DRH. A. Moldova. Vol. XXVII (1643-1644). Bucureşti: Ed. Acad. Române, 2005. 727 p.
62. DRH. A. Moldova. Vol. XXVIII (1645-1646). Bucureşti: Ed. Acad. Române, 2006. 727 p.
63. Dudnicenco N. Agricultura în sistemul economic al oraşelor lituaniene (secolele XV-XVII). În: Consolidarea şi dezvoltarea statului de drept în contextul integrării europene. Materialele conferinţei ştiinţifice inernaţionale anuale a tinerilor cercetători, vol. I, secţia Istorie, ediţia a V-a, 2011. Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, Chişinău: Tipografia „Bons Offices" SRL, 2011, p. 68-74.
64. Dudnicenco N. Agricultura în sistemul economic al oraşelor poloneze (sec. XV-XVIII). În: Republica Moldova în contextul geopolitic contemporan şi problemele actuale ale edificării statului de drept în Republica Moldova din perspectivele integrării europene. Materialele conferinţei ştiinţifice internaţionale a tinerilor cercetători, ediţia a III-a, 2009. Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, Chişinău: CEP USM, 2010, p. 253-259.
65. Dudnicenco N. Băuturile alcoolice în Ţara Moldovei (sec. XVI-XVIII). În: Buletin Ştiinţific. Revistă de Etnografie, Ştiinţele Naturii şi Muzeologie. Etnologie şi Muzeografie. Serie nouă. Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală a Moldovei, Chişinău, 2014, nr. 21 (34), p. 172-182.
66. Dudnicenco N. Creşterea cailor în Ţara Moldovei (secolul al XVI-lea – începutul secolului al XIX-lea). În: Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei, Iaşi, 2012, vol. XII (In Memoriam Vasile Munteanu), p. 307-324.
67. Dudnicenco N. Cultivarea cerealelor în oraşele Moldovei (în sec. XVI-începutul sec. XIX). În: Buletinul Ştiinţific al Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală a Moldovei (Etnografie şi Muzeologie), Chişinău, 2007, vol. VII, p. 257-264.
68. Dudnicenco N. Cultivarea legumelor în Moldova (sec. XVII). În: Rezumatele comunicărilor conferinţei internaţionale a tinerilor cercetători, a VI-a ediţie. Chişinău: S.n., 2008, p. 223.

69. Dudnicenco N. Edificii pentru comerţ în Ţara Moldovei în sec. XVI-XVIII. În: Buletinul Ştiinţific al Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală a Moldovei (Revistă de Etnografie, Ştiinţele Naturii şi Muzeologie), Chişinău, 2013, vol. 19 (32), p. 100-108.
70. Dudnicenco N. Extragerea şi comercializarea sării de bucătărie în Ţara Moldovei (sec. XV-XVIII). În: Buletinul Ştiinţific al Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală a Moldovei (Etnografie şi Muzeologie), Chişinău, 2009, vol. 11 (24), p. 205-215.
71. Dudnicenco N. Importanţa cailor în viaţa social-economică în Ţara Moldovei (sec. XVI-începutul sec. XIX). În: Buletinul Ştiinţific al Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală a Moldovei (Revistă de Etnografie, Ştiinţele Naturii şi Muzeologie), Chişinău, 2010, volumul 13 (26), p. 241-254.
72. Dudnicenco N. Noi cercetări ale civilizaţiei oraşelor spaţiului românesc din perioada medievală şi pre-modernă (Recenzie pe cartea: „Civilizaţia urbană din spaţiul românesc în sec. XVI-XVII. Studii şi documente". Colectivul de autori: L. Rădvan ş.a.). În: Anuarul Universităţii de Stat din Moldova „Studia Universitatis", seria Ştiinţe Umanistice, 2008, nr. 6 (16), p. 39-42.
73. Dudnicenco N. O apariţie editorială nouă în domeniul istoriei urbanisticii româneşti. În: Anuarul Universităţii de Stat din Moldova „Studia Universitatis", seria ştiinţe umanistice, 2009, nr. 10 (30), p. 55-60.
74. Dudnicenco N. Ocupaţii agricole şi îndeletniciri ale locuitorilor oraşelor de pe teritoriul actual al Ucrainei în sec. XIV-XVII. În: Buletin ştiinţific al tinerilor istorici. Materialele Conferinţei ştiinţifice a tinerilor cercetători. Serie nouă. Nr. I (VI), Chişinău, 2012, p. 32-38.
75. Dudnicenco N. Prelucrarea pielii în oraşele Ţării Moldovei în sec. XVI-XVII. În Tendinţe contemporane ale dezvoltării ştiinţei: viziuni ale tinerilor cercetători. Academia de Ştiinţe a Moldovei. Chişinău, 2015, p. 114.
76. Dudnicenco N. Producerea și comercializarea băuturilor alcoolice în orașele din Rzeczpospolita și Ţara Moldovei (sec. XVI -XVII). Studia Universitatis Moldaviae. Seria „Științe umanistice". Nr. 4 (94), 2016, Chișinău: CEP USM, p. 239-247.
77. Dudnicenco N. Relaţiile moldo-polone în sec. XVI-XVIII în istoriografia contemporană (aspecte generale). În: Studii internaţionale. Viziuni din Moldova. Publicaţie periodică ştiinţifico-metodică, Chişinău: CEP USM, 2008, vol. VII, nr. 2-3, p. 124-130.
78. Dudnicenco N. Unele aspecte ale pisciculturii în oraşele Ţării Moldovei (sec. XVI-XVII). În: Buletin ştiinţific al tinerilor istorici. Materialele Conferinţei ştiinţifice internaţionale anuale a tinerilor cercetători. Serie nouă, Chişinău, 2013, nr. II (VII), p. 17-23.

79. Dudnicenco N. Unele litigii din târgul Orhei privitoare la proprietatea funciară şi imobiliară. În: Rezumatele comunicărilor conferinţei internaţionale a tinerilor cercetători. Chişinău: „Grafema Libris" SRL, 2007, p. 207.
80. Dudnicenco N. Vităritul – parte componentă a vieţii urbane a Iaşilor în sec. XVI-XVII. În: Dezvoltarea cercetării ştiinţifice, promovarea şi cultivarea creativităţii şi a inovării în procesul instruirii academice. Rezumatele comunicărilor conferinţei ştiinţifice a Universităţii de Stat din Moldova, Ştiinţe Umanistice. Chişinău: CEP USM, 2010, p. 9-10.
81. Dudnicenco N. Viticultura în oraşul Iaşi (sec. XVI-XVII). În: Cercetarea şi inovare – perspective şi integrare europeană. Rezumatele comunicărilor conferinţei ştiinţifice a masteranzilor şi doctoranzilor, Ştiinţe Socioumanistice, Universitatea de Stat din Moldova. Chişinău: CEP USM, 2009, p. 21-22.
82. Emandi E. Contribuții la cunoașterea evoluției urbanistice a orașului Suceava în secolele XIV-XX. În: Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și artă. București, Anul XIX, 1988, t. 1, p. 24-39.
83. Eremia A. Soroca. Cronica documentară (1499-1999). În: Cugetul, 1999, nr. 3, p. 7-13.
84. Eşanu A. Chişinău. File de istorie. Cercetări, documente, materiale. Chişinău: Ed. Museum, 1998. 215 p.
85. Eșanu A., Eșanu V. Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice. Chișinău: Ed. Arc, 2001. 380 p.
86. Felea A. Ocolul, hotarul şi vatra oraşului Soroca. În: Revista de Istorie a Moldovei, 2008, nr. 1, p. 47-54.
87. Felea A. Soroca. Viaţa urbană şi administraţie (sf. sec. al XV-lea – începutul sec. al XIX-lea). Chişinău: Pontos, 2009. 239 p.
88. Ghibănescu Gh. Surete şi izvoade, vol. XV (Vasluiul). Iaşi, 1926. 342 p.
89. Giurescu C. Istoricul podgoriei Odobeştilor. Din cele mai vechi timpuri până la 1918. Bucureşti: Ed. A.R.S.R., 1969. 550 p.
90. Giurescu C. Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea. Bucureşti: Ed. Academiei R.S.R., 1967. 379 p.
91. Gonţa Al. Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII. Bucureşti: Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, 1989. 252 p.
92. Gonţa Al. Studii de istorie medievală. Iaşi: Ed. Dosoftei, 1998. 404 p.
93. Gumenâi I. Istoria ținutului Hotin. De la origini până la 1806. Chișinău: Civitas, 2002. 304 p.

94. Grigoraş N. Abuzurile şi corupţia membrilor aparatului de stat feudal din Moldova (sec. XV-XVII). În: Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol”, 1971, vol. VIII, p. 98-117.
95. Grigoraș N. Din raporturile târgurilor moldovenești cu mănăstirile în epoca fanariotă. Iași, 1941. 16 p.
96. Iorga N. Istoria comerțului românesc. Epoca veche. București: Tip. Tiparul românesc, 1925. 326 p.
97. Iorga N. Istoria industriilor la români. București, 1927. 226 p.
98. Iorga N. Istoria românilor prin călători. Vol. 1. București: Ed. Casei școalelor, 1928. 374 p.
99. Iorga N. Opere economice. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982. 846 p.
100. Iorga N. Studii şi documente cu privire la istoria românilor. Vol. VII. Bucureşti: Ed. Ministerului de Instrucţie, 1904. 630 p.
101. Istoria oraşului Iaşi. Vol. I. Redactori responsabili: Cihodaru C., Platon Gh. Iaşi: Ed. Junimea, 1980. 672 p.
102. Istoria orașului Roman (1392-1992). Roman: Ed. Societatea Culturală „Roman-600”, 1992. 420 p.
103. Istoria românilor. De la universalitatea creștină către Europa „Patriilor”. Vol. IV. București: Ed. Enciclopedică, 2001. 878 p.
104. Istoria românilor. O epocă de înnoiri și spirit european (1601-1711/1716). Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Vol. V. București: Ed. Enciclopedică, 2012. 1208 p.
105. Matei M. D. Studii de istorie orăşenească medievală (Moldova, secolele XIV-XVI) Suceava: Ed. „Cetatea de Scaun”, 1970, 224 p.
106. MEF, vol. IV. Cărţi domneşti şi zapise slavo-moldoveneşti şi moldoveneşti (1641-1660). Chişinău: Ştiinţa, 1986. 424 p.
107. MEF, vol. V. Cărţi domneşti şi zapise slavo-moldoveneşti şi moldoveneşti (1661-1670). Chişinău: Ştiinţa, 1987. 376 p.
108. Murgescu B. Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină. Iaşi: Polirom, 2012. 368 p.
109. Neamțu E., Neamțu V., Cheptea S. Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Vol. II. Iași: Ed. Junimea, 1984. 288 p.
110. Neamţu V. Contribuţii la cunoaşterea meşteşugurilor ieşene legate de alimentaţia populaţiei în secolul al XVII-lea. În: Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza” (serie nouă), secţiunea a III-a, Istorie, 1971, t. XVII, fascicola 2, p. 219-224.

111. Olteanu Şt., Şerban C. Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu. Bucureşti: Ed. A.R.P.R., 1969. 460 p.
112. Oţetea A. Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism). Bucureşti: Ed. A.R.S.R., 1977. 168 p.
113. Păltănea P. Câteva date privind începuturile oraşului Galaţi. În: Anuarul „A. D. Xenopol", 1969, t. VI, p. 147-150.
114. Panaitescu P. P. Interpretări româneşti: Studii de istorie economică şi socială. Ediţia a II-a. Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 1994. 265 p.
115. Pavlescu E. Economia breslelor în Moldova. București: Imprimeria națională, 1939. 638 p.
116. Rădvan L. Oraşele din Ţările Române în Evul Mediu (sfârșitul sec. al XIII-lea – începutul sec. al XVI-lea). Iași: Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2011. 652 p.
117. Răileanu N. Din istoria relaţiilor economice internaţionale ale Moldovei (sec. XVI-XVII). În: Tyragetia, 2005, vol. XIV, p. 163-168.
118. Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900). Culegere selectivă de tratate, acorduri, convenții și alte acte cu caracter internațional. București: Ed. Politică, 1971. 517 p.
119. Sava I. Domeniul mănăstiresc în Ţara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea. Chişinău: Pontos, 2012. 332 p.
120. Savu I. Bere, cvas, cidru. Bucureşti: Gramar, 1993. 107 p.
121. Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria oraşului (1388-1918). Vol. 1. Bucureşti, 1989. 860 p.
122. Toderaşcu S. Unele precizări în legătură cu hotarul şi vatra târgurilor din Moldova (sec. XV-XVIII). În: Analele Universităţii din Iaşi „Al. I. Cuza". Secţiunea III. Istorie, 1966, t. XII, p. 153-160.
123. Ungureanu Al. Oraşele din Moldova. Studii de geografie economică. Bucureşti: Ed. Acad. R.S.R, 1980. 164 p.
124. Ureche Gr. Letopisețul Țării Moldovei de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viiața domnilor carea scrie de la Dragoș Vodă până la Aron Vodă (1359-1595). În: Letopiseţul Ţării Moldovei. Chişinău: Hyperion, 1990. 636 p.
125. Zabolotnaia L. Coraportul principalelor ramuri agrare în economia urbană a Moldovei de la sfârşitul sec. al XVI-lea-începutul sec. al XVIII-lea. În: Tyragetia, 1998. vol. VI-VII, p. 147-160.

126. Zabolotnaia L. Formarea şi stabilirea pieţei orăşeneşti în Moldova la sf. sec. al XVI-lea-încep. sec. al XVIII-lea (prin prisma factorului agrar). Teză de dr. în istorie. Chişinău, 1997. 179 p.

În limba rusă:

127. Акты издаваемые коммиссіею. Высочайше учрежденною для разбора древнихъ актовъ въ Вильнъ. Томь I. Акты Гродненскаго Земскаго суда. Вильна: Тип. А. К. Киркора, 1865. 378 с.
128. Акты издаваемые коммиссіею. Высочайше учрежденною въ Вильнъ. Томь II. Акты Брестскаго Земскаго суда. Вильна: Тип. Губернскаго Правленія, 1867. 362 с.
129. Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссіею. Томь V. Акты Брестскаго и Городненсскаго гродских судовъ съ присовокупленіемъ привилегій на землквладъеніе въ Брестской и Кобринской экономіяхъ. Вильна: Тип. Губернскаго Правленія, 1871. 451 с.
130. Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссіею. Томь VI. Акты Брестскаго Гродскаго суда. Акты Брестскаго Подкоморскаго суда и др. Вильна: Тип. Губернскаго Правленія, 1872. 593 с.
131. Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссіею. Томь VII. Акты Городненскаго Гродскаго суда. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1874. 614 с.
132. Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссіею. Томь VIII. Акты Виленскаго Гродскаго суда. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1875. 652 с.
133. Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссіею. Томь IX. Акты Виленскаго Земскаго суда. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1878. 591 с.
134. Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссіею. Томь X. Акты Виленскаго магистрата и Магдебургии. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1879. 593 с.
135. Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссіею. Томь XIII. Акты Главнаго Литовскаго трибунала. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1886. 481 с.
136. Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссіею. Томь XV. Декреты Главнаго Литовскаго трибунала. Вильна: Типографія А. Г. Сыркина, 1888. 552 с.
137. Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссіею. Томь XVII. Акты гродненскаго земскаго суда. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1890. 559 с.
138. Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссіею. Томь XVIII. Акты о копныхъ судах. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1890. 559 с.

139. Акты издаваемые Виленскою археографическою коммиссіею для разбора древнихъ актовъ. Томь XXI. Акты Городненскаго Земскаго суда. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1894. 418 с.
140. Акты издаваемые Виленскою коммиссіею для разбора древнихъ актовъ. Томь XXII. Акты Слонимскаго Земскаго суда. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1895. 471 с.
141. Акты издаваемые Виленскою коммиссіею для разбора древнихъ актовъ. Томь XXVI. Акты Упитскаго гродскаго суда. Вильна: Тип. А. Г. Сыркина, 1899. 595 с.
142. Акты издаваемые Виленскою коммиссіею для разбора древнихъ актовъ.. Томь XXX. Акты Трокскаго подкоморскаго суда за 1585-1613 годы. Вильна: Тип. „Русскій Починь" А. Г. Сыркина, 1904. 509 с.
143. Батурин А. П. Малопольская шляхта и город в XVII в. В: Средневековый город. Межвузовский научный сборник. Саратов: Изд. Саратовского университета, Выпуск пятый, 1978, с. 135-142.
144. Белоруссия в эпоху феодализма. Сборник документов и материалов в трех томах. Том первый. С древнейших времен до середины XVII века. Институт Истории Академии Наук БССР. Архивное управление МВД. Минск: Изд. Академии Наук БССР, 1959. 516 с.
145. Белоруссия в эпоху феодализма. Сборник документов и материалов в трех томах. Том второй. С середины XVII до конца XVIII века до воссоединения с Россией. Минск: Изд. Академии Наук БССР, 1960. 560 с.
146. Бойко И. Д. Производительные силы в сельском хозяйстве Украины в XVI-первой половине XVII в. В: Ежегодник по аграрной истории восточной Европы, 1961. Рига: Латвийская ССР, 1963, с. 165-173.
147. Брянцева Т. П. Польские города XIII-XIV веков в современной историографии. В: Средневековый город. Саратов: Изд. Саратовского университета, Выпуск шестой, 1981, с. 130-133.
148. Бырня П. П. Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV-начало XVI в.). Кишинев: Штиинца, 1984. 206 с.
149. Вернадский Г. В. Россия в средние века. Москва: Аграф, 2000. 352 с.
150. Волкайте-Куликаускене Р. К. Земледелие в восточной Литве в XIII-XV вв. (по данным исследований Майшягальского городища). В: Восточная Европа в древности и средневековье.Сборник статей.Москва: Наука, 1978, с. 164-170.
151. Восточные источники по истории народов юго-восточной и центральной Европы. Том 1. Под редакцией А. С. Тверитиновой. Москва: Наука, 1964. 301 с.

152. Гомулка В. 1000 лет Польши. Речь, произнесенная на торжественной сессии Сейма 21 июля 1966 года. Варшава, 1966. 79 с.
153. Грабовецкий В. В. Расслоение крестьян галицкой земли во второй половине XVII - первой половине XVIII в. В: Ежегодник по аграрной истории восточной Европы, 1960. Киев: Изд. Академии Наук УССР, 1962, с. 198-206.
154. Грицкевич А. П. Местный рынок сельскохозяйственных продуктов в Слуцком княжестве в Белоруссии в конце XVII-начале XVIII в. В: Ежегодник по аграрной истории восточной Европы. Рига: Изд. Лап, 1963, с. 241-251.
155. Грицкевич А. П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI-XVIII вв. (социально-экономическое исследование истории городов). Минск: Наука и техника, 1975. 248 с.
156. Гусарова Т. П. Город и деревня Италии на рубеже позднего средневековья. Москва: Изд. Московского Университета, 1983. 145 с.
157. Драгнев Д. М. Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец XVII-начало XIX в.). Кишинев: Штиинца, 1975. 286 с.
158. Жеребцова Лариса. Структура таможенной системы Великого Княжества Литовскогово конце XV-середине XVI вв. В: Ukraina Lithuanica: Студії з історії Великого Князівства Литовського. Національна Академія Наук України. Інститут історії України, Київ, 2009, t. I, p.144-162.
159. Жюгжда Р., Смирнов А. Литовская ССР. (Краткий историко-экономический очерк). Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. 183 с.
160. Законодательные акты Великого Княжества Литовского XV-XVI вв. Сборник материалов подготовлен к печати И. И. Яковкиным. Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство. Ленинградское отделение, 1936. 156 с.
161. Иванова О. Е. Агротехника в Польше от XVI до половины XVIII в. В: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1964. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1966, 104-106 с.
162. Исаевич Я. Д. К вопросу об экономических взаимоотношениях между городом и деревней и их влиянии на развитие городов Прикарпатья в XVI-XVIII в. В: Ежегодник по аграрной истории восточной Европы, 1960. Киев: Изд. Академии Наук УССР, 1962, с. 189-197.
163. История Белорусской ССР. В 2-х томах. Том I. Редакторы: Абецедарский Л. С., Перцев В. Н., Шабуня К. И. Минск: Изд. Академии Наук Белорусской ССР, 1961. 655 с.

164. История Белорусской ССР. Редакторы: Игнатенко И. М. и др. Минск: Наука и техника, 1977. 630 с.
165. История городов и сел Украинской ССР. В двадцати шести томах. Том: Киев в период развития феодально-крепостнических отношений (XIV– первая половина XVII в.). Киев: Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии, 1979. 595 с.
166. История городов и сел Украинской ССР. В двадцати шести томах. Том: Черниговская область. Киев: Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии, 1983. 814 с.
167. История Киева. В трех томах, четырех книгах. Том первый: Древний и средневековый Киев. Киев: Наукова думка, 1982. 407 с.
168. История Литовской ССР (с древнейших времен до наших дней). Вильнюс: Мокслас, 1978. 676 с.
169. История Минска. Гл. редактор И. С. Кравченко. Минск: Изд. Академии Наук БССР, 1957. 541 с.
170. История народного хозяйства Молдавской ССР. Т. 1 (с древнейших времен до 1812 г.). Кишинев: Штинца, 1976. 435 с.
171. История Польши. В трех томах. Том I. Под ред. Корлюка В. Д., Милера И. С., Третьяков П. С. Москва: Изд. АН СССР, 1954. 548 с.
172. История Украинской ССР. В десяти томах. Том второй. Развитие феодализма. Нарастание антифеодальной и освободительной борьбы (Вторая половина XIII - первая половина XVII в.) Киев: Наукова думка, 1982. 591 с.
173. Кись Я. П. Городские крестьяне Львова в XVI-XVIII вв. В: Ежегодник по аграрной истории восточной Европы, 1960. Киев: Изд. Академии Наук УССР, 1962, с. 156-169.
174. Кокырла П. С. Торговые связи молдавских купцов с городом Нежном в середине XVIII в. В: Россия и юго-восточная Европа, Кишинев: Штиинца, 1984, с. 45-50.
175. Кокырла П. С. Сельское хозяйство в городах Молдавии (конец XVII-начало XIX в). В: Известия Академии наук Молдавской СССР. Серия общественных наук, 1988, №. 2, с. 22-28.
176. Кокырла П. Социально-экономическое развитие молдавского города в конце XVII-начале XIX в. Кишинев: Штиинца, 1989. 149 с.
177. Компан Е. С., Маркина В. А. О некоторых особенностях социально-экономического развития городов правобережной и левобережной Украины в XVII-XVIII вв. В: Города феодальной России. Сборник статей памяти Н. В. Устюгова. Академия Наук СССР. Институт истории. Москва: Наука, 1966, с. 350-362.

178. Копысский З. Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI-первой половине XVII в. Минск: Наука и техника, 1975. 191 с.
179. Краснов Ю. А. Древние и средневековые пахотные орудия Восточной Европы. Москва: Наука, 1987. 237 с.
180. Литовская метрика. Томь первый. Книга вторая судныхь дъль. 1506-1523. Петербургь: Сенатская типографія, 1903, с. 521-1200.
181. Литовская метрика. Томь первый. Книга первая судныхь дъль. 1510-1517. Петербургь: Сенатская типографія, 1903, с. 1-520.
182. Литовская метрика. Томь первый. Книга третья судныхь дъль. 1518-1522. Петербургь: Сенатская типографія, 1903, с. 1202-1566.
183. Майер В. Е. Деревня и город Германии в XIV-XVI вв. (Развитие производительных сил). Ленинград: Изд. Ленинградского Университета, 1979. 169 с.
184. Маркарянц Л. А., Якубский В. А. Городское землевладение и городское зерновое производство в Польше XVI века. В: Средневековый город. Выпуск шестой. Саратов: Изд. Саратовского Университета. 1981, с. 171-174.
185. Мелешко В. И. Особенности развития аграрных отношений в Восточной Белоруссии в XVI-XVIII вв. В: Тезисы докладов и сообщений седьмой (Кишиневской) сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы(Октябрь, 1964), Кишинев, 1964, с.103-106.
186. Мисаревич Н. В. Система управления в городах на белорусских землях (магдебургский период). В: Культура, наука, образование в современном мире: материалы 5 Межд. науч. конф., Гродно, 2011, с. 410- 414.
187. Мулявичюс Л., Ючас М. Некоторые вопросы генезиса капитализма в Литве. Вильнюс: Академия Наук Литовской ССР, 1968. 130 с.
188. Панов С. История Беларуси. Минск: Аверсэв, 2014. 144 с.
189. Пелях М. А. История виноградарство и виноделия Молдавии. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1970. 182 с.
190. Пичета В. И. Белоруссия и Литва XV-XVI вв. (исследования по истории социально-экономического, политического и культурного развития). Москва: Изд. Академии наук СССР, 1961. 815 с.
191. Пичета В. И. История сельского хозяйства и землевладения в Белоруссии. Ч. I (до конца XVI века). Минск: Изд. Наркомзема, 1927. 179 с.
192. Подградская Е. М. К вопросу о турецкой монополии на внешнюю торговлю Молдавии и Валахии и ее влияние на историческое развитие княжеств (XVI-XVII

вв.). В: Юго-восточная Европа в эпоху феодализма. Резюме докладов Кишиневского симпозиума, 1973, г. Кишинев: Штиинца, 1973, с. 94-98.

193. Подградская Е. М. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI-XVII веках. Кишинев: Изд. ЦК КП Молдавии, 1968. 224 с.
194. Подградская Е. М. Экономические связи Молдавского княжества и Балканских стран с Русским государством в XVII веке. Кишинев: Штиинца, 1980. 160 с.
195. Подградская Е. М. Экономические связи Молдовы со странами Центральной и Восточной Европы в XVI-XVII веках. Кишинев: Штиинца, 1991. 312 с.
196. Полевой Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV веков. Кишинев: Штиинца, 1979. 201 с.
197. Полевой Л. Л. Развитие городов Молдавии в IX-XV вв. (К типологии феодализма). В: Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма. Кишинев: Штиинца, 1973, с. 71-78.
198. Похилевич Д. Л. Аграрные отношения в Польше и Чехии в XVI-XVIII вв. в советской историографии. В: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1965. Москва: Изд. Московского Университета, 1970, с. 104-114.
199. Разумовская Л. В. Очерки по истории польских крестьян от древних времен до XV века. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1958. 366 с.
200. Рутенбург В. И. Италия и Европа накануне нового времени. Москва: Наука, 1974. 324с.
201. Швидько А. К. Социально-экономическое развитие Украины в XIV-середине XVIII века. Учеб. пособие. Днепропетровск: ДГУ, 1988. 84 с.
202. Шлоссберг Е. П. Дальнейшие сдвиги в помещичьем хозяйстве Белоруссии во второй половине XVIII в. В: Тезисы докладов и сообщений седьмой (Кишиневской) сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы (Октябрь 1964), Кишинев, 1964, с. 172-175.
203. Шлоссберг Е. П. Фольварочно-барщинное хозяйство и движение феодальной ренты в Белоруссии в XVII-XVIII в. (По данным инвентарей феодальных владений). В: Ежегодник по аграрной истории восточной Европы, 1960. Киев: Изд. Академии Наук, 1962, с. 208-225.
204. Юргинис Ю. М. Возникновение паровой системы земледелия в Литве. В: Тезисы докладов и сообщений седьмой (Кишиневской) сессии симпозиума по аграрной истории Восточной Европы (Октябрь, 1964), Кишинев, 1964, с. 36-38.
205. Якубский В. А. К вопросу о методике определения численности городского населения в Польше XVI-XVII веков. В: Средневековый город. Второй выпуск.

Межвузовский научный сборник. Саратов: Изд. Саратовского университета, 1974, с. 192-204.

206. Якубский В. А. Неимущее сельское население и проблема рабочих рук в Малой Польше в конце XVI-XVII в. В: Ежегодник по аграрной истории восточной Европы, 1961. Рига: Изд. Академии Наук Латвийской ССР, 1963, с. 78-89.
207. Якубский В. А. Некоторые вопросы истории городского землевладения в Польше XIV-XVII вв. В: Ежегодник по аграрной истории восточной Европы, 1959. Москва: Изд. Академии Наук ССР, 1961, с. 71-80.

În limba poloneză:

208. Bogucka M. Gdańsk jako ośrodek produkcyjny w XIV - XVII wieku. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962. 424 p.
209. Bogucka M. Gdańskie rzemiosło tekstylne od XVI do połowy XVII wieku. Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich-Wydawnictwo, 1956. 304 p.
210. Inwentarze dóbr ziemskich województwa krakowskiego, 1576-1700; wybór z ksiąg relacyj grodu krakowskiego. Adam Kamiński. Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1956. 537 p.
211. Kaczyńska E., Piesowicz K. Wykłady z powszechnej historii gospodarczej (od schyłku średniowiecza do I wojny światowej). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977. 551 p.
212. Klonder A. Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI-XVII w.) Polska Akademia Nauk. Instytut Historii Kultury Materialnej. Wroclaw: Wydawnictwo, 1983. 161 p.
213. Kwiatkowski B. Folwarki Lubelszczyzny. Historia rozwoju i zabudowy. Lublin: Politechnika Lubelska, 2012. 302 p.
214. Metryka Koronna Władysława IV Wazy. Sumariusz księgi MK 180 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, z lat 1633 - 1635, kanclerstwa Jakuba Zadzika. Opracował Wojciech Krawczuk. Kraków, 2015. 310 p.
215. Reczek Krzysztof, Adamski Witold. Bartnictwo i pszczelarstwo w Puszczy Kozienickiej od prawa obelnego po współczesność. Kozienice, 2010. 44 p.
216. Wyczanski A. Polska w Europie XVI stulecia. Poznan: Wydawnictwo Poznanskie, 1999. 228 p.
217. Wyczański A. Studia nad folvarkiem szlacheckim w Polsce w latach 1500-1580. Warsaw: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1960. 286 p.
218. Wyczański A. Wieś polskiego odrodzenia. Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. 190 p.

În limba lituaniană:

219. Baliulis A. Kauno miestiečių kasdienybė XVI a. antrojojepusėje (Pagal Kauno miesto vaito 1561–1564 m. įrašų knygą). In: Senoji Lietuvos literatūra, 34 Knyga, Vilnius: Leidėjas Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 185-219.
220. Baliulis A. Merkinės magistrato veikla XVI a. pabaigoje-XVII a. I pusėje. In: Lituanistica, Vilnius, 2007, t. 53, nr. 3 (71), p. 1-12.
221. Lietuvos juodmargių galvijų veislės raida, žmonės ir jų darbai amžių sandūroje. Marijampolė, 2011. 80 p.
222. Pranckietis V. Sodininkystė. Mokomoji knyga. Kaunas: Akademija, 2012. 104 p.
223. Žiemelis D. XVI-XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos užsienio prekybos struktūra bei mastas: Lenkijos atvejis (I). In: Lituanistica, Vilnius, 2011, t. 57, nr. 1 (83), p. 1-25.
224. Žiemelis D. XVI-XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos užsienio prekybos struktūra bei mastas: LDK atvejis (II). In: Lituanistica, Vilnius, 2011, t. 57, nr. 4 (86), p. 365-385.

În limba ucraineană:

225. Історія Львова в документов и матеріалах. Збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1986. 400 с.
226. Берковський В. До питання експорту товарів з Волині в XV – першій половині XVII ст. Торгівля воском та худобою. В: Ukraina Lithuanica: Студії з історії Великого Князівства Литовського. Національна Академія Наук України. Інститут історії України, Київ**,** 2009, t. I, с. 163-175.
227. Блануца Л. В. Шляхетське землеволодіння у Великому Князівстві Литовському: джерела дослідження. В: Український історичний журнал. Національна Академія наук україни; Інститут історії України; Інститут політичних і етнонацюнлльних досліджень ім. І.Ф. Кураса. Kïev, 2009, nr. 2, с. 194-207.
228. Борисенко В. И. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. Київ, 1986. 260 с.
229. Дячок О. О. Нормативно-правове регулювання митних відносин у Великому Князівстві Литовському XVI ст. В: Український історичний журнал, Kïev, 2013, nr. 1 (508), с. 29-37.
230. Економічні привілеї міста Львова XV-XVIII ст.: Привілеї та статути ремісничих цехів і купецьких корпорацій. Упорядкував: Мирон Капраль. Львів, 2013. 825 р.
231. Каталог колекції документів Київської Археографічної комісії (1369-1899). Київ: Наукова думка, 1971. 184 с.

232. Кобилецький М. Організація та правові засади діяльності цехів у містах України за Магдебурзьким правом. В: Вісник Львів. Ун-ту. Серія юрид. 2011. Вип. 52. с. 71-76.
233. Кривонос В. П. Торговельна політика Польсько-Литовської Держави щодо туреччини в середині XVI – на початку XVII ст. В: Проблеми сло'вянознатва. Випуск 22. Історія зарубіжних слов'янських народів. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. Львів, 1980, с. 74-80.
234. Привілеї міста Львова (XIV-XVIII ст.). Упорядкував: Мирон Капраль. Львів, 2010. 544с.
235. Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Кіева и его окрестностей. Кіевъ: Тип. Е. Я. Федорова, 1874. 417 с.
236. Сидоренко О. Ф. До питання про участь України у європейській торгівлі Речі Посполитої. В: Україна і Польща в період феодалізму. Збірник наукових праць. Академія Наук Української РСР. Інститут Історії України. Київ: Наукова Думка, 1991, с. 47-59.

În limba belorusă:

237. Дакументах і матэрыялах. Том. I. IX-XVIII ст. Склалі: акадэмік в. К. Шчарбакоў; дацэнт К. І. Кернажкыцкі і вучоцы археограф Д. І. Даўгяла. Акадэмія Навук БССР. Інстытут гісторыі. Гісторыя беларусі. Выдавецтва Акадэміі Навук БССР. Мінск, 1936. 679 с.
238. Метрыка Вялікага Княства Літоўскаго. Кніга 28 (1522-1552). Кніга запісаў 28. Менск: ATHENÆUM, 2000. 312 с.
239. Метрыка Вялікага Княства Літоўскаго. Кніга 70 (1582-1585). Кніга запісаў № 70. Мінск: Беларуская навука, 2008. 354 с.

În limba engleză:

240. Bogucka M. North european commerce and the problem of dualism in the development of modern europe. In: La Pologne et la Hongrie aux XVIe-XVIIIe siècles. Textes du Colloque Polono-Hongrois de Budapest. (Actes du colloque polono-hongrois, Budapest 15-16 octobre, 1976). Publiés par Vera Zimanyi. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981, p. 9-24.
241. Bogucka M. Towns in Poland and the reformation, analogies and differences with other countries. In: Acta Poloniae Historica, 1979, t. 40, p. 55-74.
242. Friedrich K. The Other Prussia. Royal Prussia, Poland and Liberty, 1569-1772. Cambridge: Cambridge University Press. Printed in the United Kingdom at the University Press, 2000. 283 p.
243. Kowecka E. A polish lord’s table. In: Acta Poloniae Historlca, 2002, t. 85, p. 43-88.

244. Lukowski J. Liberty's Folly. The Polish-Lithuanian Commonwealth in the eighteenth century, 1697-1795. University Budapest. London and New York, 1991. 316 p.
245. Stone D. The Polish-Lithuanian State, 1386-1795. Serial: A history of east central Europe. Volume IV. University of Washington press. Seattle and London, 2001. 374 p.
246. Subtelny O. Ukraine: a history. Second edition. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press. 1994. 304 p.
247. Wyrobisz A. Small towns in 16th and 17th-century Poland. In: Acta Poloniae Historica, 1976, vol. 34, p. 153-163.
248. Zytkowicz L. Directions of agrarian development in south-eastern Europe in 16th-18th centuries. In: Acta Poloniae Historica. 1981, vol. 43, p. 31-73.

În limba franceză:

249. Bogucka M. Quelques problèmes de la sociotopographie des villes les plus grandes de pologne aux XVIe-XVIIe siècles. En: Acta Poloniae Historica, 1978, vol. 34, p. 131-151.
250. Ignat G., Cheptea St. Les commentsements de la ville medievale en Moldavie à la lumière des donnees arheologiuque et historiques. En: Revue roumanie d'histoire, 1972, nr. 5, p. 881-883.
251. Lalik T. La genese du reseau urbain en pologne medievale. En: Acta Poloniae Historica, Warzawa, 1976, t. 34, p. 97-120.
252. Lalik T. Les fonctions des petites villes en Pologne au bas Moyen age. En: Acta Poloniae Historica, 1978, vol. 37, p. 5-28.
253. Wiesiolowski J. Le reseau urbain en Grande-Pologne aux XIII-XVI siecles. l'espace et la societe. En: Acta Poloniae Historica, 1981, vol. 43, p. 5-29.

ANEXĂ

Anexa 1. Glosar

Aspru – veche monedă turcească de argint ce a circulat în țările române, începând cu sec. XV. În sec. XVII valora a douăsprezecea parte dintr-un florin; 100 de aspri constituiau 1 ug.

Copă – unitate de numărare a banilor în sec. XV-XVIII. O copă de groși lituanieni echivala cu 60 de groși lituanieni.

Ducat – monedă de aur sau argint ce la mijlocul sec. XVI valora circa 50 groși.

Florin – denumire a unor monede de aur și de argint care au circulat și în țările române până în sec. XIX. La 1620 șase florini valorau șapte zloți.

Galben – veche monedă de aur străină, care a circulat și în țările române în perioada medievală. În sec. XVI-XVII un galben valora un ughi sau 100 de aspri.

Groş – monetă lituaniană echivalentă cu 2,5 zloţi polonezi (sec. XVI). 0,5 groși se echivalau cu 10 penezi.

Hectoliru – unitate de măsură pentru volume, egală cu 100 l, folosită mai ales pentru măsurarea cerealelor.

Lan – unitate de măsură a suprafaței (un lan era egal cu 17 ha).

Mâto – taxa percepută de la mărfurile aduse de negustori.

Mied – băutură alcoolică obținută prin fermentarea mierii de albine.

Penez (penz) – monedă belorusă de valoarea mică, 10 penezi constituiau 1 groş.

Scud – monedă italiană din argint, utilizată în sec. XVI-XIX. În sec. XVI-XVII, 20 de scudi echivalau cu o liră.

Stânjen – unitate de măsură pentru lungime, folosită înaintea introducerii sistemului metric, care a variat, după epocă și regiune, de la 1,96 m la 2,23 m.

Taler – monedă mare de argint folosită în Europa timp de aproape 400 de ani. Datorită largii lor circulații, negustorii din țările române au adoptat în sec. XVII talerul olandez ca monedă de calcul. 30 de taleri constituiau 80 de ughi.

Ughi – monedă de aur ungurească sau transilvăneană imitată după florin sau ducat. Moneda este semnalată pe piața românească în sec. XV și se menține până în secolul al XIX-lea și a avut o valoare relativ constantă în raport cu celelalte specii monetare: la 1586 ughiul valora 100 de aspri; în 1658 valora 1,73 lei. În 1660 ughiul valora 1,50 taleri; în 1665 valora 3 florini și 60 dinari.

Vadră – veche unitate de măsură a capacităţii, folosită pentru lichide, echivalentă cu cca zece ocale (astăzi cu cca 10 litri).

Voit – în oraş – conducătorul (magistratul) pus de către rege sau de către stăpânul oraşului, uneori era ales de către orăşeni, în sat – era reprezentatul administraţiei feudale (în Rzeczpospolita).

Voloc – unitate de măsură a suprafeței. Un voloc era egal cu 30-33 morgi, cca 21 ha.

Zagon – lot de pământ cu o anumită destinație agricolă (arat, semănat, cosit etc.)

Zlot – unitate valutară tradițională poloneză datând din Evul Mediu. 40 de zloți echivalau cu 16 galbeni.

Ughi – monedă de aur ungurească sau transilvăneană imitată după florin sau ducat. Moneda este semnalată pe piața românească în sec. XV și se menține până în secolul al XIX-lea și a avut o valoare relativ constantă în raport cu celelalte specii monetare: la 1586 ughiul valora 100 de aspri; în 1658 valora 1,73 lei. În 1660 ughiul valora 1,50 taleri; în 1665 valora 3 florini și 60 dinari.

DECLARAŢIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări şi realizări ştiinţifice. Conştientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecinţele în conformitate cu legislaţia în vigoare.

Dudnicenco Nicolae

Semnătura

28.05.2018

CV-ul AUTORULUI

Date personale:

Numele şi prenumele: *Dudnicenco Nicolae*

Data şi locul naşterii: 03.05.1982, satul Costeşti, raionul Ialoveni

Cetăţenia: moldovean

Studii:

2006-2010, studii de doctorat: Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova

2005-2006, studii de masterat: Facultatea de Istorie şi Psihologie, Universitatea de Stat din Moldova

2001-2005, studii universitare: Facultatea de Istorie şi Psihologie, Universitatea de Stat din Moldova

1998-2001, studii liceale: Liceul Teoretic Costeşti, satul Costeşti, raionul Ialoveni

Domeniile de interes ştiinţific: Istoria social-economică a Ţării Moldovei şi Rzeczpospolita în perioada medievală; Istoria arhitecturii; Prelucrarea lemnului.

Activitatea profesională:

2014 (iunie) – prezent: Cercetător științific stagiar, Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală al Republicii Moldova

2008-2014 (mai): Muzeograf, Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală al Republicii Moldova

2007-2008: Laborant superior, Catedra Istorie Universală, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova

Participări la foruri ştiinţifice internaţionale:

1. Conferinţa internaţională a tinerilor cercetători organizată în cadrul Academiei de Ştiinţe a Moldovei (Ediţia a V-a, 9 noiembrie 2007). *Unele litigii din târgul Orhei privitoare la proprietatea funciară şi imobiliară.*
2. Conferinţa internaţională a tinerilor cercetători organizată în cadrul Academiei de Ştiinţe a Moldovei (Ediţia a VI-a, 2008). *Etimologia localităţii Soroca*.

3. Conferinţa internaţională a tinerilor cercetători organizată în cadrul Academiei de Ştiinţe a Moldovei (Ediţia a VI-a, 2008). *Cultivarea legumelor în Moldova(sec. XVII)*.
4. Conferinţa ştiinţifică internaţională a tinerilor cercetători organizată în cadrul Institutului de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei (Ediţia a III-a, 29 martie 2009). *Agricultura în sistemul economic al oraşelor poloneze (sec. XV-XVIII).*
5. Conferinţa ştiinţifică internaţională a tinerilor cercetători organizată în cadrul Institutului de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei (Ediţia a V-a, 31 martie 2011). *Agricultura în sistemul economic al oraşelor lituaniene (secolele XV-XVII).*
6. Conferinţa ştiinţifică internaţională a tinerilor cercetători organizată în cadrul Institutului de Istorie, Stat şi Drept al Academiei de Ştiinţe a Moldovei (Ediţia a VI-a, 12 aprilie 2012). *Ocupaţii agricole şi îndeletniciri ale locuitorilor oraşelor de pe teritoriul Ucrainei în sec. XIV-XVII*.
7. Conferinţa ştiinţifică organizată de Catedra Relaţii Internaţionale, FRIŞPA (25 februarie 2008). *Relaţiile moldo-polone în sec. XVI-XVIII în istoriografia contemporană (aspecte generale).*
8. Conferinţa ştiinţifică internaţională *Water – history, resources, perspectives*, organizată de Academia de Ştiinţe a Moldovei în cooperare cu Academia de Ştinţe din Austria (5 noiembrie 2010). *Pisciculture in the cities of Moldova Country (XVI-XVII centuries),* (*Piscicultura în oraşele Ţării Moldovei (sec. XVI-XVII)).*
9. Conferinţa Ştiinţifică Internaţională a Doctoranzilor – *Tendinţe contemporane ale dezvoltării ştiinţei: viziuni ale tinerilor cercetători* organizată în cadrul Academiei de Ştiinţe a Moldovei (10 martie 2015). *Prelucrarea pielii în oraşele Ţării Moldovei în sec. XVI-XVII.*

Lucrări ştiinţifice publicate:

14 articole şi studii ştiinţifice publicate (inclusiv unul în revistă internaţională, șase în reviste naţionale de categoria B, două de categoria C şi cinci nerecenzate), cinci materiale ale comunicărilor (rezumate).

Cunoaşterea limbilor:

Româna (maternă): nativ

Engleza: fluent

Rusa: fluent

Franceza: bine

Date de contact:

Str. Academiei nr. 13/3, ap. 31, MD 2028, mun. Chişinău, Republica Moldova

Telefon: Fix: (+ 373 22) 281405; Mobil: +(373) 69670728

E-mail: nicudud@yahoo.com